

Socioekonomické a humanitní studie

Studies of Socio-Economics and Humanities

1/2012 Volume 2

EDITORIAL

BOJKA HAMERNÍKOVÁ	4
Ohlédnutí za 2. ročníkem konference /	
Looking Back on the 2 nd Year of the Conference	

ODBORNÉ STATĚ / EXPERT ARTICLES

ŠTEFAN DANICS	5
Evropská bezpečnostní a obranná politika /	
European Security and Defence Policy	
STANISLAV HECZKO	12
Globální klimatické změny a jejich možné důsledky /	
Global Climatic Changes and Their Possible Implications	
RÓBERT JÁGER	26
Boli kroky československej verejnej moci v rokoch 1938-1939 správne a spravodlivé?	
About correctness and justice of the representatives of the czechoslovakian public authority in 1938-1939	
ALEXANDER KELÍŠEK, JOZEF KLUČKA, STANISLAVA STRELCOVÁ	31
Žilinský samosprávny kraj – právne postavenie a finančné možnosti v kontexte hospodárskej krízy /	
Žilina Region – Legal Status and Financial Capabilities in the Context of Economic Crisis	
PETR MUSIL	39
Barro-ricardiánská ekvivalence – teorie a praxe v podmínkách České republiky /	
Barro-Ricardian Equivalence – Theory and Practice, the Case of the Czech Republic	
JOZEF MEDVEĎ, ADRIANA ŠLAJFERČÍKOVÁ	43
Bariéry cash pooling v bankách pre podniky s medzinárodnou expozíciou /	
Barriers to Cash Pooling in the Banks for the Companies with International Exposure	

VYBRANÉ PŘÍSPĚVKY Z KONFERENCE *FINANČNÍ KRIZE, JEJÍ FISKÁLNÍ DŮSLEDKY, KONSOLIDACE* / SELECTED LECTURES FROM THE *CONFERENCE THE FINANCIAL CRISIS AND ITS FISCAL CONSEQUENCES, CONSOLIDATION*

JOHN HUDSON	52
What Can We Learn from the Crisis? Getting Back to Basics in a Strange Land	
PAVEL DVOŘÁK	63
Finanční krize a její fiskální důsledky	

EDITORIAL

Bojka Hamerníková

HLEDÁNÍ ROZUMNÉHO ŘEŠENÍ EKONOMICKÉ KRIZE

Dne 9. prosince 2011 uspořádal Bankovní institut vysoká škola pod záštitou guvernéra České národní banky Miroslava Singera mezinárodní vědeckou konferenci **Finanční krize, její fiskální důsledky, konsolidace**. Konference, která se konala v prostorách Kongresového centra České národní banky (ČNB), se těšila mimořádnému zájmu médií a také početnému zastoupení účastníků ze strany odborné veřejnosti, akademické sféry a studentstva.

Z předních zahraničních odborníků na problematiku bankrotů, inflací a daňových úniků vystoupil na konferenci profesor John Hudson z University of Bath, viceprezident EURAS (European Academy for Standardization), domácím key note speakerem byl Profesor Pavel Dvořák z Bankovního institutu vysoké školy, uznávaný expert na veřejné finance.

Rádi bychom se s našimi čtenáři podělili o dojmy z obou brilantních vystoupení, proto jsme se rozhodli otisknout je v tomto čísle. A nejen to, prezentace účastníků panelové diskuse odpoledního bloku programu konference jsou zveřejněny na webových stránkách školy v sekci **Vědecký časopis**.

SEARCH FOR REASONABLE SOLUTION TO ECONOMIC CRISIS

*On December 9, 2011 Banking Institute / College of Banking organized international scientific conference on theme **Financial Crisis, the Fiscal Consequences, Consolidation** under the auspices of the Czech National Bank Governor Miroslav Singer. The conference, which took place in the Congress Centre of the Czech National Bank (CNB), received extraordinary media attention and a large amount of participants from the professional community, academia and students were present.*

The leading international expert on the issue of bankruptcies, inflation and tax evasion Professor John Hudson University of Bath, vice president EURAS (European Academy for Standardization) spoke at the conference. Home key note speaker was Professor Pavel Dvorak from Banking Institute / College of Banking, recognized expert on public finance.

*We would like to share impressions of two brilliant lectures with our readers, so we decided to publish that in this issue. And not only that – presentations from the panel discussion (the afternoon session of the conference program) they are posted on the school website, in the section **Vědecký časopis** (Scientific journal).*

prof. Ing. Bojka Hamerníková, CSc.
šéfredaktorka / Editor in chief

EVROPSKÁ BEZPEČNOSTNÍ A OBRANNÁ POLITIKA

EUROPEAN SECURITY AND DEFENCE POLICY

Štefan Danics

ABSTRAKT

Příspěvek pojednává o Evropské bezpečnostní a obranné politice (EBOP), kde je zatím evropská integrace na nejnižší úrovni. Není divu, neboť vojenské obranné systémy jsou stále základem národní svrchovanosti jednotlivých členských států Evropské unie. Navíc mezi členskými zeměmi EU existují velké rozdíly při zajišťování bezpečnosti, což je dáno i rozdílným vyhodnocováním bezpečnostních rizik. Problém spočívá i v tom, že některé země EU jsou svázány spojeneckými závazky vůči NATO. Na druhé straně se EU snaží převzít větší díl zodpovědnosti za svoji i mezinárodní bezpečnost. Blízká budoucnost ukáže, zda EBOP bude pouze představovat politickou iniciativu a participovat na akcích NATO, nebo nabere kurs ke skutečné autonomní evropské politice, nezávislé na NATO. Tento scénář by projektu EBOP vtiskl reálný smysl, neboť EU by při řešení globálních bezpečnostních otázek hrála významnější roli a navíc by mohla sledovat více i svoje zájmy při uskutečňování operací v různých částech světa.

Klíčová slova:

Evropská bezpečnostní a obranná politika, Politický a bezpečnostní výbor, Vojenský výbor EU, Generální tajemník Rady a vysoký představitel pro SZBP, Institut bezpečnostních studií, Výbor pro civilní aspekty krizového řízení, Evropská obranná agentura, lidská bezpečnost, bojová uskupení EU

ABSTRACT

The article deals with the European security and defence policy (ESDP) where the European integration is on the lowest level because the military defence systems still appear to be the basis of the national sovereignty of each European Union member-state. More over there are huge differences in securing their national security, which is caused by different assessment of the security risk. Of course there is another problem of NATO alliance binding. On the other hand the European Union tries to take over its own responsibility for the international security. The near future will show whether ESDP will present its own political initiative and participate in NATO operations or if it changes its line and head towards the real autonomous European policy being independent on NATO. So the ESDP could be real thanks to this scenario because the EU would play a more important role in solving global security issues and thus it could act in the interest of its own in the course of any operation in various parts of the world.

Keywords:

European Security and Defence Policy, Political and Security Committee, EU Military Committee, Secretary General/High Representative for the Common Foreign and Security Policy, Institute for Security Studies, Committee for Civilian Aspects of Crisis Management, European Defence Agency, Human Security, Battle Groups EU

1. VZNIK EBOP

Předně bychom měli upozornit, že je možné se setkat s rozdílnými zkratkami Evropské bezpečnosti a obranné politiky. Zkratka v českém jazyce **EBOP** = Evropská bezpečnostní a obranná politika, kdežto v anglickém jazyce **ESDP** = European Security and Defence Policy. V následujícím textu bude autor pro větší přehlednost používat jenom českou zkratku EBOP, přestože Lisabonská smlouva hovoří o Společné bezpečnostní a obranné politice, což je zkratka **SBOP**.

Od konce 90. let je patrný posun vůle EU k větší autonomii v otázkách bezpečnosti a obrany. Výsledkem tohoto trendu bylo přijetí **Společné zahraniční a bezpečnostní politiky (SZPB)** Maastrichtskou smlouvou, která vstoupila v platnost v roce 1993. To umožnilo jednak EU vyjadřovat se ke všem zahraničně-bezpečnostním otázkám, které jsou z jejího pohledu důležité. A na druhou stranu zaujímat k těmto otázkám jednotný postoj. Členské státy EU ve Smlouvě o EU definují základní cíle SZBP následovně:

- a) zabezpečit společné hodnoty, základní zájmy a nezávislost a integritu EU;
- b) všestranně posilovat bezpečnost EU;
- c) zachovat mír a posilovat mezinárodní bezpečnost;
- d) podporovat mezinárodní spolupráci, rozvíjet a upevňovat demokracii a právní stát a respektovat lidská práva a základní svobody (Balabán, Duchek, Stejskal, 2007 : 298-299).

Petersberská deklarace z 19. června 1992 se stala základem pro přeměnu Západoevropské unie (ZEU) v obranný nástroj EU a prostředkem k posílení evropského pilíře NATO. Zároveň také zdůrazňuje, že ZEU je připravena podpořit prevenci konfliktů a opatření v krizových situacích na základě rozhodnutí Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE) nyníjší (OBSE), nebo Rady bezpečnosti OSN, včetně prosazování míru. Účast v takovýchto akcích je posuzována případ od případu a musí být v souladu s vnitřní procedurou ZEU. Evropská unie od počátku počítala s tím, že Západoevropská unie (jakožto její integrální součást vývoje) by měla na požádání provádět rozhodnutí a akce EU s vojenskými dopady.

Na summitu v **Kolíně nad Rýnem** (1999) byla přijata Zpráva předsednictva o posílení společné evropské bezpečnosti a obranné politiky. V tomto dokumentu byl použit nový termín **Evropská bezpečnostní a obranná politika (EBOP)**, kde byly stanoveny mechanismy koordinovaného postupu v případě krize, a začalo se jednat o vytvoření evropských vojenských kapacit. Těžištěm dokumentu byla úprava stávajících komunikačních modelů a vytvoření nových institucí. Součástí textu bylo rozdělení možných variant operací: a) vedené se souhlasem a podporou (ve formě prostředků a schopností) NATO;

b) operace bez NATO, kde budou nasazeny mnohonárodnostní síly a prostředky poskytnuté členskými zeměmi EU. V tomto ohledu dokument zdůraznil, že státy si ve všech případech ponechají právo rozhodnout, zda své vojenské kapacity poskytnout. Mělo se také zajistit, aby se mohly na společných akcích plně a rovnoprávně podílet všechny členské země EU, bez ohledu na příslušnost k NATO či ZEU. V neposlední řadě, byl zde také jmenován první Vysoký zmocněnec pro SZBP, kterým se stal Javier Solana (Fiala, Pitrová, 2010 : 634 – 635).

Na **zasedání v Helsinkách** v prosinci 1999 si členské země EU vytýčily „**Evropský základní cíl**“ (tzv. Helsinki Headline Goal), který konkretizoval vojenské kapacity EU. Tím se **EBOP rozvinula v důležitou samostatnou součást unijní politiky** a postupně začaly být zahajované vojenské, policejní i civilní zahraniční mise. Na humanitární a záchranné mise, opatření pro udržení světového míru a bojové nasazení měla EU disponovat 60 000 vojáků, které by byla schopna nasadit během 60 dní k působení až na jeden rok, přičemž k okamžitému nasazení měly být k dispozici dvě bojová uskupení Battle Groups (Balabán, Duchek, Stejskal, 2007 : 303 – 304).

Evropská rada na svém **zasedání** v portugalské **Santa Maria de Feira** v červnu 2000 se soustředila na problematiku vztahů s NATO v rámci čtyř pracovních skupin: 1. skupina zaměřená na výměnu utajovaných informací a dalších bezpečnostních otázek, 2. skupina sledující přístup EU k operačním kapacitám a prostředkům NATO, 3. skupina zabývající se vytvořením mechanismů plánování a jejich vlivu na síly rychlé reakce, 4. skupina zabývající se další institucionalizací vztahů mezi NATO a EU. Na tomto zasedání byl také řešen rozvoj nevojenských bezpečnostních sil, zejména policie, civilní ochrany a správy a instrumentů k posílení ochrany právního státu. Navíc se členské státy EU zavázaly vytvořit do roku 2003 uskupení 5 000 policistů, kteří by byli schopni zapojit se do akcí od prevence konfliktů až po krizový management, přičemž 1 000 z nich by bylo možné nasadit do 30 dnů. Samotné budování evropských sil rychlé reakce bylo podpořeno svoláním **Konference o vyčleňování sil pro projekt EBOP**, která se konala v Bruselu (listopad 2000). Na konferenci bylo zjištěno, že členské státy mají k dispozici pro společné evropské akce vojenské síly v rozsahu 100 000 mužů, 400 bojových letadel a 100 plavidel, a proto bylo konstatováno, že EU má dostatek kapacit ke splnění Evropského základního cíle do roku 2003. Uspokojivě byl hodnocen rozsah velitelských uskupení, ale velké rezervy byly shledány v oblasti zpravodajské, komunikační a v letecké a námořní strategické přepravě. EU totiž nemá samostatný snímkový satelit (využívá satelit NATO, nebo komerční zdroje) a disponuje pouze vyhodnocovacím satelitním centrem, a proto je důležité dokončit projekt Galileo. Obdobně jsou totiž se strategickou přepravou, která má být vyřešena projektem evropského velkokapacitního letadla Airbus (Fiala, Pitrová, 2010 : 637 - 638).

Pro EU bylo rovněž důležité v oblasti bezpečnosti a obrany dohodnout společný postup s NATO a vyjasnit si vzájemnou spolupráci a kompetence. Obě strany se shodly na zachování autonomie při rozhodování a na sdílení informací, včetně možnosti EU vést vojenské operace a využívat zázemí NATO i v tom případě, pokud se Aliance nebude misí účastnit. A Rámcovou dohodou uzavřenou mezi Unií a NATO (tzv. mechanismus **Berlín plus**) získala Unie možnost provádět operace s využitím plánovacích kapacit a prostředků Aliance (Pikna, 2010 : 277).

2. STRUKTURY EBOP

Smlouva z Nice, která vešla v platnost počátkem roku 2003, zrušila už bezpečnostní vazby na ZEU a postupně byly převáděny veškeré aktivity ZEU do struktur EU. **Politický a bezpečnostní výbor** (Political and Security Committee – PSC), který vznikl již v lednu 2001 a skládá se z národních zástupců členských států. Výbor sleduje mezinárodní situaci v oblastech SZBP a svými názory přispívá k definování politiky EU. Pod vedením Rady EU vykonává politické řízení a strategické vedení operací krizového řízení EU a stanovuje politický rámec pro rozvoj vojenských schopností. Schází se dvakrát týdně. **Vojenský výbor EU** (EU Military Committee – EUMC), který je nevyšším vojenským orgánem v rámci Rady EU. Je složen z náčelníků generálních štábů, reprezentovaných jejich zástupci. EUMC poskytuje vojenský názor a doporučení PSC ve vojenských otázkách (Balabán, Duchek, Stejskal, 2007 : 300 – 301). Kromě toho EU také vytvořila vlastní **Vojenský štáb** (EU Military Staff – Eums (Fontaine, 2007 : 50).

Dále EU převedla do svých struktur **Satelitní středisko** (EU Satellite Centre) a **Institut bezpečnostních studií** (EU Institute for Security Studies – EU ISS). **Výbor pro civilní aspekty krizového řízení** (Committee for Civilian Aspects of Crisis Management – CivCom), který vznikl v květnu 2000 s tím, že se jedná o poradní orgán pro civilní aspekty řešení krizí. Zajišťuje vytváření nevojenských schopností k řešení krizí a konfliktů, tzn. policejní jednotky, justiční kapacity, záchranáře apod. **Generální tajemník Rady a vysoký představitel pro SZBP** (Secretary General/High Representative for the Common Foreign and Security Policy – SG/HR), který zajišťuje politickou viditelnost a jednotný hlas EU v rámci SZBP. Jeho úkolem je přispívat k formulování, přípravě a provádění rozhodnutí týkajících se SZBP a případně jménem Rady EU má vést politický dialog se třetími stranami (Balabán, Duchek, Stejskal, 2007 : 298 -301).

Radou ministrů byla také v roce 2004 založena **Evropská obranná agentura** (European Defence Agency – EDA), která má zlepšovat evropské obranné schopnosti v oblasti krizového managementu a rozvíjet evropskou bezpečnostní a obrannou politiku. Její nejvyšší orgán je Agency Steering Board, který se schází nejméně dvakrát

ročně na úrovni ministrů obrany. V rámci EDA pracují čtyři hlavní ředitelství: pro rozvoj vojenských schopností, pro vědecko-technologický rozvoj, pro vyzbrojování a pro průmyslový marketing (Eichler, 2006 : 260).

3. JAK JE DOSAHOVÁNO CÍLŮ A JAK SE ROZHODUJE?

K dosažení svých cílů v rámci SZBP a EBOP přijímá Evropská unie:

- a) **společné strategie**, které jsou přijímány pro oblasti, kde má EU velmi silné zájmy např. přijatá strategie vůči Rusku, Ukrajině a Středomoří;
- b) **společné akce** neboli tzv. zahraniční operace, kterých bylo uskutečněno 27 s tím, že v roce 2009 jich 16 ještě probíhalo a to na třech kontinentech (připomeňme jenom vojenskou operaci EUFOR ALTHEA v Bosně a Hercegovině, námořní operaci namířenou proti pirátství EU NAVFOR Somalia, tj. operaci ATALANTA, nebo misi EUPOL AFGHANISTAN, která poskytuje odborné poznatky ohledně činnosti civilní policie, včetně policejních reforem a boje proti korupci (podrobněji ke společným akcím viz Gya, 2009);
- c) **společné postoje**, které definují postoj EU k určitým zahraničně-politickým otázkám s tím, že jsou závazné pro všechny členské země, přičemž většina jich zatím byla věnována Balkánu a zbráním hromadného ničení.

Ještě bychom měli připomenout, že SZBP a EBOP jsou oblasti, ve kterých si rozhodující pravomoci ponechaly členské státy EU, ačkoli Evropská komise a v menší míře Evropský parlament jsou do rozhodovacího procesu zapojeny. Ovšem **nejdůležitější rozhodnutí se přijímají jednomyslně**. Vzhledem k tomuto omezení zvýšila Unie pružnost hlasování tím, že jednotlivým státům umožnila zdržet se hlasování, čímž rozšířila většinové hlasování a umožnila zemím náležejícím k většině jednat, aniž by musely mít souhlas všech ostatních. Jednomyslnost je však nadále nutná při rozhodování, které má vojenské nebo obranné dopady.

Obtížné dosahování jednoty rozhodování je velkým úskalím při realizaci SZBP a EBOP, neboť této jednoty musí být dosaženo mezi všemi členskými státy, zejména pak mezi těmi velkými, bez jejichž souhlasu nemá žádná evropská zahraniční, bezpečnostní a obranná iniciativa naději na úspěch. Bohužel státy EU nejsou jednotné nejen v postojích vůči problémům ve stěžejních oblastech, ale zároveň se neshodnou ani na tom, jaký charakter by měla mít do budoucna transatlantická vazba, tj. jakou roli by mělo hrát NATO při zajišťování bezpečnosti a kam by měla směřovat SZBP, včetně EBOP. Dokladem těchto neshod byl např. postoj jednotlivých evropských zemí k irácké krizi v roce 2003 a neochota podpořit svého amerického spojence.

4. EVROPSKÁ BEZPEČNOSTNÍ STRATEGIE (EBS)

Tento dokument předložil vysoký představitel pro SZBP Javier Solana a byl přijat hlavami států a vlád na zasedání Evropské rady v Bruselu 12. prosince 2003 s tím, že nese název „Bezpečná Evropa v lepším světě“. Vypracováním Evropské bezpečnostní strategie (EBS) potvrdila Unie záměr rozšířit svůj vliv ve světě nejenom v oblasti ekonomiky, ale i v oblasti politiky a bezpečnosti.

EBS mimo jiné charakterizovala aktuální bezpečnostní hrozby, neboť konstatovala, že masivní útok proti někteřému ze členských států EU je v současné době nepravděpodobný. Namísto toho země EU prý čelí novým hrozbám, které jsou různorodější, méně nápadné a hůře předvídatelné. Mezi tyto hrozby EBS zařadila:

1. Terorismus – jehož nejnovější vlna je globální a spojena s násilným náboženským extremismem. EU je nejen cílem, ale i základnou globálního terorismu např. ve Spojeném království, Itálii, Německu, Španělsku a Belgii byly odhaleny logistické základny buněk al-Kájdý, a proto je koordinovaný evropský postup proti terorismu nezbytný.

2. Šíření zbraní hromadného ničení – je potenciálně největší hrozbou pro evropskou a mezinárodní bezpečnost. Díky režimům mezinárodních úmluv a kontrolám se podařilo šíření zbraní hromadného ničení zpomalit, ale nyní se ocitáme na prahu období, kdy hrozí, že zejména země Blízkého východu začnou mezi sebou závodit ve výrobě ZHN. Nejobávanějším z možných scénářů je ten, v němž by se teroristickým skupinám podařilo získat ZHN. V takovém případě by mohla malá skupina osob způsobit škody v rozsahu, které byly dříve schopny způsobit jenom armády.

3. Regionální konflikty – problémy jaké existují v Kašmíru, v oblasti velkých afrických jezer a na Korejském poloostrově, mají na evropské zájmy přímý i nepřímý vliv stejně jako konflikty, které se odehrávají blíže evropskému území, zejména na Blízkém východě. Násilné nebo „zakonzervované“ konflikty, které přetrvávají i těsně za hranicemi EU, čímž ohrožují regionální stabilitu.

4. Zhroucení státní moci – špatné vládnutí, tj. korupce a zneužívání moci, nebo slabé státní instituce rozkládají spolu s občanskými konflikty státy zevnitř. V některých případech vedou až ke kolapsu státu (viz Somálsko, Libérie a Afghánistán). Rozpady států jsou velice znepokojivým jevem, neboť oslabují koncept globálního vládnutí a prohlubují regionální stabilitu.

5. Organizovaný zločin – se zejména zaměřuje na země EU, přičemž má i významnou vnější dimenzi, neboť velká část zločineckých gangů se zaměřuje na pašo-

vání drog, žen, ilegálních přistěhovalců a zbraní. Navíc může být organizovaný zločin propojen s terorismem (Kolektiv autorů, 2007 : 8 - 9).

Evropská unie se snaží aktivně reagovat na výše uvedené bezpečnostní hrozby. Na události 11. září zareagovala několika kroky, zejména přijetím evropského zatykače a opatřeními, která měla narušit financování teroristických sítí, včetně uzavřením dohody o vzájemné právní pomoci s USA. EU i nadále rozvíjí tuto spolupráci a zvyšuje svoji obranyschopnost. EU rovněž delší dobu prosazuje politiku zaměřenou proti šíření zbraní hromadného ničení s tím, že byl schválen program, který počítá s posílením kompetencí Mezinárodní agentury pro atomovou energii, včetně opatření, která zpřísní vývoz a kontrolu dodávek těchto druhů zbraní. EU zasahuje v různých částech světa, aby pomohla řešit regionální konflikty a konsolidovat hroutící se státy. Velkou pozornost věnuje EU obnově kvalitních mechanismů vládnutí a správy na Balkáně, včetně podpory demokracie a orgánů veřejné správy v jejich boji s organizovaným zločinem na území Unie. EBS tedy klade velký důraz na preventivní politické a ekonomické působení a na politické řešení regionálních konfliktů, především pak izraelsko-palestinského.

Z výše uvedeného vyplývá, že na rozdíl od USA nepovažuje Unie současné bezpečnostní hrozby za čistě vojenské, a proto jejich řešení předpokládá kombinaci různých nástrojů. Není tedy divu, že EBS v oblasti zajišťování bezpečnosti zejména zdůrazňuje:

- a) fungující multilateralismus, který kombinuje politický dialog, diplomatický nátlak, mechanismy sledování a vyhodnocování aktuální situace;
- b) a teprve následně a to v nezbytných případech použití donucení, včetně vojenského zásahu ovšem na základě mandátu OSN (Pikna, 2010 : 313).

EBS se tudíž výrazně odlišuje od doktríny vojenské intervence USA, přesto se EU nehodlá prezentovat jako protiváha vůči Spojeným státům americkým, ale jako strategický spojenc, který má stejné priority, ale odlišné způsoby jejich dosahování. EU i nadále zůstává strategickým spojencem USA při zajišťování mezinárodní bezpečnosti, přestože má odlišné názory jakými nástroji ji zajišťovat (Eichler, 2006 : 254).

5. DOKTRÍNA LIDSKÉ BEZPEČNOSTI PRO EVROPU

Jedná se o dokument, respektive „Barcelonskou zprávu“ Studijní skupiny pro evropské bezpečnostní kapacity, která byla předložena vysokému představiteli EU pro SZBP, tj. Javieru Solanovi v Barceloně 15. září 2004. Zpráva se zaměřuje na to, jak nejlépe připravit Evropskou Unii na zásady, které od ní žádá potřeba zvýšit bezpečnost lidí jako jednotlivců v různých částech světa.

Dále prezentuje soubor zásad, které by měla respektovat bezpečnostní politika EU, ale i kapacity, které Unie potřebuje, aby mohla věrohodně přispívat ke globální bezpečnosti, od níž se odvíjí i samotná bezpečnost EU. Jinak řečeno tato zpráva vlastně obsahuje návrh nové doktríny pro realizaci Evropské bezpečnostní strategie, která upozorňuje, že po studené válce jsou hranice stále propustnější, a proto bezpečnostní hrozby nabývají globální charakter (Kolektiv autorů, 2007 : 17).

Doktrína obsahuje **sedm zásad** pro operace v situacích vážného ohrožení, kterými by se měla řídit evropská bezpečnostní politika od nejvyšší politické úrovně až po úroveň řadových vojáků, policistů a humanitárních pracovníků při zahraničních misích Unie. K těmto zásadám zejména patří:

1. **Prvoradá důležitost dodržování lidských práv při zásahu**, což má být nadřazeno vojenskému vítězství. Tato zásada potom mění dosavadní vojenskou taktiku klasických intervencí.
2. **Ustanovení legitimní politické autority**, která by byla schopná lidskou bezpečnost zajišťovat, což je cílem i nové humanitární intervence, kterou by měly řídit „civilisté“.
3. **Postup zdola nahoru** při hledání správně strategie na základě dialogu s místními obyvateli, aby se sami snažili o nastolení míru a stability v postižené oblasti.
4. **Multilateralismus** nejde pouze o společný postup s více státy, ale o spolupráci s mezinárodními institucemi např. OSN. V tomto ohledu jde také o přísnější dodržování mezinárodních norem, tj. mezinárodního práva. A v neposlední řadě o skutečnou a koordinovanou společnou a zahraniční bezpečnostní politiku EU.
5. **Soustředit se na regiony**, protože nové konflikty nemají jasné hranice a šíří se skrze extremistické a zločinecké sítě v rámci migračních vln. Společné operace musí zamezit šíření konfliktů z místa na místo v rámci jednoho státu, ale i mezi státy.
6. **Použití právních nástrojů**, přičemž nejde jenom o diplomacii, ale i obsah operací, kde by měli větší roli sehrávat policisté, soudci, zejména pak na Balkáně. V tomto ohledu si EU uvědomuje, že vojenské jednotky by měly v takovýchto oblastech působit spíše v roli garanta prosazování místního práva a zajištění bezpečnosti obyvatelstva. K tomu by měly napomoci i vytvořené kodexy chování příslušníků nasazovaných jednotek.
7. **Přiměřené použití síly**, neboť zasahující jednotky musejí chránit nejenom své životy, ale i životy „domorodců“ a použít vojenskou sílu podle práva, tj.

minimální a zacílené její použití, včetně sebeobrany (Kolektiv autorů, 2007 : 24-29).

K tomu, aby EU mohla provádět bezpečnostní politiku podle výše uvedených zásad, měla by disponovat dostatečnými kapacitami ve dvou klíčových oblastech. V první řadě se jedná o integrovaný systém civilně-vojenských kapacit, vhodný k provádění operací zajišťujících lidskou bezpečnost v různých částech světa, ale také bude potřebovat právní rámec, o němž se budou opírat veškerá rozhodnutí respektující nový přístup k operacím na prosazování lidské bezpečnosti a práva. Jádro integrovaného civilně-vojenského systému má tvořit **Sbor rychlé reakce na podporu lidské bezpečnosti** o síle zhruba jedné divize, tj. 15 000 lidí. Nejméně třetinu personálu by měli tvořit policisté a civilní odborníci s tím, že nejprve půjde o vytvoření určitého malého modelu, který se může na základě zkušeností dále zvětšovat (Kolektiv autorů, 2007 : 33).

Snad nejnáročnějším úkolem bude pro vojáky i civilisty podstatná proměna profesní kultury. Nový **typ odborníka pro lidskou bezpečnost** by se měl totiž vyznačovat vysokou úrovní kvalifikace a schopností pružně reagovat na měnící se situaci a z toho vyplývající úkoly. Jedná se tudíž o to, aby si tyto jednotky osvojily morálku, která bude vycházet z následujících hodnot:

- a) upřednostnění zájmů ohrožených jednotlivců, před zájmy národa a státu;
- b) duch jednotky by měl vycházet ze schopností obětí a hrdinství, z disciplíny, ale i z empatie naslouchání a individuální odpovědnosti pomoci ostatním;
- c) úcta k lidským právům a znalost trestního práva;
- d) docenění genderových souvislostí při eliminaci konfliktů (Kolektiv autorů, 2007 : 33).

V neposlední řadě půjde o právní rámec, neboť zatím neexistuje jednotný a univerzální systém mezinárodněprávních norem, které by upravovaly nasazování sil v zahraničí, přičemž stávající normy umožňují i protichůdné výklady. EU si bude muset sama vytvořit tento právní rámec, který by upravoval vzájemné vztahy vojenského a civilního personálu, včetně místního obyvatelstva při eliminaci konfliktu. Takovýto právní rámec by měl zahrnovat nejenom pravidla pro rozhodování o zásahu, ale i pravidla chování již nasazených jednotek. V případech, kdy se bude EU angažovat v dané oblasti dlouhodoběji, lze tento právní rámec doplnit o kodex norem, na jehož tvorbě bude participovat i místní obyvatelstvo.

6. BOJOVÁ USKUPENÍ EU (BATTLE GROUPS – BGS)

Hlavní vojenskou silou a nástrojem EBOP jsou bojová úkolová uskupení (Battle Groups – BGs), která představují obdobu Sil rychlé reakce NATO (NATO Response Force – NRF). Koncepce BGs podporuje iniciativu European Headline Goals 2010 (EHG 2010) o rozvoji vo-

jenských schopností členských států EU s tím, že byla přijata v dubnu 2004 na neformálním setkání ministrů obrany členských států EU. Podle ní má být vytvořeno 15 BGs o síle 1500 osob s velitelským prvkem a komplexním zabezpečením. BGs přesahují charakter klasické mírové mise, neboť EHG požaduje, aby EU byla schopná nasadit jednotky v případě reakce na krizi. A to buď samostatně, nebo jakou součástí větší operace. Od ledna 2007 mají být neustále k dispozici minimálně 2 BGs, aby je mohla EU vyslat do dvou současně probíhajících operací s tím, že působnost v rámci operaci je až 30 dnů a v případě rotace a doplnění zásob až 120 dnů. BGs mohou být nasazeny v neomezené vzdálenosti od Bruselu, a to v různorodém terénu a prostoru (džungle, poušť, zastavěné oblasti), kromě arktických oblastí (Procházka, 2007 : 63).

BGs jsou vytvářeny jednotlivými zeměmi EU, nebo ve vzájemné spolupráci. Česká republika se zavázala vytvořit BGs se Slovenskem o síle 1800 osob s dosažením plných operačních schopností v roce 2009. A také byl záměr vytvořit česko-německé Bgs v roce 2011.

Koncepce předpokládá, že **BGs** by měly být **používány v následujících operacích:**

- oddělení zneprátených stran použitím síly včetně nastolení míru a zabezpečení zásobovacích linií;
- operace na předcházení konfliktu včetně preventivního nasazení vojsk, odzbrojovací operace a prosazení embarga;
- evakuační operace v nepřátelském prostředí;
- asistence v humanitárních operacích včetně asistence při odstraňování následků katastrof a asistence při evakuaci uprchlíků;
- obsazení míst vstupů v prostoru operace (přístavů anebo letišť) a zajištění přísunu hlavních sil při operacích většího rozsahu;
- další možné bojové i nebojové operace k řešení situací v rozsahu tzv. petersbergských úkolů, které se týkají humanitárních a záchraných operací, akcí k udržení míru a akcí bojových jednotek v krizových situacích, včetně prosazování míru (Procházka, 2007 : 63 -64).

Koncepce BGs by měla výrazně přispět k rozvoji expedičních evropských sil, přičemž se ukazuje, že při její realizaci se vyskytují vážné problémy. Předně se jedná o financování BGs ze strany členských zemí EU, které je vytvářejí, dále vytvoření strategických přepravných kapacit a v neposlední řadě problém duplicity mezi evropskými BGs a Severoatlantickými jednotkami NRF.

Celková neochota států EU vydávat více prostředků na obranu, škodí evropskému zbrojnímu průmyslu a udržuje EU v podřízeném postavení vůči USA, přičemž narůstá i transatlantické vztahy v rámci NATO. Stále se prohlubující propast mezi vojenskými potenciály EU a USA totiž vytváří nerovnováhu a z toho plynoucí nedůvěru.

7. SPOLEČNÁ BEZPEČNOSTNÍ A OBRANNÁ POLITIKA

Přijetím Lisabonské smlouvy v roce 2009 reformovala Evropská unie svoji strukturu, zejména v oblasti vnějších vztahů, což se dotklo její zahraniční, bezpečnostní a obranné dimenze. V **Ustanovení o společné bezpečnostní a obranné politice** (čl. 42) je zdůrazněno, že tato politika představuje nedílnou součást SZBP s tím, že zajišťuje Unii operativní schopnost, která se opírá o civilní a vojenské prostředky. Tyto prostředky Unie může použít pro mise vedené mimo území Unie k udržení míru, předcházení konfliktům a posílení mezinárodní bezpečnosti v souladu se zásadami Charty OSN, přičemž plnění těchto úkolů je založeno na využití schopností poskytnutých členskými státy. Dále je zde zmíněno, že obranná politika povede ke společné obraně, jakmile o tom Evropská rada jednomyslně rozhodne. Unie ovšem uznává závazky některých členských států uskutečňujících svou společnou obranu v rámci NATO (Lisabonská smlouva, 2009 : 46-47).

Lisabonská smlouva zřídila funkci Vysokého představitele pro zahraniční věci a bezpečnostní politiku, do níž byla jmenována baronka Ashtonová, která zastupuje Unii navenek v otázkách SZBP. Dále předsedá Radě pro vnější vztahy (bez hlasovacího práva), je místopředsedkyní Komise pro vnější vztahy a vede rovněž Evropskou službu pro vnější činnost. Tento úřad **vyššího představitele** má vytvořit jakýsi most mezi původně oddělenými oblastmi vnějších vztahů, což má přispět k větší jednotě při vystupování Unie vůči „třetím zemím“. Došlo vlastně ke splynutí dvou úřadů, a to Vysokého představitele pro SZBP, který ztělesňoval Javier Solana a úřadu Evropského komisaře pro vnější vztahy, který naposledy zastával Benito Ferrero-Waldner. Dlužno dodat, že Unii má v oblasti SZBP zastupovat i **stálý předseda Evropské rady**, tj. bývalý belgický premiér Herman Van Rompuy. Určitým problémem je však nejasnost pravomocí mezi ním a vysokou představitelkou, které má ještě asistovat Evropská služba pro vnější činnost. Navíc vysoká představitelka baronka Ashtonová má na starosti koordinaci civilních a vojenských aspektů společných akcí EU a stojí v čele Evropské obranné agentury. Pod její úřad spadá také Vojenský štáb EU a Satalitní středisko (Křčálová, 2010 : 152-153).

ZÁVĚR

EU vznikem EBOP dala světu signál, že nehodlá být pouze ekonomickou velmocí, ale hodlá posílit i svoji dimenzi politickou s tím, že EBOP vytváří vhodný rámec pro společnou obrannou politiku, ze které by případně mohla vzejít skutečná kolektivní obrana. Zatím EBOP umožňuje rozvíjet vojenské i civilní kapacity pro zvládání krizí ve světě a předcházení konfliktů na mezinárodní úrovni, čímž napomáhá zachování mezinárodního míru a bezpečnosti v souladu s Chartou OSN. Dlužno dodat,

že EBOP nepočítá zatím s budováním evropské armády, přičemž její vývoj je kompatibilní s cíli NATO a v tomto duchu je i koordinován.

Aktivita EBOP jsou však logickým krokem v procesu prohlubující se evropské integrace, přičemž další osud této unijní politiky bude záviset právě od úspěchu celkové evropské spolupráce. Je totiž zřejmé, že v oblasti bezpečnosti a obranné politiky si národní státy ponechají své rozhodující kompetence nejdéle, neboť ty v konečném důsledku materializují jejich stále omezenější nezávislé politické rozhodování, které zatím ještě představuje výraz jejich slábnoucí státní suverenity.

Lze konstatovat, že EU při realizaci EBOP dosáhla asi svého maxima v podobě mírových misí, které dnes představují nejvyšší společný jmenovatel jak spolupráce členských zemí EU, tak spolupráce EU a NATO, včetně existujících reálných operačních schopností. Na základě výše uvedeného se ukazuje, že EBOP bude v budoucnu ovlivňována zejména následující faktory:

- a) bezpečnostním prostředím a charakterem bezpečnostních hrozeb v Evropě a ve světě;
- b) střety zájmů EU a USA při zajišťování globální bezpečnosti;
- c) vztahem bezpečnostních struktur EU a NATO;
- d) otázkou neutrality některých členských zemí EU např. Rakouska a Švédska;
- e) samotnou realizací EBOP;
- f) vojenskými schopnostmi jednotlivých členských států EU a jejich ochotou ke zvyšování vojenských výdajů v relativně stabilním evropském bezpečnostním prostředí;
- g) efektivitou evropské zbrojní politiky a intenzitou zbrojní spolupráce;
- h) politickými omezeními vyplývající z dominance suverenních států a povahou dalšího evropského integračního procesu, což bude ovlivňovat celkovou dynamiku EBOP.

Neméně důležité pro budoucnost EBOP je i směr, jakým se bude dále vyvíjet. EBOP může zůstat ve stávajících limitovaných obrysech, což odpovídá zájmům Velké Británie, postkomunistickým zemím střední a východní Evropy a do určité míry i některým vojenským kruhům v USA. Podle tohoto scénáře by EBOP představovala nadále politickou iniciativu, jejímž podstatným rysem je komplementarita a spolupráce s NATO. Na druhé straně může EBOP nabrat kurs ke skutečné autonomní evropské politice, nezávislé na NATO a USA, což si přeje v Evropě stále více politických aktérů v čele s Francií a Německem, ale vyhovovalo by to i neoliberalům v USA. V tomto ohledu nelze vyloučit ani ustanovení tzv. tvrdého jádra, či obranné unie menšího počtu „avantgardních“ evropských zemí. Tento scénář by projektu EBOP vtiskl reálný smysl, neboť EU by při řešení

globálních bezpečnostních otázek hrála významnější roli a navíc by mohla sledovat více i svoje zájmy při uskutečňování operací v různých částech světa.

doc. Ing. Dr. Štefan Danics, Ph.D.
Katedra práva a veřejné správy,
Bankovní institut vysoká škola
danics.stefan@polac.cz

POUŽITÁ LITERATURA

1. BALABÁN, M.; DUCHEK, J.; STEJSKAL, L. (2007). *Kapitoly o bezpečnosti*. Praha : Karolinum, 428 s. ISBN 978-80-246-1440-3.
2. EICHLER, J. (2006). *Mezinárodní bezpečnost na počátku 21. století*. Praha : MO ČR - AVIS, 303 s. ISBN 80-7278-326-2.
3. FIALA, P. PITROVÁ, M. (2010). *Evropská unie*. 2. vyd. Brno : CDK, 803 s. ISBN 978-80-7325-223-6.
4. FONTAINE, P. (2007). *Evropa ve 12 lekcích*. Lucemburk : Úřad pro úřední tisky Evropských společenství, 62 s. ISBN 92-79-02860-X.
5. GYA, G. (2009). *ESDP and EU Mission Update 2009*. Dostupné na WWW:http://www.isis-europe.org/pdf/2009_arrel_253_esr43-esdp-mission-update.pdf staženo 5. 5. 2010.
6. KOLEKTIV AUTORŮ (2007). *Bezpečné Česko v bezpečné Evropě*. Praha : Úřad vlády ČR, 152 s. ISBN 978-80-87041-17-8.
7. KRČÁLOVÁ, Z. (2010). *Vývoj konceptu evropské armády*. In Cabada a kol. Aktuální výzvy evropského integračního procesu. Plzeň : Aleš Čeněk, 295 s. ISBN 978-80-7380-289-9.
8. LISABONSKÁ SMLOUVA. (2009). *Konsolidované znění smlouvy o EU a smlouvy o fungování EU*. 2. vydání. Praha : Úřad vlády ČR. 539 s.
9. PIKNA, B. (2010). *Evropský prostor svobody, bezpečnosti a práva (prizmatem Lisabonské smlouvy)*. Praha : Linde, 346 s. ISBN 978-80-7201-114-6.
10. PROCHÁZKA, J. (2007). *Mise EU a Bojová uskupení EU: Významný nástroj realizace bezpečnostní politiky EU*. In *Bezpečné Česko v bezpečné Evropě*. Praha : Úřad vlády ČR, 152 s. ISBN 978-80-87041-17-8.

GLOBÁLNÍ KLIMATICKÉ ZMĚNY A JEJICH MOŽNÉ DŮSLEDKY

GLOBAL CLIMATIC CHANGES AND THEIR POSSIBLE IMPLICATIONS

Stanislav Heczko

ABSTRAKT

Na vývoj lidské civilizace mají velký vliv astronomické a přírodní cykly. V první řadě se to týká klimatických změn – střídání dob ledových a meziledových či krátkodobějších období oteplení a ochlazení. Změny klimatu potom v mnohém předurčují populační vývoj (logistické křivky růstu populace). Do popředí se dostává vztah mezi vývojem ekonomiky a vývojem populace. Zde se formuje představa růstových malthuziánských cyklů. Koncem minulého století se hovořilo o globálním oteplování. To vede k růstu průměrné teploty na povrchu Země. Růst teploty ovšem podstatně mění rozložení a intenzitu větrů, vlhkosti, srážek apod. a tak vyvolává globální klimatické změny. Ty mají své četné dopady – ekonomické, sociální, ideologické a politické. Vedou zejména k prohlubování rozporů ve světové ekonomice, vyvolávají četná zdravotní rizika a volají po systémových změnách.

Klíčová slova:

globální oteplování, klimatické změny, malthuziánské cykly, nerovnoměrnost vývoje, povodně, epidemie, migrace, války

ABSTRACT

The development of human civilization has a big impact and natural astronomical cycles. First, it concerns climate change – alternating periods of glacial and interglacial periods, or shorter-term warming and cooling. Climate change, then many will determine population trends (logistic population growth curve). The front gets the relationship between economic development and population development. Here the idea is formed Malthus growth cycles. Late last century, talked about global warming. This leads to an increase in the average temperature on earth. Temperature rise, however, substantially alter the distribution and intensity of winds, humidity, precipitation, etc. and causes of global climate change. They have their multiple effects – economic, social, ideological and political. Particular note of the deepening divisions in the global economy, causing numerous health risks and call for systemic change.

Keywords:

global warming, climatic changes, Malthus cycles, unequal development, floods, epidemics, migration, wars

Žijeme v dynamickém světě a vesmíru, kde příroda a společnost jsou ve stavu nepřetržitého pohybu a změny. Vesmír již není pojímán jako mechanický stroj, nýbrž jako dynamický celek, **jako dynamicky propojená síť** (viz Capra, 2002, s. 97), jejíž části jsou ve vzájemném vztahu a mohou být pochopeny jen jako struktury kosmického procesu. Přitom se stále více prokazuje to, že příroda není ničím, není-li rytmická a že její rytmy jsou početné a rozmanité (blíže viz Heczek, 2003, s. 5). Moderní fyzika tak stále více zobrazuje hmotu ne jako pasivní a netečnou, ale v neustálém pohybu, jehož rytmické vzorce jsou určovány uspořádáním molekul, atomů a jader. V neživé přírodě přitom převládá **cirkularita** (pouhý koloběh, opakující se oběh, rotační pohyb proudící hmoty) a v živé přírodě **cykličnost** (cyklicko-vlnovitý, spirálovitý vývoj). Existence cykličnosti, periodičnosti a rytmičnosti tak patří mezi základní rysy té části vesmíru (univerza), která těsně souvisí s existencí života na Zemi a tím i existencí člověka a která bývá označovaná jako geoverzum (blíže viz Ivanička, 1988, s. 53).

1. ZEMĚ A VESMÍRNÉ CYKLY

Geoverzum představuje poměrně nový pojem, který má vyjádřit jednotu lidí a přírody na planetě Zemi. Geoverzum je část vesmíru (univerza), která souvisí s geografickým obalem Země a skládá se ze třech základních částí (pod-systémů): z nekrosféry (vrstvy neživé hmoty), z biosféry (vrstvy organické substance a života) a ze sociosféry (vrstvy, resp. oblasti společenského života). Geoverzum se vyznačuje vlastnostmi autonomního seberegulujícího celku (viz Ivanička, 1988, s. 38). **Z vnoření Země do sluneční soustavy a vesmíru pak plyne cykličnost, periodičnost a rytmičnost samotného geoverza.**

Planeta Země patří mezi poměrně malá nebeská tělesa. Je součástí sluneční soustavy, která se nachází ve vnější části Mléčné dráhy – naší Galaxie. Naše Slunce je z astronomického hlediska běžnou žlutou hvězdou průměrné velikosti s diferenciální dobou rotace (průměrná doba rotace kolem vlastní osy činí 25,4 dne). Slunce se v Galaxii pohybuje rychlostí přibližně 250 kilometrů za sekundu a jeden oběh kolem jádra Galaxie uskuteční za jeden **tzv. galaktický rok, čítající přibližně 220 milionů let**. Astronomové dále objevili, že Mléčná dráha a sousední galaxie v obří kupě se pohybují **směrem k Velkému atraktoru (přitahovači)**, vzdálenému bodu vesmírného soustředění hmoty ve směru Jižního kříže (blíže viz Heczek, 2003, s. 9).

Země pak vykonává ještě přinejmenším dva velmi důležité pohyby. Předně spolu s ostatními planetami sluneční soustavy obíhá kolem Slunce. Doba oběhu Země kolem Slunce vzhledem k nepohyblivým hvězdám činí 365 dní 6 hodin 9 minut a 9,5 sekund středního slunečního času (siderický neboli hvězdný rok). Při oběhu Země kolem Slunce **dochází k cyklickému střídání**

ročních období. Jeho příčinou není změna vzdálenosti Země od Slunce, ale sklon zemské osy. Kdyby zemská osa byla kolmá k rovině oběžné dráhy (svírá s ní úhel 66,5°), byly by dny i noci stejně dlouhé a neexistovala by různá roční období.

Za druhé se **Země točí kolem své osy (zemská rotace)**, což způsobuje periodické střídání dne a noci. Země se kolem své osy otočí za 24 hvězdných hodin, tj. 23 hodin 56 minut 4,091 sekund středního času (hvězdný den). Rotace probíhá po směru pohybu hodinových ručiček (od západu k východu). Tím dochází ke změně času v závislosti na zeměpisné šířce. Celkem je 24 časových pásem po 15° (tzv. pásmový čas). **Střídání dne a noci** vyvolává pravidelné změny v dílčích částech fyzicko-geografické sféry.

Naše planeta má dále jednu přirozenou družici – Měsíc, který obíhá kolem Země. **Doba oběhu Měsíce kolem Země** čini vzhledem ke hvězdám 27 dnů 7 hodin 43 minut 2,78 sekundy, což představuje siderický měsíc. Synodický měsíc, tj. doba oběhu Měsíce vzhledem k Slunci pak činí 29 dnů, 12 hodin a 44 minut. **Měsíc hraje důležitou roli při vzniku přílivů a odlivů čili slapů.** Slapový pohyb způsobuje také vznik mořských proudů, zvláště v těch obdobích, kdy jsou slapy největší a nejmenší. Jedním z nejnámějších mořských proudů je **Golfský proud.** Začíná pod tropickým sluncem v Karibském moři, kde pasátní větry ženou teplou vodu do Mexického zálivu. Odtud se Golfský proud pohybuje podél východního pobřeží Severní Ameriky. U pobřeží u Nového Foundlandu se část Golfského proudu odděluje a stává se Severoatlantickým proudem, který překračuje Atlantický oceán a omývá břehy Evropy, Islandu a Grónska (blíže viz Gore, 1994, s. 91 – 94).

Již tyto příklady ukazují klíčový význam vesmírných pohybů na život na Zemi. Existují však ještě jiné, komplikovanější a tak říkajíc skrytější (hůře zachytitelné a vnímatelné) astronomické vlivy, spjaté s kosmickými pohyby a cykly – například precesní pohyby či cykly sluneční aktivity.

1.1 Astronomické cykly

Přitažlivé síly Měsíce a Slunce působí dvojími sil na rovníkovou vřduť Země a snaží se dostat rovník Země do oběžné roviny Měsíce a ekliptiky. Země na to reaguje precesním pohybem – **tzv. lunisolární precesí**, při níž osa Země opíše kužel **jednou za 25 800 let – tzv. platónský rok** (precesi jako první pozoroval helénistický astronom Hipparchos, žijící v letech 190 – 125 př. Kr.). Vlivem lunisolární precese se oba body rovnodennosti posouvají po ekliptice o 50,40'' za rok, z čehož větší díl (30'') připadá na působení Měsíce. Podle teorie relativity se tento posun zmenšuje o nepatrnou hodnotu **geodetické precese** rovné 0,02'' za rok (blíže viz Heczek, 2003, s. 11).

Zatímco Měsíc a Slunce působí lunisolární precеси zemské osy, gravitační síly planet působí na polohu zemské dráhy. Tím vznik periodická změna polohy ekliptiky na obloze, kterou nazýváme **planetární precесí**. Když si představíme rovník jako pevný, vedla by planetární precесе k ročnímu posunu jarního bodu o $0,12''$ v opačném směru než precесе lunisolární. V důsledku planetární precесе kolísá sklon ekliptiky v mezích od $21^{\circ}55''$ do $24^{\circ}18''$, a to v **periodě 40 000 let**. Souhrnné působení lunisolární precесе a planetární precесе se nazývá **všeobecná precесе**. Ta působí posun jarního bodu po ekliptice o $50,26''$ za rok proti směru zdánlivého pohybu Slunce.

Sumárně tedy precесе posune jarní bod o $50,26''$ za rok, a to směrem na západ – dnes je tak jarní bod v souhvězdí Ryb a za několik málo století bude v souhvězdí Vodnáře. Všechna dvanáct znamení zvířetniku projde jarní bod právě za 25 800 let čili za jeden platónský rok. Přitom směr precесního pohybu je opačný než roční cesta Slunce souhvězdími zvěrokruhu. A pokud se v rámci tohoto dlouhého cyklu stane, že v čase zimního slunovratu bude severní polokoule Země nejdále od Slunce, pak podle francouzského matematika Josepha Alphonse Adhemara **hrozí nástup doby ledové** (viz Krušina, 2000, s. 271).

S obdobnou myšlenkou přišel rovněž srbský matematik Milutin Milankovič, anglicky psáno Milankovitch (1857 – 1927), který vypracoval teoretické křivky kolísání sluneční energie dopadající na různé zeměpisné šířky, z nichž plynulo, že množství energie se skutečně mění. Zrodily se tak **tzv. Milankovičovy cykly (neboli Milankovitchova teorie)**, jež zahrnují časové intervaly trvající 22 000 (precесе zemské osy), 41 000 (změna sklonu zemské osy od 22° do 25°) a 100 000 – 400 000 let (změna výstřednosti čili excentricity zemské osy), během nichž kolísá míra dopadu slunečního světla na povrch Země v závislosti na vzdálenosti a vzájemné pozici Slunce a Země. To pak ovlivňuje cyklické střídání dob ledových a meziledových. Milankovičovy (Milankovitchovy) ideje potvrdili v roce 1976 James Hay, John Imbrie a Nicholas Shackleton, kteří ukázali, že geologické svědectví o dobách ledových souhlasí s astronomickými cykly (viz Heczeko, 2003, s. 11). Změna intenzity slunečního záření může mít však řadu příčin. Aby započalo období tání, musí nastat příznivé hodnoty ze tří různých periodických cyklů současně: sklon zemské osy musí dosáhnout přibližné hodnoty $24,5^{\circ}$, oběžná dráha musí být prodloužená nejméně o 1% a Země musí být nejbližší Slunci v červnu. Tato astronomická teorie vzniku ledových dob dnes získává širokou podporu, i když řeší jen část otázky (nebere např. v úvahu geografické rozložení zalednění). Nicméně upomíná i na další jevy, spjaté se sluneční aktivitou, které významně ovlivňují život na Zemi.

1.2. Sluneční cykly

Sluneční záření (ultrafialové, viditelné a infračervené záření) podmiňuje život na Zemi a meteorologické jevy. Některé druhy sluneční aktivity se zvláště výrazně projevují na Zemi – např. ultrafialové a rentgenové záření působí na ionosféru, korpuskulární záření působí změny magnetického pole Země atd. Sluneční aktivita se periodicky mění. Nejvýraznější je **jedenáctiletá perioda**, v průběhu níž se pravidelně střídají maxima a minima sluneční aktivity, charakterizované počtem slunečních skvrn – oblasti nižší teploty v nejnižší části sluneční atmosféry (fotosféry).

Skvrny na Slunci je možno pozorovat stále. Existují však periody s obzvláště vysokou četností výskytu slunečních skvrn (maximum slunečních skvrn) a periody, kdy je slunečních skvrn méně (minimum slunečních skvrn). Maxima slunečních skvrn se vyskytují v pravidelných časových odstupech o něco delších než 11 let (11,1 let). V průměru trvá přibývání množství slunečních skvrn od minima k maximum 4 roky, aby jich pak sedm roků ubývalo až k novému minimu.

Když sluneční aktivity přibývá, dopadá na zem větší množství energeticky bohatého vlnového a částicového záření. Již dlouho se předpokládá, že v důsledku toho **vznikají poruchy počasí a že negativní vliv může mít toto záření i na lidský organismus**. Působením zvýšené sluneční aktivity může snáze docházet ke srážení krve a zvyšovat i pohořlost lidského organismu k závažným kardiologickým příhodám. S rostoucí sluneční aktivitou rovněž souvisí růst lidské agresivity a na druhé straně ztráta schopnosti vzdorovat různým chorobám. V obdobích se zvláště silnou sluneční aktivitou je rušen příjem rozhlasu a televizních satelitů.

Ruský vědec Alexander Leonovič Čiževskij (autor monografie „Epidemické katastrofy a periodická činnost Slunce“ z roku 1930) zase zjistil, že maxima sluneční aktivity souhlasila s explozí epidemii moru v letech 430 – 1899. Podobně **epidemie chřipky** mají tendenci začínat dva až tři roky před maximem nebo dva až tři roky po maximum sluneční aktivity. Japonský profesor Maki Takata spojuje aktivitu Slunce se změnami v krvi a ruský vědec N. A. Šulc pak konkrétně se změnami obsahu leukocytů v krvi.

Sluneční aktivita ovlivňuje i **rozsah sklizně** (bohatší nebo chudší sklizeň). Konkrétně, čím více se objeví slunečních skvrn, tím delší je na Zemi vegetativní období. **Existuje též teorie hledající úzkou souvislost mezi výskytem slunečních skvrn a hospodářských krizí**. Přední anglický ekonom William Stanley Jevons (1835 – 1882) byl plně přesvědčen, že hospodářské krize spočívají na kosmických příčinách jako jsou sluneční skvrny a magnetické poruchy. Ekonomické krize (jako součást

střednědobého hospodářského cyklu) se však vyskytují v období kratším než maxima slunečních skvrn, proto se Jeonsova teorie většinou považuje za překonanou (viz Vrábek, 1947, s. 133). Musíme si ovšem uvědomit, že v jedenáctiletém slunečním cyklu se občas projevují **určité výchylky**, a tak sluneční aktivita kolísá v rozmezí 9 – 13 let a byl zaznamenán i případ, kdy její perioda trvala pouhých 7 let či naopak až 17 let.

Do tohoto kontextu zhruba jedenáctiletých slunečních cyklů zapadá i další **hypotéza ruského vědce A. L. Čiževského** (viz výše), podle které všechny známé války, revoluce a zásadní společenské změny za posledních 2 400 let souvisí se slunečními skvrnami. Mimo jiné francouzské revoluce v letech 1789, 1830, 1848 a 1870 či ruské revoluce v letech 1905 a 1917 proběhly v době, kdy sluneční aktivita byla mimořádně intenzivní. Tato hypotéza se potvrzuje i po smrti autora, jak o tom svědčí události v roce 1968 (studentské bouře ve Francii a Německu či vstup vojsk Varšavské smlouvy do Československa), v roce 1981 (vyhlášení výjimečného stavu v Polsku) či v roce 1989 (pád berlínské zdi, rozpad východního mocenského bloku). Otázkou vztahu mezi výskytem skvrn na Slunci a společenskými změnami se zabýval také **americký vědec E. Dewey**. V podstatě se s názory Čiževského shoduje, ale s jistou výhradou. Tvrdí, že k revolucím a společenským změnám dochází o trochu dříve a sluneční skvrny se objevují s nepatrným zpožděním.

Kromě jedenáctiletého cyklu existují i jiné sluneční cykly. Jde například o vyšší, **osmdesátiletý cyklus** změn mohutnosti menších jedenáctiletých cyklů. Navíc lze pozorovat **dvaadvacetiletý cyklus** změn polarity (přepólování) magnetického pole Slunce a slunečních skvrn – jde o tzv. **Haleův cyklus**. Slunce má na rozdíl od Země několik magnetických polí. Kromě silného vnitřního magnetismu kolem jádra je to ještě tzv. severojižní dipól a rovníkový tetrapól na čtyřech protilehlých bodech s rozdílnou polaritou plus-minus, která se vlivem otáčení Slunce mění a dochází tak k přepólování těchto obvodových bodů.

Ve dvou obdobích (v letech 1400 – 1510 a 1645 – 1715) se jakoby chod (jedenáctiletých) slunečních cyklů na nějaký čas zastavil, sluneční skvrny vymizely a došlo i k dalším změnám ve sluneční aktivitě (např. se přestaly objevovat polární záře). Obě tato období byla rovněž velmi chladná. Dnes je tento fenomén označován jako **Maunderovo minimum** (podle anglického astronoma Edwarda Waltera Maundera) a většina astronomů předpokládá, že jde o **projev nějakého vyššího a dosud neznámého slunečního cyklu**, jehož perioda trvá i několik staletí. V této souvislosti stojí za zmínku, že starověké civilizace znaly **velký heliocyklus s periodou 4 – 5 tisíc let**, kdy relativně pravidelně enormně vzrůstá aktivita Slunce a síla jeho magnetického pole, v důsledku čehož dochází k silné redukci pozemského života (blíže viz Hezczo, 2003, s. 14).

Nyní by mělo Slunce po útlumové fázi svého jedenáctiletého cyklu znovu směřovat k maximu své aktivity, které je mimo jiné spojeno s větším množstvím slunečních skvrn. Podle vědců však dlouhodobá analýza ukazuje na pokles sluneční aktivity, a je proto možné, že se maxima nedočkáme. Navazující otázkou je, zda opět nenastává v rámci dlouhodobého cyklu přechodné období označované jako Maunderovo minimum, které by do deseti let mohlo vést k nástupu **nové malé doby ledové** (viz dále).

2. ČLOVĚK A CYKLY

Člověk není jen sociální, ale i přírodní a biologický jev. Jednoho dne se objevil v přírodě, vystoupil z biosféry a vstoupil ve vesmír do svého vlastního řádu. V minulosti byl jeho vývoj ovládan zejména rozbíhavostí (divergencí), ve 20. století narůstá společenská konvergence (sjednocování a stmelování). Nicméně i nadále nemůže člověk (lidská společnost) existovat bez spojení s přírodním světem (přírodou). A bez tohoto spojení by nebyla možná ani jeho reprodukce, ani jeho vývoj (viz Ivančička, 1988, s. 83).

2.1 Přírodní cykly a člověk

Člověk se sice neustále vyděluje z přírody a přetváří okolní přírodu, čímž vzniká tzv. životní prostředí, přesto nepřestává být přírodní bytostí. Mimo jiné proto, že životní prostředí jako bezprostřední prostor, kde může lidstvo existovat, zůstává nadále součástí kosmického geoverza a přírody. Existence cykličnosti, periodičnosti a rytmičnosti v rámci geoverza a přírody pak podmiňuje skutečnost, že rovněž obnova a životaschopnost systému člověk – prostředí se realizuje soustavným **koloběhem (cyklem) látek, energie a informace**.

Mezi základní přírodní koloběhy patří:

- **potravinový koloběh** (přenos látek a energie probíhající v ekosystému od producentů přes konzumenty k dekompozitorům),
- **kyslíkový koloběh** (při dýchání dochází k výměně kyslíku a oxidu uhličitého mezi organismem a vnějším prostředím a naopak oxid uhličitý se mění v kyslík v procesu fotosyntézy, probíhající v rostlinách),
- **hydrologický koloběh** (nepřetržitá cirkulace vody na souši a v ovzduší způsobená slunečním zářením a gravitací),
- **termický koloběh** (výměna tepla mezi zemským povrchem ohříváním slunečním zářením a atmosférou),
- **elektromagnetický koloběh** (dlouhovlnné elektromagnetické záření vysílané Zemí je zemskou atmosférou částečně pohlcováno a částečně odráženo zpět na zemský povrch).

Koloběh vody či kyslíku patří mezi tzv. **biogeochemické cykly**, kterých je samozřejmě více (např. koloběh uhlíku či dusíku). Tyto biogeochemické cykly představují sled cyklicky na sebe navazujících přeměn látek a energie mezi živými složkami ekosystému, přičemž ekosystémem se zde myslí základní jednotka v přírodě – ekologický systém, ve kterém jsou ve vzájemných vztazích všechny živé složky se souborem fyzikálních a chemických faktorů, jež tvoří prostředí ekosystému (viz Malá ilustrovaná encyklopedie A-Z, 1999, s. 116, 251, 492).

Přírodní koloběhy, včetně biogeochemických cyklů, nám ukazují, že **člověk je prostřednictvím cyklů soustavně spojen se svým prostředím** mnohými multikauzálními vazbami. Potom emise, exhalace a devastace jako důsledek výrobní činnosti člověka mohou, popřípadě musí, mít nežádoucí účinky na něho samotného a mohou znamenat i jeho devastaci a poškození jeho somatické, psychické, případně sociální struktury, jelikož nelze oddělit biologické a kulturní charakteristiky lidské podstaty (viz Capra, 2002, s. 329).

2.2 Lidské tělo a cykly

Živé organismy jsou vnitřně dynamické a jejich životní formy jsou ustálenými projevy základních přírodních procesů. Proces a stabilita jsou slučitelné pouze tehdy, pokud procesy vytvářejí rytmické vzorce – fluktuace, oscilace, vlny, cykly. Proto i lidské tělo je dějištěm řady rytmických pohybů, oscilací, cyklických procesů a koloběhů. Připomeňme si jen ty nejnámější: **krvní oběh, rytmy srdce či menstruační cyklus** (blíže viz Heczeko, 2003, s. 15 – 16).

Lidé jsou rovněž nositelé **niterních biologických hodin**. Ty u člověka určují mírné kolísání tělesné teploty, rytmus spánku a bdění, vylučování hormonů, ale i duševní výkonnost. Drží krok se střídáním dne i noci. Např. naše tělesná teplota je nejnižší v brzkých ranních hodinách, pak začne mírně stoupat, nejvyšší je v pozdním odpolední a v časných večerních hodinách, což se periodicky opakuje a vzniká tak **cyklus tělesné teploty**. Tento cyklus tělesné teploty je úzce **spjat se spánkovým cyklem**, v rámci kterého se čtyřikrát až šestkrát za noc střídá hluboký spánek (spánek pomalých vln, jenž nastává po fázi usínání) a lehký spánek spjatý s intenzivním sněním (Rapid Eye Movement spánek čili REM spánek, spánek s rychlými očními pohyby). Biologickými hodinami je rovněž kontrolován **výdej hormonů kůry nadledvin** – např. kortisolu, bez něhož bychom nezvládli ani malou zátěž (množství kortisolu v krvi kolísá, největší je brzy ráno). **Cykly vnitřních hodin člověka trvá asi 25 hodin**. Poruchy chodu biologických hodin se u lidí projevují řadou nepříjemných stavů – únavou, zhoršeným tělesným a duševním výkonem, nespavostí či nemocí z překročení časového pásma (blíže viz Koukolík, 1997, s. 121 – 124).

Názvem **biorytmus** se v širším slova smyslu označují zpravidla periodické změny biologických tělesných funkcí. Především jsou již podrobně probádána jejich kolísání ve dne a v noci (viz výše). **V oblasti psychologie** se používá pojem biorytmus pro tři následující dlouhodobé rytmy: **23denní rytmus**, který se označuje jako **fyzický rytmus**; **28denní rytmus**, který bývá též nazýván **rytmem psychickým**; **33denní rytmus**, který se označuje tak zvaný **duševní rytmus**.

Všechny tři dlouhodobé rytmy začínají porodem a jejich průběh lze graficky znázornit jako takzvanou **sinusovou křivku**. Za zvláště kritické jsou označovány dny, kdy příslušná křivka protíná průměrovou přímkou. Tyto dny nazýváme **dny kritickými**. Všechny tři uvedené typy biorytmů probíhají zcela samostatně bez ohledu na ostatní dva. Může se tedy stát, že v určitý den můžeme mít kritický den u dvou nebo zcela výjimečně i u třech biorytmů (viz Heczeko, 2003, s. 16).

2.3 Samoobnova organismu a stárnutí

Lidské tělo je ve stálé přestavbě. Buňky organismu nepřetržitě odumírají a jsou nahrazovány novými. Tato **samoobnova probíhá v kontinuálních cyklech** a zahrnuje rozpad a tvorbu struktur tkání a orgánů. Slinivka břišní nahrazuje většinu svých buněk každých 24 hodin, žaludek za 3 dny, bílé krvinky se obnovují každých 10 dní a 98 % bílkoviny v mozku za dobu kratší než měsíc (viz Capra, s. 300). Každá živá lidská bytost se tak nachází **ve stavu proměnlivé rovnováhy** mezi tvorbou nových buněk a odstraňováním buněk mrtvých. Žel ne všechny buňky v lidském těle se obnovují a tak nedochází k obnově nervových buněk, některých svalových buněk, buněk spojovacích tkání či buněk žláz, včetně buněk pohlavních žláz (viz Bauman, 1988, s. 318). A proces samoobnovy neprobíhá do nekonečna, proto dochází ke stárnutí organismu. Časem opotřebovaný organismu naroste natolik, že vyvolá jeho zánik (smrt). U větších celků (systémů) lze tedy vysledovat **cyklus zrození, života a smrti**.

2.4 Život člověka a cykly

V důsledku existence přírodních a biologických cyklů je i pro samotný život a práci člověka charakteristická určitá cykličnost. Obdobně jako ostatní živé organismy (rostliny či zvířata) má i člověk svůj **životní (vývojový) cyklus** jakožto sled fází od vzniku (zrodu) k zániku (odumření) organismu. Zrod a zánik se rovněž týká biologických druhů (biospecies), včetně našeho druhu Homo sapiens sapiens (člověk vyspělý).

Všechno živé na Zemi přivyklo k čtyřřadacetihodinovému životnímu cyklu a přivykli i lidé. **Tento životní a pracovní cyklus** se stávají jeho druhou povahou. Důležitým zákonem, který musíme respektovat mimo jiné

i při hledání pravidel hygieny lidského života, je **zákon rytmu** (zákon činnosti a odpočinku). To je velmi obecný zákon živé přírody, který se netýká jen lidského života, ale výrazně se uplatňuje v životě přírody vůbec. Všechny životní děje v organismu totiž probíhají rytmicky.

2.5 Vývojový životní cyklus individua

Ontogeneze čili individuální vývoj každého člověka zahrnuje zárodečný vývoj, přeměnu v dospělého jedince, stárnutí a smrt. Tělesný a psychický vývoj se zde navzájem podmiňují. Normální vývoj přes svou určitou plynulost se vyznačuje **stadiálností** – každé individuum prochází vývojovými fázemi, které se navzájem odlišují. Podle charakteristických rysů jednotlivých vývojových období rozlišujeme nejčastěji **tři základní životní stádia nebo fáze vývoje**, v jejichž rámci rozlišujeme i kratší vývojová stádia (srovnaj např. Haškovcová, 1989, s. 21 – 22):

- **dětství** (od 0 do 20/22let), kdy člověk biologicky, psychicky i sexuálně dozrává, vrstá do společnosti a připravuje se na povolání; ve stadiu dětství se rozlišuje novorozenecký věk (do dvou měsíců života), kojenecký věk (do jednoho roku), útlý věk či věk batolete (do tří let života), předškolní věk (od tří let do šesti let), prepuberta (od 6 do 11/12let), puberta (od 11/12 do 14/15let) a věk adolescence (od 14/15 do 20/21 let);
- **dospělost** (od 20/22 do 60/65 let) se vyznačuje produktivností a tvorbou hodnot; v první fázi dospělosti (zhruba do 30 let) si člověk vytyčuje životní cíle, uvědomuje si své sociální místo ve společnosti, přebírá společenskou (rodinnou a pracovní) odpovědnost; druhá fáze dospělosti (od 30 do 50 let) je obdobím vrcholné psychofyzické zralosti, nejproduktivnější činnosti a nejlepších výkonů; pro třetí fázi dospělosti (od 50 do 60/65 let) je typická stacionárnost výkonů i skrytý nástup involuce (zmenšení či ztenčení tkání jako příznak stárnutí);
- **stáří** (od 60/65 do konce života), pro které je charakteristické postupné odpoutávání od života a příprava na jeho konec; věk od 60 do 75 let se považuje za rané stáří, věk od 75 do 90 za kmetství a ti, kteří žijí déle než 90 let, se považují za dlouhověké.

3. VLIV KOSMICKÝCH A PŘÍRODNÍCH CYKLŮ NA VÝVOJ LIDSKÉ SPOLEČNOSTI

Jelikož člověk i společnost jsou pevně spojeny s přírodním prostředím mnohými multikauzálními vazbami, potom vesmírné a přírodní rytmy (cykly) nutně ovlivňují nejen vývoj a život (životní dráhu) lidského individua, nýbrž i vývoj lidské civilizace.

3.1 Klimatické změny a vývoj lidstva

Ukazuje se, že samotný vývoj lidstva je závislý na klimatických podmínkách, které vládly na naší planetě v ob-

dobí, kdy se střídaly **dobry ledové (glaciály) s teplými, meziledovými dobami (interglaciály)**. A tak např. druh Homo sapiens (člověk rozumný či moudrý) se objevil asi před 100 000 léty po čtyřech poměrně krátkých (v geologickém měřítku), ale extrémně chladných dobách ledových, jež bezprostředně předcházely té poslední. Tzv. kulturní exploze nástrojů a šperků asi před 40 000 pravděpodobně pak souvisela s neobvykle teplým tisíciletím, které Evropa tehdy prožívala (viz Gore, 1994, s. 60). Tehdy se rovněž objevil náš druh lidí Homo sapiens sapiens (člověk vyspělý). Pro vývoj soudobého lidstva byl klíčový **nástup současné doby meziledové** před 15 000 léty, jež umožnil uskutečnit neolitickou agrární revoluci (přechod od loveckorybářského způsobu opatřování si potravin k produkční ekonomice založené na zemědělství, chovatelství a řemeslu). První stopy lidské existence v Americe se také datují od počátku současné doby meziledové (viz Barros, 2006, s. 62).

Kromě výše uváděného střídání dob ledových a meziledových (k příčinám dob ledových a meziledových viz část 1.1) docházelo i k jiným významným klimatickým výkyvům, které daly popud k vytváření základů sociální organizace lidstva. A tak například **mezi lety 8 000 – 7 000 před naším letopočtem**, kdy vládly příznivé klimatické podmínky a tající ledovce ustupovaly k současným hranicím, se v oblasti známé pod názvem Mezopotámie objevily poprvé zemědělské přebytky. Předpokládá se, že obchod s těmito přebytky vedl ke zrodu peněz a ke vzniku raných společností používajících cihlovou a kamennou architekturu a k vytvoření celé škály umění a řemesel. V tomto období bylo založeno i nejstarší známé město, Jericho (dnes na území státu Izrael).

Významnou klimatickou změnou byl rovněž stimulován vznik vysoce organizovaných společností v úrodných povodích Eufratu, Tigridu a Nilu. **Nový charakter podnebí kolem roku 3 000 před naším letopočtem** (po větší část roku sucho, jednou do roka záplavy) přiměl lidská společenství, aby se naučila zadržovat a rozvádět vodu pomocí zavlažovacích kanálů, uskláňovat každoroční úrodu a rozdělovat zásoby potravin. Když starozákonní Josef vybízí egyptského faraóna, aby se v reakci na svůj sen připravil na **sedm let hubených po sedmi letech tučných** (viz Bible, Starý zákon, Kniha Genesis, kapitola 41, český ekumenický překlad, 1995, s 55 – 56), je to výrazem povědomí o nové závislosti zemědělských společností na přírodních podmínkách. Současně to ukazuje na skutečnost, že lidé našli způsob, jak reagovat na klimatické změny.

Také další klimatická kolísání se významně zapsala do dějin lidstva, zejména do dějin evropské civilizace. Např. klimatický posun známý jako **subatlantický rozklad**, k němuž došlo v pátém století před naším letopočtem, přinesl změnu distribuce větrů a srážek i snížení teplot v celé Evropě. Tento posun přispěl k ukončení se-

verské doby bronzové a podnítil skandinávské Germány k invazi do jihovýchodní Evropy. O sto let později došlo k dobytí Řecka Makedonci, což se v tomto kontextu jeví jako pokračování migračního tahu na jihovýchod.

V následující generaci, kolem roku 300 před našim letopočtem, se začalo **celosvětově oteplovat**. A právě tehdy dobyl Alexander Makedonský téměř celý tehdy známý svět a rozšířil řeckou civilizaci po východním Středomoří i za jeho hranice. Dále toto období relativního oteplení způsobil alpské průsmyky, které oddělovaly Itálii od zbytku Evropy, což bylo provázeno probuzením imperiálních ambic starověkého Říma. Konec tohoto teplého období o 750 let později se pak časově shoduje se zánikem římského impéria. V letech 450 – 500 našeho letopočtu totiž přišla náhlá celosvětová změna klimatu, která způsobila dlouhotrvající mrazy a sucha ve střední Evropě a možná stimulovala tehdejší počátek obrovského stěhování národů a toho, čemu se začalo říkat invaze barbarů.

Další vzestup teplot nastal kolem roku 950 našeho letopočtu – tento globální klimatický posun je znám jako **středověké oteplení** (950 – 1300). Tento nový klimatický trend pravděpodobně umožnil osídlení Grónska a (byť dočasně) i Severní Ameriky skandinávskými Vikingy. Mohl rovněž přispět k zániku civilizace Mayů ve Střední Americe, když mírnější klima se změnilo v tropické s novou florou a faunou, včetně nových škůdců pronikajících z rovníkových oblastí (viz Gore, 1994, s. 63).

Po období oteplení na začátku čtrnáctého století teploty znovu poklesly, což způsobilo v Evropě a Asii značné problémy. Tato změna přinesla vlnu vydatných srážek, řeky se častěji vylévaly ze svých koryt, úroda hnila na polích a obyvatelé západní Evropy byli odsouzeni k sérii hladomorů, která vyvrcholila Velkým hladomorem 1315 – 1317. Chystala se však ještě větší pohroma – Černá smrt (pandemie dýmějového moru), která udeřila o třicet let později. Těsně před Černou smrtí čtyři roky špatného počasí a neúrody způsobily obavy z opakování velkého hladomoru. Tyto obavy vedly k dovozu obilí z Malé Asie a s tímto obilím se dostaly nejdříve do Cařihradu a pak do přístavů Messiny a Marseille nakažené krysy. Odtud se mor, který přenášely, rozšířil během pouhých dvou let po celé západní Evropě. Podlehlá mu téměř třetina populace. **Krizové období** bývá obvykle situováno do **let 1300 – 1450** (viz např. Barros, 2006, s. 68 – 69).

Jedním z nejvýznamnějších a nejlépe dokumentovaných výkyvů klimatu je tzv. malá doba ledová (1550 – 1850), která byla spojena s podstatnými společenskými změnami v celé Evropě. Lidé trávili více času ve svých přibytcích, což mimo jiné přispělo k intenzivnějším společenským kontaktům a výměnám názorů, například v oblasti vědy. Mimo jiné došlo i k přesídlení části skotské populace do té části Irska, která je Skotsku nejbli-

že – do Ulsteru, odkud vyhnali irské starousedlíky a tak položili základní kámen k bludnému kruhu násilí. Zvlášť osudovým se ukázalo rozhodnutí postavit výživu obyvatelstva téměř na jediné plodině, bramborách. To vytvořilo podmínky pro vznik otřesné tragédie známé jako **velký bramborový hladomor**. S blížícím se koncem malé doby ledové průměrné teploty stouply a způsobily vlhčí a teplejší klima, v němž se dařilo bramborové sněti. V létě roku 1845 se spory sněti objevily v Irsku. V následujících letech zemřelo následkem hladu a chorob spojených s podvýživou více než milión lidí. Jiní zase emigrovali do bohatších zemí, především do Spojených států (blíže viz Gore, 1994, s. 66).

Hrozba hladu vyvolávala **velké migrační vlny** i ve Spojených státech amerických. Mezi nejznámější patří migrační vlna způsobená existenční krizí let 1816 – 1817 a migrační vlna v **období tzv. talíře prachu** na počátku třicátých let 20. století. Podobně jako velký bramborový hladomor i tzv. talíř prachu byl výsledkem neuvážených zemědělských praktik, které vystavily zemi i její obyvatelé ve zvýšené míře účinkům nečekaných klimatických změn. Zavedení traktoru, kombajnu, jednoradličného pluhu a nákladního auta vedlo k praxi tzv. velkého vyorávání a opakovaného přeorávání nadrobně – na prach. Úplně se přitom přehlédl problém větru a eroze, který se stal vážnou hrozbou právě díky novým zemědělským metodám. První varovné známky eroze byly ignorovány a tak v lednu 1933 mohly začít velké prachové bouře, které trvaly více než čtyři roky. Ničily úrodu, vedly k otřesné bídě a nutily obyvatele prérýjních států (Kansas, Oklahoma, Texas, Nové Mexiko, Colorado, Nebraska), aby odtáhli do Kalifornie nebo na východ. Teprve roku 1937 se situace konečně stabilizovala.

Klimatické změny nebyly však jen zdrojem ohrožení a krize. Vyvolaly rovněž **adaptaci na tyto změny** a tím přispěly k rozvoji moderní státní administrativy. Např. velká krize let 1816 – 1817 v USA vedla k tomu, že ústřední vláda se učila shromažďovat zásoby potravin a řídit jejich rozdělování a import. Byly rovněž organizovány veřejné práce velkého rozsahu. Talíř prachu pak vedl ke vzniku další formy státní administrativy, tzv. Nového údělu Franklina Roosevelta (viz Gore, 1994, s. 68).

Od roku 1860 lze vysledovat zvýšení teploty na obou polokoulích a celkový nárůst teploty na planetě. Toto **moderní oteplování** probíhá ve dvou etapách: mezi léty 1910 – 1940 a od roku 1975 do současnosti (viz Barros, 2006, s. 75). V důsledku globálního oteplování, které probíhá od roku 1975, se pak stává aktuální **hrozba globálních klimatických změn** (viz dále). O reálném nástupu klimatických změn svědčí např. katastrofální povodně v roce 2002, extrémní sucho v Evropě v létě roku 2003, nezvyklé zřetězení cyklonů a tornád v roce 2004, pověsná hurikánová sezóna s bouřemi Katrina, Stan, Wimla a Gamma v roce 2005, začátek jara v Evro-

pě v lednu 2007 (viz Staud, Reimer, 2008, s. 5 a s. 250 – 251), řádění cyklonů Nargis v Barmě a záplavy v Číně v roce 2008, přivalové deště a bleskové povodně u nás v roce 2009 či tepelné rekordy roku 2010 (viz Schäfer, 2010, s. 66). Nastupující globální klimatické změny bezesporu ovlivní vývoj celé naší civilizace, včetně jejího demografického vývoje.

3.2 Populační vlny a malthuziánské cykly

Klimatické změny a na ně navazující proměny životních podmínek hrají bezesporu svoji roli i v determinaci demografického vývoje lidské populace. Demografové zjistili, že během lidské historie docházelo k růstu populace v určitých vlnách, z nichž každá byla doprovázena obdobím velkých technologických změn. Každou populační vlnu lze znázornit pomocí **logistické křivky růstu**, která má podobu prodlouženého S a tak se jí někdy říká křivka S. Tato křivka má dvě fáze – jedna znázorňuje zrychlený a druhá zpomalený růst. Tyto vlny růstu populace bývají nazývány **klimakterami** a každá nová vlna způsobuje vzrůst lidské populace až 100 krát (blíže viz Heczo, 2003, s. 21).

První známá klimaktera nastala, když pokrok ve výrobě nástrojů měl za následek, že lidé se stali mnohem lepšími lovci. Počet obyvatel světa tehdy vzrostl na 1 milión lidí. **Druhá klimaktera** přišla po poslední době ledové, kdy lidé začali pěstovat zemědělské plodiny a chovat domácí zvířata. Tímto se světová populace zvýšila na stovky miliónů. **Třetí klimaktera** začala průmyslovou revolucí v Evropě v průběhu 18. století, kdy světová populace měla asi 600 miliónů lidí. Do konce dvacátého století pak světová populace vzrostla desetkrát. Je velkým otázkem, o kolik dál můžeme jít.

Podle Fondu OSN pro otázky populace lidstvo dosáhlo šesti miliard dne 16. 6. 1999. Oficiálně se však „dítětem šesté miliardy“ stal syn bosenských rodičů, narozený 12. 10. 1999. Od roku 1960 tak došlo ke zdvojnásobení počtu obyvatel naší planety. A v porovnání s počátkem 20. století vzrostl jejich počet čtyřikrát. Na Zemi žije nyní (2011) celkem 7 miliard lidí, v roce 2050 má pak na Zemi žít 8,9 miliard lidí a koncem 21. století již 10 – 14 miliard lidí.

Takový počet obyvatel planeta prý může unést a současná populační exploze se jistě časem uklidní – obdobně jako ty předchozí. Nicméně skutečností zůstává, že **tentokrát je svět kolem nás poněkud jiný než byl tehdy**. Minulé klimaktery například vedly k tomu, že se lidé stěhovali do nových oblastí této planety nebo vysušovali mokřadla a zavodňovali pouště. Dnes se však již lidstvo zmocnilo většiny použitelné půdy. Navíc jednotlivé civilizace již nejsou od sebe izolovány, a tak buď všichni budeme plavat spolu nebo půjdeme ke dnu.

V detailnějším pohledu se demografický vývoj v Evropě od raného středověku charakterizuje pomocí **čtyř logistických křivek růstu populace**. První populační vlna začala v 9. – 10. století, svého vrcholu dosáhla ve 12. století, zpomalovat se začala ve 13. století a náhle ji ukončila Velká morová rána v roce 1348, kdy Evropa přišla nejméně o jednu třetinu svých obyvatel. Po sto let trvající relativní stagnaci začal počet obyvatel znovu narůstat v polovině 15. století, v 16. století dosáhla nová vlna svůj vrchol a v 17. století se vyrovnala či dokonce mírně klesla. Přibližně v polovině 18. století se celý proces začal znovu opakovat, tentokrát razantněji, a bezprecedentní rychlost růstu obyvatelstva byla přerušena až dvěma světovými válkami a souvisejícími událostmi v první polovině 20. století. Čtvrtá vlna pak začala po druhé světové válce.

Každé období rychlého růstu počtu evropského obyvatelstva bylo doprovázeno ekonomickým růstem v tom smyslu, že rostla jak celková produkce, tak průměrná produkce na jednoho obyvatele. A všechna tato období byla svědkem vzednutí intelektuální a umělecké tvořivosti, po níž následoval rozvoj monumentální architektury (gotika, baroko, neogotika). Konečné fáze všech logistických křivek (intervalů stagnace či deprese) se potom vyznačovaly narůstajícím sociálním napětím, občanskými nepokoji a bouřemi, propukaly i neobyčejně ostré a destruktivní války. Horní hranice početnosti populace určují dostupné zdroje společnosti spolu s danou úrovní techniky a technologie. **Technologické změny** zvyšují produktivitu a zpřístupňují nové zdroje, čímž zvedají tento strop a tím umožňují další populační přírůstek. Bez dalších technologických změn se však nakonec prosadí **zákon klesajících výnosů**, společnost narazí na nový strop svých výrobních možností a populace se stabilizuje nebo dokonce sníží až do momentu nového technologického převratu, který zvýší produktivitu a zpřístupní další zdroje. Technologické převraty úzce souvisejí s tzv. **epochálními objevy** (epochální objev je termín Simona Kuznetse a představuje velký přírůstek k zásobě lidského poznání, jež poskytuje potenciál pro trvalý ekonomický růst; objev působí tak dlouho, že konstituuje určitou epochu v ekonomické historii), které vytvářejí novou materiální základnu společnosti (blíže viz Cameron, 1996, s. 231).

Vztah mezi vývojem ekonomickým a vývojem populace byl předmětem úvah řady ekonomů. Rozpor mezi růstem počtu obyvatel a omezenými zdroji postihel již anglický kněz **Thomas Robert Malthus** (1776 – 1834), autor slavného „Eseje o principu populace“ (Essay on the Principle of Population), který vyšel (nejprve anonymně) v roce 1798 a s různými úpravami do roku 1826 ještě pětkrát. Malthus vyslovil hypotézu, že lidská populace se nelíší od populací rostlin a živočichů, jež mají tendenci růst geometrickou řadou, zatímco produkce potravin roste jen aritmetickou řadou (příčinou je zde platnost zá-

kona klesajících výnosů v zemědělství). Tvrdil, že počet obyvatelstva vzrůstá každých 25 let na dvojnásobek, ale produkce potravin roste mnohem pomaleji. Podle tohoto schématu by vzrostl počet obyvatel za 200 let 256krát a produkce potravin jen 9krát. Takovému katastrofickému vývoji však mohou zabránit **represivní a preventivní protisíly**. Mezi první lze zařadit všechny činitele zvyšující úmrtnost – hlad, nemoci, války, nezdravé pracovní a sociální podmínky. K preventivním činitelům patří morální sebekontrola (moral restraint), spočívající v pohybnosti zdrženlivosti, uzavírání manželství v pozdějším věku, mládenectví, vdovství apod.

Malthusova hypotéza byla mnoha lidmi napadena a zpochybněna (rozbor Malthusovy hypotézy a diskuse k ní viz např. Holman aj., 2005, s. 63 – 66). Velkým problémem této populační teorie se jeví to, že ji lze jen těžko testovat. V některých zemích populační růst skutečně vyvolává hlad a šíření nemocí (Etiopie, Rwanda, Somálsko), v jiných více působí morální sebekontrola. Rovněž zákon klesajících výnosů, o který se opírá, je někdy zpochybňován. Navíc je tento zákon formulován za předpokladu neměnných technických znalostí. Rozpor mezi geometrickým růstem populace a aritmetickým růstem produkce potravin je však z principu těžko napaadatelný, proto také zanikají prognózy, kolik vlastně lidí může planeta uživit¹. A nejen to. V dějinách Evropy byla identifikována i období, kdy společnost spadla do **malthuziánské pasti**.

Překotný růst populace sice umožňuje prudký hospodářský rozmach, ale zároveň vyvolává malthuziánský korektiv, pokud není právě splněna široká škála dalších příznivých faktorů (zejména technická schopnost zvyšovat zemědělskou produkci či šťastná shoda hygienických a klimatických poměrů). Právě do takové malthuziánské pasti spadla západní Evropa v druhé polovině 14. století. Série nebyvale deštivých sezón způsobila hladomor (srovnej část 3.1). Při stávající technologii se už Evropa nacházela na hranici využitelnosti půdy a spousta nerentabilních ploch se v té době přestala obdělávat. Poměrně brzy se dostavila morová rána roku 1348 a v následujících sto letech se mor opakovaně vracel. Populace se všude v západní Evropě výrazně snížila a návrat k původnímu stavu trval dlouho (viz Johnson, 1999, s. 40).

Koncem 15. století Západ vstoupil do **nového růstového a malthuziánského cyklu**, ale tentokrát se Evropa-nám dále dlouho čelit nebezpečí malthuziánské pasti. Západní společnost totiž vyvinula zaoceánské lodě, díky

nimž bylo možno zakládat kolonie po celé zeměkouli. Bylo rovněž možno rozvíjet přímé obchodní styky s Asií a došlo i ke zpřístupnění obou Amerik (Severní a Jižní). Zámorské objevy otevřely cestu ke zlatu a stříbru. Injekce zlatých prutů v takovém velkém rozsahu musela nevyhnutelně vyvolat inflační tlaky, a to plně **v souladu s kvantitativní teorií peněz**, která tvrdí, že růst oběživa v zemi snižuje kupní sílu peněz čili vyvolává její vnitřní znehodnocení a tím pak zvyšuje cenovou hladinu (blíže např. Holman, 1990, s. 15). Na druhé straně však toto velké zvýšení cen usnadnilo obchodní zisky a podnítilo tak rozvoj podnikání (díky zaostávání růstu mezd za růstem cen docházelo totiž ke zvyšování zisků). Zpřístupnění obou Amerik zároveň otevřelo možnost odlivu přebytečného obyvatelstva, což také částečně řešilo malthuziánskou past. Odchod lidí z přeplněné Evropy (hlavně do Severní Ameriky) potom paradoxně umožnil průmyslový růst na obou kontinentech. V důsledku všech těchto okolností se další malthuziánská past projevila v Evropě až na konci 18. století, kdy se velmi výrazně začala snižovat úmrtnost. A právě tehdy napsal T. R. Malthus své pojednání o principech populace.

Ve století, které následovalo po Malthusovi, ovšem technický pokrok posunul hranici produkčních možností evropských a severoamerických zemí. Rychlé technologické změny v rámci průmyslové revoluce umožnily, aby růst populace byl podstatně převyšován růstem produkce a tím se zrychloval růst reálných příjmů. Navíc se po roce 1870 začal růst obyvatelstva ve většině západních zemí snižovat právě proto, že životní úroveň a reálné mzdy rostly velmi rychle. Ovšem populační růst se přesunul do tzv. rozvojových zemí. Navíc mezi odborníky, kteří se zabývají sledováním globálního životního prostředí, narůstá znepokojení nad jeho zhoršováním, jakož i nad hrozbou možného vyčerpání přírodních zdrojů. Zvláště znepokojující je nástup globálního oteplování a hrozba globálních klimatických změn (viz část 3.1). Na této bázi pak dochází k oživení Malthusových myšlenek, nyní však již v globálním kontextu. Vzniká tak **nové malthuziánství či neomalthuziánství**, o kterém se zmiňují i renomované učebnice ekonomie (viz např. Samuelson, Nordhaus, 1992, s. 881 – 882 či Helisek, 2002, s. 104). Malthusovy jednoduché geometrické a aritmetické řady jsou transformovány do podoby počítačových modelů, v nichž se exponenciální růst populace dostává do rozporu s omezenými zdroji, stagnujícími technologiemi či poklesem schopnosti ekosystému absorbovat odpady lidské činnosti (viz např. Meadowsová, Meadows, Randers, 1995).

1) Odhady zde silně kolísají. Někteří autoři tvrdí, že limit jsme již dávno překročili, když žádoucí stav byl několik set miliónů, jini současný stav považují ještě za únosný. Další dokazují, že při lepším využití zdrojů je možné uživit 10 – 15 miliard lidí. A někteří autoři jdou do extrému a vypočítávají teoretickou užitelnost a ta jim vychází od 70 do 200 miliard lidí. Závisí to také na úrovni spotřeby – současná úroda by uživila 10 miliard Indů, ale jen 2,2 miliardy Američanů. Ovšem člověk potřebuje víc než jen potraviny, resp. energii (kupř. čistý vzduch, pitnou vodu či volný prostor). Zdá, že naše planeta neunese komfort pro všechny své miliardy a narůstající přeplnění povede k nárůstu stresu a vnitrodruhové agrese – blíže viz Nováček, Huba, Mederly, 1998, s. 22 – 24.

Nejvýznamnějším důsledkem takového „překročení mezí“ ekosystému je **hrozba globálních klimatických změn** v důsledku globálního oteplování, o kterém jsem se zmínil na konci předchozí části našeho textu (viz výše). Viděli jsme, že klimatické a demografické změny mohou zásadním způsobem ovlivnit lidskou civilizaci. Proto se nyní již blíže zaměříme na aktuální hrozbu globálních klimatických změn.

4. GLOBÁLNÍ OTEPLOVÁNÍ A KLIMATICKÉ ZMĚNY

Podle zpráv Mezivládního panelu pro klimatické změny (IPCC, nositele Nobelovy ceny míru za rok 2007 společně s bývalým americkým viceprezidentem A. Gorem) neomezené emise skleníkových plynů mohou vést k vzrůstu globální teploty do roku 2100 až o 6 stupňů, což by vedlo ke zvýšení hladin moří, likvidaci velkého množství přírodních druhů, k hospodářské devastaci tropických oblastí a hromadné lidské migraci. Globální oteplování tak reálně ohrožuje až **čtyřicet procent obyvatelstva světa** a světové ekonomické infrastruktury.

Probíhající globální oteplování je považováno převážně za důsledek lidské činnosti, neboť přírodní příčiny nestačí k jeho vysvětlení. Na vině jsou tedy hlavně emise skleníkových plynů antropogenního původu (viz např. Barros, 2006, s. 85). Plyny jako CO₂, metan nebo chlorfluoruhlodivky (CFC, freony), které vypouštíme do ovzduší, jsou totiž odpadními produkty naší civilizace (CO₂ vzniká při spalování uhlí a nafty, automobilové dopravě, topení v domech, ničení lesů, metan vzniká v rýžových polích a ze stád dobytka, freony unikají z klimatizačních zařízení, ledniček a sprejů). Jejich zvýšená koncentrace v atmosféře pak zesiluje **tzv. skleníkový efekt** (jde o jev nastávající po průchodu slunečního záření sklem nebo atmosférou, kdy prošlé záření zahřívá předměty uvnitř, ty pak vysílají dlouhovlnné tepelné záření, které sklo nebo atmosféra nepropouští ven, výsledkem je potom zvýšení teploty ve skleníku či na povrchu Země – viz Malý encyklopedický slovník A-Ž, 1972, s. 1093). Lidská činnost tak způsobuje nárůst průměrné teploty Země. Ten následně negativně ovlivňuje přírodní koloběhy a proudění vody i vzduchu. V důsledku toho roste hrozba globálních klimatických změn, kdy zemský klimatický systém může „přeskočit“ (v souladu s teorií chaosu) do podoby životně nebezpečné pro lidský druh.

5. MOŽNÉ DŮSLEDKY GLOBÁLNÍCH KLIMATICKÝCH ZMĚN

Klimatické změny vedly v minulosti k válkám, hladoměrům, migraci, epidemiím a k sociálním změnám (viz část 3). Vzniká tak otázka, zda to lidstvo opět nečeká v souvislosti se současnými klimatickými změnami. Odpověď žel zní, že ano. Války, hlad, epidemie, sociální otřesy lze opět předpokládat. A také různé živelné pohromy – sucha, povodně, vichřice, přívalemé deště, spalující vedra apod.

Úvodem je ovšem třeba říci, že klimatické změny přinesou nejen negativa, ale i **pozitiva**. Kupř. lepší podmínky v severní části Evropy (dočasně při oteplení v průměru do 3 stupňů C), zimy bez sněhu (ušetří se na vytápění) či uvolnění severozápadní cesty z Atlantiku do Tichého oceánu v důsledku úbytku ledu v Severním ledovém oceánu. Ovšem **negativa budou převažovat nad pozitivy**, a to nejen v globálním měřítku, ale také co se týče České republiky.

Dopady klimatických změn budou **nerovnoměrné**, více postihnou chudý Jih než bohatý Sever. Změny klimatu tedy více postihnou rozvojové země než země vyspělé. To jednak proto, že ekonomika rozvojových zemí ve velké míře závisí na přírodních zdrojích, které budou změnami klimatu negativně ovlivněny. Dále tyto země postrádají informace, organizační struktury a finanční prostředky, který by jim ulehčily adaptaci na probíhající klimatické změny (viz Barros, 2006, s. 103). Nejvíce budou tedy postiženy chudé rozvojové země. Dojde tak k **prohloubení nerovnoměrnosti ekonomického a sociálního vývoje ve světě**. Přitom již dnes nerovnoměrný ekonomický a sociální vývoj představuje jeden ze základních problémů současného vývoje světové ekonomiky, kdy po roce 1989 nerovnoměrnost vývoje oproti předchozím obdobím vzrostla (blíže viz např. Lebedzik, Nezval, Majerová, 2007, s. 185 – 187). V souvislosti s klimatickými změnami lze očekávat **vyhocení prakticky všech tzv. globálních problémů**².

Kupř. se vyhrtí **potravinový (nutriční) problém**. Na celosvětové úrovni se sice nečekají závažné problémy, ale na regionální ano. Ve výše položených oblastech se podmínky pro zemědělství zlepší, v nižších však výnosy klesnou. V Evropě bude sever obecně produktivnější, zatímco jih méně. Podobná situace bude i ve zbylé části světa (Barros, 2006, s. 102). A tak chudý Jih čekají **hladomory** – ty se očekávají zejména v rozvojových zemích Asie a hlavně Afriky. V Africe se během 70 let má

2) Tzv. globální problémy se týkají celé lidské civilizace a jsou řešitelné pouze celosvětovým úsilím. Nejčastěji se hovoří o devíti globálních problémech, které se dělí do tří velkých skupin: intersociální problémy (problém války a míru, problém překonání sociálně ekonomické zaoštalosti rozvojových zemí, problém mezinárodní zadluženosti, problém změn mezinárodních ekonomických vztahů), přírodněsociální problémy (populační problém, potravinový problém, surovinový a energetický problém, ekologický problém) a antroposociální problémy (absolutní chudoba, šíření epidemií a drogových závislostí, nekontrolovaná mezinárodní migrace, terorismus). Blíže viz např. Hezcko, 2007, s. 126 – 130.

počet podvyživených lidí až ztrojnásobit. Přitom již dnes světové zásoby obilovin klesají a jejich ceny rostou. Jde o dlouhodobý trend, za kterým stojí rostoucí poptávka rychle bohatnoucích zemí, jako je Čína či Indie, nárůst využívání biopaliv i spekulace na trzích s komoditami.

V důsledku oteplení se čekají **větší sucha** v Africe a Asii. Ve středních polohách a subtropích **dojde k poklesu dostupnosti vody**. V roce 2020 má podle odhadů trpět 1,7 miliard obyvatel naší planety nedostatkem pitné vody a v roce 2080 by to mohlo být už 3,2 miliardy (Staud, Reimer, 2008, s. 256). Urychlí se **rozšiřování pouští**, což ohrožuje více než miliardu obyvatel ve více než sto státech. V nejvíce postižené Africe by měly okolo roku 2080 pouště pohltnout už o 8 % větší plochu, než mají dnes (Andrle, 2009, s. 92).

Oteplování vody v oceánech vede nejen k tání Arktidy, ale také urychluje cyklus odpařování vody a dešťů. To mění mořské a vzdušné proudy. Hrozí tak **častější a rozsáhlejší povodně**, zejména v deltách velkých řek Asie a na malých ostrovech. Dnes žije v záplavových zónách po celém světě na 50 milionů obyvatel a koncem tohoto století by se počet lidí žijících v nebezpečí mohl zdvojnásobit na 100 milionů (Barros, 2006, s. 98). Tropické cyklony – hurikány a tajfuny – budou dramatictější. V důsledku tání ledovců **porostou hladiny moří** – dnes již rostou třikrát rychleji než před 20 lety. Pod vodou se mohou ocitnout mnohé malé ostrovy v Karibském moři, v Polynésii a Mikronésii. V Bangladéši by došlo ke zhoršení záplav zapříčiněnými bouřkami a značná část území by zůstala pod vodou. Ve složitě situaci by se ocitlo také Holandsko, protože velká část jeho území by se nacházela pod hladinou moře. I z řady jiných pobřeží by se musely neustále vzrůstající populace přesídlit.

Mnoho pobřeží zasáhne také půdní eroze. V oceánech postupně zmizí korálové útesy a fytoplankton – zdroj potravin pro mořskou faunu, producent kyslíku a absorbátor skleníkových plynů. Podstatně tak může být narušen celý potravinový řetězec. Ohroženo je mnoho rostlinných a živočišných druhů. Klimatické změny mohou zapříčinit ve velmi krátké době (jednoho či dvou století) vyhnoutí více než poloviny druhů, což by představovalo největší **pokles biodiverzity** od doby, co člověk obývá planetu (Barros, 2006, s. 101). To vše by jen vyhotilo další globální problém a to **problém ekologický**.

Navíc změna mořských a vzdušných proudů může způsobit **oslabení či zastavení Golského proudu**, což by v severní Evropě vedlo k citelnému ochlazení po roce 2020. Častější by byl výskyt meteorologického jevu El Niño (Děťátko), který má vliv na počasí v jižní Americe, jihovýchodní Asii a Africe. Do postižených oblastí přináší příliš teplého vzduchu, následovaný nárazovými bouřkami a povodněmi. Jev **El Niño** se objevuje s periodou 3 – 8 let. Jeho sestřička, **La Niña** (Holčička) působí opačně

– do rovníkových oblastí Ameriky přináší chladnější vodu a vzduch. Podobné škody jako El Niño na jihu dokážou na severu způsobit **výkyvy severoatlantské oscilace**, které stojí za stále mírnějšími evropskými zimami a letními vlnami neúnosných veder (Andrle, 2009, s. 87).

Zvláštní pozornost vyžadují **zdravotní důsledky** globálního oteplování a klimatických změn. Oteplování např. prospívá klíšťatům a tak hrozí rozšíření lymfské boreliózy, proti které neexistuje očkování. Oteplení může způsobit i prodloužení období, kdy v Evropě dochází k přenosu klíšťové encefalitidy, proti které našťastí existuje očkování. Navíc z tropických krajín může na sever doputovat i nebezpečný hmyz, včetně různých jedovatých pavouků a komárů přenášejících tropické nemoci. Proto obecně **hrozí rozšíření nakažlivých nemocí**, které se v současnosti omezují především na tropické pásmo. Jde hlavně o žlutou zimnici a malárii. Koncem století tak může přibýt dalších 50 – 80 milionů případů malárie ročně (Barros, 2006, s. 103). Renesanci budou přitom prožívat i tradiční infekce – spalničky, malomocenství, tuberkulóza, cholera, tyfus a meningokokové infekce. Hrozbou představují i neustálé mutace chřipkových virů a nárůst odolnosti virů a bakterií vůči lékům. Přímou varující je to, že od 70. let 20. století do roku 2008 se objevilo **39 nových infekčních nemocí** (např. AIDS, SARS, horečka ebola, marburg či nipah). Odborníci varují, že ze země chudého Jihu (země třetího světa) se mohou do celého světa rozšířit zcela nové viry a bakterie, které do roku 2050 mohou zahubit až polovinu lidstva (viz Zelenka, 2011, s. 4 – 5).

Vidíme, že rozšíření infekčních nemocí značně vyhotří jeden z antroposociálních globálních problémů – **problém šíření epidemií a drogových závislostí**. Ale to není vše. Globální oteplování v kombinaci s přetrvávajícím oslabováním ozonové vrstvy povede k nárůstu onemocnění rakovinou kůže a šedým zákallem. Vzroste počet úmrtí, nemocí a zranění, které budou mít na svědomí vlny veder, záplavy, bouře a požáry. Kvůli extrémnímu suchu v létě 2003 zemřelo v celé Evropě v přímé souvislosti s extrémně vysokými teplotami na 70 tisíc lidí (Staud, Reimer, 2008, s. 250). V letech 2071 až 2100 stoupne počet lidí, kteří zemřou na následky extrémních veder, ročně až o 15 000. A každý rok bude dopraveno do nemocnic 150 000 lidí, kteří v horku zkolabovali. Bude to šestkrát více než dnes (Staud, Reimer, 2008, s. 255). Zvýší se i počet dýchacích obtíží ve spojitosti s vyšší hladinou přízemního ozonu (týká se hlavně lidí starších 64 let). Již dochází k nárůstu počtu lidí s alergií na pyl (v severních zeměpisných šířkách).

Přírodní katastrofy, epidemie, hlad zotročí i další antroposociální problém, a to **problém nekontrolované mezinárodní migrace**, tedy problém uprchlíků a nelegální ekonomické migrace. Ve světě je podle odhadů OSN nyní asi 200 milionů migrantů – lidí, kteří žijí v jiné zemi,

než kde se narodili. Přes 60 procent z nich žije ve vyspělých zemích a zbytek v rozvojovém světě, přitom v roce 1993 bylo podle Světové banky zhruba jen 100 milionů migrantů. Mezinárodní migrace je nesena politicko-bezpečnostními motivy, environmentálními motivy a ekonomickými motivy (blíže viz např. Heczeko, 2007, s. 94). Působí zde také tlak rostoucí světové populace a stárnutí obyvatelstva (zejména ve vyspělých zemích). Migrační vlny mohou zvyšovat politické napětí a tím i hrozbu válečných konfliktů. Především lze ale očekávat eskalaci **válek o tentácí se zdroje planety** – energetické, surovinové a vodní zdroje (viz Barros, 2006, s. 103 – 104). Rovněž intersociální globální **problém války a míru** se tak vyhrcoje.

Klimatické změny tedy skutečně vyhrcojí prakticky všechny globální problémy. Přitom nesmíme zapomínat na **vzájemnou provázanost jednotlivých problémů**. To je zřejmé např. u epidemické hrozby, kde globální oteplování napomáhá snižování účinnosti očkovacích látek. Globalizace a mezinárodní migrace zase umožňují lepší šíření nemoci po světě. Samotná migrace je pak podmíněna demograficky atd. Proto **scénář apokalypsy**, ve smyslu celosvětové katastrofy, je do budoucna čím dál více pravděpodobný. Ovšem výše naznačené možné důsledky klimatických změn je třeba brát s určitou rezervou. Není totiž přesně znám rozsah klimatických změn. Různé scénáře např. předvídají zvýšení globální teploty do roku 2100 v rozmezí 1,5 – 6 stupňů (viz Barros, 2006, s. 96). Rovněž není znám ani průběh klimatických změn (postupně, pomalé změny nebo náhlé, skokové změny). Nicméně dosavadní odhady jsou varující a tak oprávněně vzniká otázka, jak má na hrozbu klimatických změn lidstvo vlastně reagovat.

6. MOŽNÉ REAKCE NA KLIMATICKÉ ZMĚNY

Hrozba globálních klimatických změn byla dlouhodobě odmítána. Přitom už od 80. let minulého (20.) století se začalo na tyto problémy upozorňovat – např. k založení Mezinárodního panelu pro klimatické změny (IPCC) při OSN došlo již v roce 1988. Ovšem uznání, že něco takového vůbec je, a že je asi potřeba to řešit, přichází až nyní. I tak je ještě stále problém nezbytné kroky prosazovat, protože to naráží na ekonomické zájmy řady států a nadnárodních společností. Proto se aktivní ochrana klimatu setkává s **nemalou opozicí**. Na mezinárodním poli jsou proti zejména státy sdružené v OPEC a v rámci USA pak **lobby rafinérií a automobilového průmyslu**. Tato lobby se nejdříve snažila popřít realitu klimatických změn, ovšem síla důkazů je přinutila změnit strategii. Nyní tvrdí, že klimatické změny budou mít více pozitivních než negativních účinků (Barros, 2006, s. 129). V kri-

tice aktivní ochrany klimatu se výrazně angažuje i náš prezident Václav Klaus.

Václav Klaus dokonce tvrdí, že **se nemá dělat nic**, resp. nic zvláštního (Klaus, 2007, s. 121). Lidstvo má spoléhat na spontaneitu lidského vývoje. Má se naučit žít s mírnou změnou klimatu a podporovat ekonomický rozvoj, který vytvoří lepší technologie (Klaus, 2007, s. 132). Třeba se připravit na důsledky globálního oteplování a ne bojovat s ním. Václav Klaus nesouhlasí s Kjótským protokolem³, neboť údajně podvazuje ekonomický růst (Klaus, 2007, s. 129). Současné oteplování považuje za přirozený klimatický výkyv, způsobený měnicí se geometrií oběhu Země kolem Slunce. Tím ale kritika Václava Klause nekončí.

Teorii globálního oteplování považuje Václav Klaus za velmi nebezpečnou (Klaus, 2007, s. 120). Podle něj jde o ideologii, ne-li náboženství, nezávislé na vědě o klimatu. Jde v ní jen o člověka a lidskou společnost. Jedná se o nový revoluční a utopický pokus člověka lidskou společnost násilně měnit (Klaus, 2011). V jeho pojetí je teorie globálního oteplování **projevem environmentalismu**, který považuje za nejvýznamnější neliberální populistickou ideologii současnosti (Klaus, 2007, s. 30). Vidi v něm ohrožení svobody a liberálního řádu. Václav Klaus odmítá tezi o vyčerpatelnosti zdrojů. Za konečný zdroj považuje člověka, jeho invenci a úsilí (Klaus, 2007, s. 45). Přitom lidské poznání nemá údajně žádné přirozené limity (Klaus, 2007, s. 49). Ekonomický růst je pak příznivý pro životní prostředí a bohatství, technický pokrok řeší ekologické problémy, nikoli je vytváří (Klaus, 2007, s. 66). Není nutno asi dodávat, že odpůrci Václava Klause si myslí pravý opak. Hovoří o omezenosti zemského prostoru (co do objemu, povrchu a absorpční schopnosti). Kategorii (faktor) omezenosti vztahují rovněž na hustotu zalidnění planety Země, fyzickou velikost člověka a jiných biologických druhů, duševní schopnosti člověka, poznání světa, počet obyvatel světa, výrobu a spotřebu (viz např. Stehlík, 200, s. 153). Na zemském povrchu není proto možno do nekonečna zvyšovat hustotu zalidnění, ani spotřebu a výrobu hmotných statků.

Obavy Václava Klause lze do určité míry chápat. Klimatické změny a globální problémy totiž přímo vybízejí **k požadavkům na změny stávajícího sociálně ekonomického řádu**. Někteří autoři si dokonce myslí, že musí dojít k jeho totální přeměně. Skutečnost probíhajících klimatických změn bourá podle nich scestný hodnotový systém naší civilizace materiálního přebytku a **vede k zamyšlení nad celým našim ekonomickým systémem**, který je pro řadu lidí zdrojem pohodlí a poměrně jednoduchého života. Je sice pravda, že výrazně lepší

3) Dne 11. 12. 1997 na třetí konferenci smluvních stran Rámcové úmluvy OSN o změně klimatu (UNFCCC) v japonském Kjótu byl přijat tzv. Kjótský protokol. Podle jeho prvního dodatku se signatáři zavazují, že v období 2008 – 2012 sníží ve srovnání s rokem 1992 emise o 5,2 %, Česká republika dokonce o 8 %. Kjótský protokol vstoupil v platnost 16. 1. 2008 – viz např. Anderle, 2009, s. 87.

ekonomický systém zatím neznáme, což však neznamená, že bychom o něj neměli usilovat. Nový ekonomický systém nutno teprve vytvořit. Pro jeho tvorbu musí vzniknout nejdříve vhodné „podhoubí“ (viz Nečas, 2009). Základní **směry potřebných systémových změn** by měly být přitom tyto (viz srovnaj Stehlík, 2000, s. 140 – 202):

- zesílení úlohy státu, resp. států (národní a nadnárodní regulace),
- zespolečenštění ne-lidského světa (půdy, vody, vzduchu),
- omezení a postupná likvidace trhu, ziskové orientace a ekonomických subjektů,
- rehabilitace plánování (existují i úvahy o znovuzavedení centrálního plánování),
- nové rozdělení spotřeby a zdrojů (ve prospěch nezbytných lidských potřeb chudých zemí a na účet uspokojení relativně nedůležitých potřeb lidí bohatých zemí),
- postupný přechod k nedynamickému, nerůstovému systému (systému prosté reprodukce na vysoké hmotné úrovni).

A toho se právě mnozí obávají a jsou proto ostražití. Osobně se však neobávám, že by například bývalý americký viceprezident Al Gore chtěl popírat liberální svobody a zavést nějakou totalitní diktaturu. Samozřejmě nezbytné úpravy postihnou některé skupiny politické, sociální a ekonomické a o to se povede určitý boj. Al Gore zde navrhuje **Globální Marshallův plán**, který by se měl orientovat na naplnění následujících pěti strategických cílů (Gore, 1994, s. 272):

- stabilizace světové populace,
- rychlé vytváření a rozvoj ekologicky šetrných technologií,
- ucelená změna ekonomických norem používaných pro hodnocení ekologických dopadů našich rozhodnutí,
- projednání a schválení nové generace mezinárodních dohod, která budou obsahovat regulační schémata, konkrétní zákazy, prováděcí mechanismy, společné plány, sdílená opatření, odměny a tresty a vzájemné závazky,
- vytvoření společného plánu na vzdělávání občanů o životním prostředí planety.

Němečtí autoři Toralf Staud a Nick Reimer zase prosazují následující změny (viz Staud, Reimer, 2008, s. 262 – 267):

- zavedení osobních CO₂ – kont a soukromého obchodování s povolenkami,
- efektivnější využívání energie,
- nové zásobování energií – decentralní, regenerativní, podporované dovozem „čisté“ energie,

- auta s nižší spotřebou a menší provoz na silnicích,
- méně létání,
- stavět města s nižší spotřebou energie,
- ekologické zemědělství, změna stravovacích návyků, zodpovědné spravování a rozšiřování lesního fondu,
- nová klimatická diplomacie.

Návrhy bývalého amerického viceprezidenta a německých autorů sice modifikují, ale zásadním způsobem nemění stávající společenský řád. Navrhovatelé také neuvažují o nějakém násilném prosazování nezbytných změn. Tlak klimatických změn by v ideálním případě mohl pomoci prosadit větší demokratizaci a humanizaci soudobé civilizace. V souvislosti s očekávanými úpravami nutno řešit i otázku, kdo ponese náklady na toto přizpůsobení. O této otázce by měl rozhodnout budoucí politický a sociální střet, a to nejlépe nenásilný a demokratický. **Příroda si podle mne určité vynutí nějaké změny společenského systému.** Změna systému s ohledem na postup globálních klimatických změn se totiž jeví takřka jako přírodní nutnost. Na lidech pak je dát nezbytným změnám správný obsah i správnou formu.

Svoji roli zde hraje i čas. Nezbytná opatření nutno totiž zavést včas. Podle odborníků se právě v těchto letech rozhoduje o tom, zda se globální teplota na Zemi do konce století zvýší o méně než 2 stupně Celsia ve srovnání se stavem před rokem 1890 (Schäfer, 2010, s. 68). **Nezbytné je vyřešit, čím vlastně nahradit Kjótský protokol, jelikož závazky s ním spojené vyprší v roce 2012.** 16. konference signatářů Rámcové úmluvy OSN o změnách klimatu⁴ v mexickém Cancúnu koncem minulého roku sice přinesla dohodu o důležitých krocích k dosažení nové klimatické smlouvy (založení Zeleného klimatického fondu, pokrok v oblasti mechanismu na ochranu pralesů a v oblasti podpory transferu technologií), nicméně se nepodařilo nalézt dohodu přímo v oblasti snižování emisí. Další vyjednávání se nyní (prosinec 2011) konají na konferenci v jihoafrickém Durbanu (Cop 17). Pokud by jednání v Jihoafrické republice nepřinesla účinná opatření vedoucí k redukci skleníkových plynů, pak se do popředí dostanou možnosti přizpůsobení klimatickým změnám a náprava bude mít přednost před prevencí (viz Schäfer, 2010, s. 71). Budou-li státy EU postupovat dostatečně jednotně, je naděje, že se připojí i rozvojové země. A snad i Spojené státy americké. Jinou možností je nečinnost a ta by mohla mít fatální následky.

*Ing. Stanislav Heczko, Ph.D.
Katedra ekonomie a sociálních věd BIVŠ
sheczko@bivs.cz*

4) Rámcová dohoda OSN o změnách klimatu byla podepsána na konferenci OSN o životním prostředí a rozvoji (UNCED) v červnu 1992 v Rio de Janeiru. Rámcovou dohodu podepsalo 189 států a ty jsou pak pravidelně zvány na konferenci signatářů čili Conference of Parties, zkráceně Cop (viz Staud, Reimer, 2008, s. 228 - 229).

LITERATURA

- ANDRLE, Michal. *Planeta na pokraji velkých změn. Revue 21. století*. 2009, č. 12, s. 84 – 92. ISSN 1214 - 1097.
- BARROS, Vicente. *Globální změna klimatu*. Praha: Mladá fronta, 2006. ISBN 80-204-1356-1.
- Bauman, Milan. *Záhady pro zítřek. Po stopách bílých vědy dneška*. Druhé, přepracované a doplněné vydání. Praha : Práce, 1988. 350 s.
- Bible – Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih)*. Český ekumenický překlad. Praha: Česká biblická společnost, 1995. ISBN 80-85810-08-5.
- CAMERON, Rondo. *Stručné ekonomické dějiny světa (od doby kamenné do současnosti)*. Praha: Victoria Publishing, 1996. ISBN 80-85865-21-1.
- CAPRA, Fritjof. *Bod obratu. Věda, společnost a nová kultura*. Praha: DharmaGaia a Maťa, 2002. ISBN 80-85905-42-6, ISBN 80-7287-024.
- GORE, Al. *Země na misce vah. Ekologie a lidský duch*. Praha : Argo, 1994. ISBN 80-85794-21-7.
- HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Fenomén staří*. Praha : Panorama, 1989. ISBN 80-7038-158-2.
- HECZKO, Stanislav. *Nástin interdisciplinární analýzy cyklického vývoje tržních ekonomik*.
- Doktorská disertační práce v oboru Ekonomické teorie. Praha: Fakulta národohospodářská Vysoké školy ekonomické v Praze, 2003. Dostupný též z WWW: <<http://lko.nazory.cz>>. Archiv.
- HECZKO, Stanislav. *Pracovní texty k předmětu Mezinárodní ekonomické vztahy. Ústí nad Labem : Fakulta sociálně ekonomická, 2007. ISBN 978-80-7044-922-6.*
- HELÍSEK, Mojmír. *Makroekonomie. Základní kurs*. Druhé přepracované vydání. Slaný : Melandrium, 2002. ISBN 80-86175-26-X.
- HOLMAN, Robert. *Dějiny teorii mezinárodního obchodu*. Praha : Vysoká škola ekonomická v Praze, 1990. ISBN 80-7079-505-0.
- HOLMAN, Robert aj. *Dějiny ekonomického myšlení*. 3. vydání. Praha : C. H. Beck, 2005. ISBN 80-7179-380-9.
- IVANIČKA, Koloman. *Synergetika a civilizácia*. Bratislava : Alfa, vydavateľstvo technickej a ekonomickej literatury, 1988.
- JOHNSON, Paul. *Nepřátelé společnosti*. Řevnice : Rozmluvy, 1999. ISBN 80-85336-33-2.
- KLAUS, Václav. *Modrá, nikoli zelená planeta*. Praha : Dokořán, 2007. ISBN 978-80-7363-152.
- KLAUS, Václav. *Canberra je trochu umělé město. Právo* (z 27. 7. 2011), ISSN 1211-2119.
- KOUKOLÍK, František. *Mravenec a vesmír. O hvězdách, atomech, životě a vědcích*. Praha : Vyšehrad, 1997. ISBN 80-7021-182-2.
- KRUŠINA, Zdeněk. *Tajné dějiny světa 1. Atlantis, ztracená perla na úsvitu lidstva*. Praha : Eminent ve spolupráci s Knižním klubem, k. s., 2000. ISBN 80-7281-019-7, ISBN 80-242-0571-8.
- LEBIEDZIK, Marian.; NEZVAL, Pavel.; MAJEROVÁ, Ingrid. *Světová ekonomika*. Brno : Computer Press, 2007. ISBN 978-80-251-1510-7.
- Malá ilustrovaná encyklopedie A-Ž. Praha : Encyklopedický dům, spol. s r. o., 1999. ISBN 80-86044-12-2.
- Malý encyklopedický slovník A-Ž. Praha : Academia, 1972.
- MEADOWSOVÁ, Donnella H.; MEADOWS, Dennis L.; RANDERS, Jorgen. *Překročení mezí*. Praha : Argo a Nadace EVA, 1995. ISBN 80-85794-83-7, ISBN 80-901890-0-8.
- NEČAS, Jiří. *Od změny klimatu ke změně člověka. Envigogika*. 2009, č. IV. Dostupný také z [www: <http://envigogika.cuni.cz/index.php/cz/inspirace/2009/20091/306-od-zmeny-klimatu-k-zmene-cloveka>](http://envigogika.cuni.cz/index.php/cz/inspirace/2009/20091/306-od-zmeny-klimatu-k-zmene-cloveka). ISSN 1802-3061.
- NOVÁČEK, Pavel.; HUBA, Mikuláš.; MEDERLY, Peter. *Ohrožena planeta na prahu 21. století*. Olomouc : Přírodovědecká fakulta Univerzity Palackého a Společnost pro trvalo udržitelný život, 1998. ISBN 80-7067-859-3.
- SAMUELSON, Paul A.; NORDHAUS, William D. *Ekonomie*. Praha : Nakladatelství Svoboda, 1992, dotisk prvního vydání, ISBN 80-205-0192.
- SCHÄFER, Torsten. *Čas rozhodnutí. Měsíčník GEO*. 2010, č. 12, s. 66 – 71. ISSN 1801-3201.
- STAUD, Toralf.; REIMER, Nick. *Zachraňme klima. Ještě není pozdě*. Praha : Knižní klub, 2008. ISBN 978-80*242-2119-9.
- STEHLÍK, Jiří. *Budoucnost lidského společenství*. Praha : Karolinum, 2000. ISBN 80-7184-795-X.
- VRÁBEK, Václav. *Hospodářská konjunktura*. Praha : Knihovna sborníku věd právních a státních. 1947.
- ZELENKA, Jan. *Svět v roce 2050: sežehnou lidstvo nové epidemie?*. *Epocha*, 2011, č. 15, s. 4 – 5. ISSN 1214-9519.

BOLI KROKY ČESKOSLOVENSKEJ VEREJNEJ MOCI V ROKOCH 1938-1939 SPRÁVNE A SPRAVODLIVÉ?

ABOUT CORRECTNESS AND JUSTICE OF THE REPRESENTATIVES OF THE CZECHOSLOVAKIAN PUBLIC AUTHORITY IN 1938-1939

Róbert Jäger

ABSTRAKT

Príspevok v stručnosti popisuje vážne spoločenské zmeny, ktoré nastali v spoločnom štáte Čechov a Slovákov – v Československej republike v období bezprostredne predchádzajúcom II. svetovej vojne. Pozornosť je zameraná na nositeľov verejnej moci, ktorí v danom období, na predchádzanie vážnym potenciálnym problémom, boli nútení robiť zmeny v právnom poriadku, ktoré by sa za bežných okolností mohli zdať v rozpore s princípmi fungovania právneho štátu. Príspevok poukazuje vzhľadom na vážnosť vtedajšej doby na nevyhnutnosť prijatia takýchto právnych noriem (ako napr. úst. zák. č. 330/1938 Zb. z. a n. o zmocnení ku zmenám ústavnej listiny a ústavných zákonov republiky Česko – slovenskej a mimoriadnej moci nariaďovacej). Príspevok popisuje nielen výslednú podobu daných právnych noriem ale poukazuje aj na celý proces vedúci k ich prijatiu. Avšak ani takýto zásah do fungovania parlamentnej demokracie nepriniesol požadované výsledky, čo sa prejavilo aj v následnom rozpade spoločného štátu.

Kľúčové slová:

Československo, parlament, ústavný systém, verejná moc, vláda, Mníchovská konferencia, Viedenská arbitráž

ABSTRACT

Article briefly describes the major social changes that were in the common state of Czechs and Slovaks – Czechoslovakia in the period immediately preceding the World War II. Attention is focused on those public authorities who, in a given period, to avoid potentially serious problems, were forced to make changes to the law, which would might seem under normal circumstances inconsistent with the principles of the rule of law. Article explains the necessity of adopting such a law (Constitutional Law No. 330/1938 Coll. Authority to change the Constitutional Charter and the constitutional laws of the Republic of Czechoslovak and prescriptive authority). This article describes not only the final form of the legislation but also refers to the process leading to their adoption. However, no such interference with the functioning of parliamentary democracy brought the desired results, as reflected in the subsequent collapse of the common state.

Key words:

Czechoslovakia, Parliament, the constitutional system, public authority, Government, Munich conference, Vienna arbitrage

Since our ancestors focused on the own national, political and cultural autonomy in 1940s, they went through complex political, national and social development. First attempts to acquire own autonomy through fighting in the revolutionary years 1848-1849 were not successful. Even the other attempts in the stopgap years (1860 – 1868) did not bring any satisfactory results. On the contrary, the Austria-Hungarian settlement in 1867 triggered national and social oppression of Slovaks, which caused the struggles for the own national survival. Slovaks desperately needed an ally who would help them to defend against oppression and to obtain their own autonomy enabling the nation to survive. Czechs, who after domestic and foreign revolt were able to create the common state, became the Slovak allies.

The situation of Slovak nation after the First World War was not easy and they could not dictate the rules and conditions of their future life together. At the end of this war conflict, the representatives of our nation wanted to create one state of Czechs and Slovaks supposing any other existence than existence in Austria-Hungary will be definitely better. We should understand in same way the attitudes of Slovak representatives who wanted Czechoslovakia without any specified political terms but thinking Slovaks will have better conditions for national development.

Czech political representatives were not willing to accept Slovakian requirements and that is why Slovak representatives were disappointed. The both nations remained in the centralized model of the relationships in the time when Czechoslovakia was getting into political isolation as a result of a rise of Hitler's strength. Events from September 1938 meant not only foreign political collapse of Czechoslovakia but also its inner politics. At that time the Czech part could not deny dealing with Slovaks, but when the government decided to solve 'Slovak matters' it was already too late. The declaration of the Slovak autonomy from 6th October 1938 was influenced by political relationship. The Slovak side did not want to remain at the background and they started promoting their interests¹.

The famous representative of the Enlightenment Louis Montesquieu is author of the following statement:

'Everyone who has got the power has also inclination to abuse it.'² It closely explains the principle of sharing the power control³. The use of this principle, which was used first time in American constitution of the state Virginia in 1776, should prevent gathering the power- and its misuse. The bodies of democratic states have to be arranged so no one will dominate. How to share power and prevent gathering of the power is one of the oldest⁴, but also current question.

Contemporary and also past Government Studies explains further that the state authority should be divided into legislative, executive and judicial⁵ when all these components have to meet following requirements: separateness, incompatibility (of the power in one's hands), creative independence (one system of the bodies is not dependent on the other system of the bodies) and mutual independence (political irresponsibility-body of a state cannot dismiss a representative of the body)⁶. We need to mention triple division of the power, principle of power sharing⁷ but when every component of the power is equal to other components. The triple division principle was at the turn of 18th and 19th century supplemented with a principle of mutual holdouts and counterweights. Its author is probably Thomas Jefferson who in his work Notes on the state of Virginia states: the power in the state should be divided between several authorities so they cannot contravene the rules given by the law without other authorities restrictions.

There is not any strict division of the legislative, executive and judicial authority in the contemporary practical democracies. It is possible to see some marginal intervention of one component to another. This is not considered as breaking the principles of the law state. This minimal intervention does not mean an absolute dismissal of legislative authority of legislative body and its division in between executive power bodies. This happened in Czechoslovakia at the end of the year 1938.

The aim of this work is to point out some events in Czechoslovakia which after Munich events seriously changed constitutional system of this state so the new model of the state function resembles dictator form of government. These changes happened after an adoption of Constitutional Act No. 330/1938 Coll. Authority to

1) Skaloš, M. Historical aspects of Slovakian – Czech relations, Banská Bystrica, 2008, str. 49

2) Broestl, A. et al. Outline of the Theory of State, Košice, 1991, p. 79.

3) Broestl, A. et al. Outline of the Theory of State, Košice, 1991, pp. 84 mainly these five principles: 1. guarantees of the basic rights and liberties, 2. legitimacy and legality, 3. sharing and control of the power, 4. sovereignty of constitution and law, 5. law security, 6. democracy of institutional environment.

4) Even ancient philosopher dealt with this problem. E.g.: Aristotles recognizes three parts of institution of every state: council, bureau and judicature. Polibos points out that all powers must be equal.

5) The first one with this idea was also Montesquieu.

6) John Lock gives interesting explanation of the triple division of the power.

7) The term 'separation of powers' is more typical for Anglo – American law system, we can use for continental law system term 'separation of functions'.

change the Constitutional Charter and the constitutional laws of the Republic of Czechoslovak and prescriptive authority. This law points out the position of the highest state representatives was similar to the position of special clerks in ancient Rome⁸.

The adoption of the Enabling Act was nothing new in the history of modern Europe. Germany has adopted the Enabling Act in 1933, entitled "An Act to correct the emergency people and nation" (Gesetz zur Behebung Not von der Volk und Reich)⁹. Enabling Act was adopted by the German Reichstag and signed by German President Hindenburg. The adoption of this law was the second step following the Reichstag fire building, after which the Imperial Chancellor gained extraordinary powers, which practically meant the seizure of power in the state of Hitler. Enabling Act enabled the government to make laws without the approval of the Reichstag for four years. German Enabling Act provides in the first article, that laws can be sanctioned directly by the Government. The second article provides that laws approved by the Government to derogate from the Constitution, if it does not affect the institution's Reichstag and the Council. Laws entered into force the day after the publishing¹⁰.

In Czechoslovakia, the first law empowering Act. 95/1933 Coll., an extraordinary power of enacting, issued during the economic crisis to limit the freedom of trade. This Act has been amended several times, its effect was prolonged and the scope expanded.

Political affairs after Munich conference and following Vienna arbitrage in Czechoslovakia caused negative impact on the society. The authorities have to do some changes to prevent 'another losses'¹¹. It was necessary to do some legal steps that would be authorized by the government. The presentation of proposal of the gov-

ernment of an enabling act was one of the first moves of Beran government¹². There were more enabling acts in the short history of Czechoslovakian history of state and law. Constitutional Act No. 330/1938 Coll. Authority to change the Constitutional Charter and the constitutional laws of the Republic of Czechoslovak and prescriptive authority was different. Constitutional Act No. 330/1938 Coll. which was ratified by National Assembly¹³ had in its final form four articles. The Constitutional Act derogated part of legislative power of National Assembly and it was divided in between the President¹⁴ and the Government¹⁵. These authorities are usually considered as the executive powers. This is how a new model of the state was created. This norm broke the principle mentioned before.

The 1st article of Constitutional Act No. 330/1938 Coll. the President was empowered after the unanimous proposal of the government¹⁶ to make the changes which would otherwise require approval of a majority of the body of legislation¹⁷. The position of the National assembly was changed to formal existing organ without a real legislative power. This President empowering was linked with the Constitutional Act No. 299/1939 Coll. about Autonomy of the Slovak Republic only if the Congress of Slovak Republic had approved it. Whereas the Congress of the Slovak Republic¹⁸ was not formed when the Constitutional Act No. 330/1938 Coll. was adopted. For that reason this empowering could not happen unless the Congress had been formed. Authorization under paragraph 1 shall become effective on the date established and lasts two years¹⁹. According to the art II of Constitutional Act No. 330/1938 Coll. Government is empowered to two years after the beginning²⁰ of this Act Regulation did all the necessary steps, even if they were not the necessary laws²¹. The regulations in the cases mentioned in § 4 of the Constitutional Law no. 299/1938

8) Dictator, as a special clerk „cum imperio“ was known also in roman law.

9) Hubert, P. History of pseudo-parliament 1933-1945, Duesseldorf, 1992.

10) Michalka, W. The Third Reich. Documents of policy, Munich, 1985.

11) This term was used as a reason for an adoption of Constitutional Act No. 330/1938 Coll. Authority to change the Constitutional Charter and the constitutional laws of the Republic of Czechoslovak and prescriptive authority.

12) Beran was appointed as a leader of the government by the President Hácha. 1. December 1938 R. Beran st substituted J. Sirovy.

13) This happened on 157th meeting of Chamber of deputies. On December 14, 1938, when Constitutional Act No. 330/1938 Coll. was published in Body of Laws on December 17, 1938.

14) Look further: article. I. Constitutional Act No. 330/1938 Coll. Authority to change the Constitutional Charter and the constitutional laws of the Republic of Czechoslovak and prescriptive authority.

15) Look further: article. II. Constitutional Act No. 330/1938 Coll. Authority to change the Constitutional Charter and the constitutional laws of the Republic of Czechoslovak and prescriptive authority.

16) This had to be approved on a meeting of the government where the approval of absolute majority of Slovak regional government and at least one member of Ruthenia government.

17) Constitutional Act No. 121/1920 Coll.

18) The Congress of Slovak Republic met 18. January 1939, according to the results of the polls from 8. December 1938.

19) Look further: article. I., sub. 2, Constitutional Act No. 330/1938 Coll. Authority to change the Constitutional Charter and the constitutional laws of the Republic of Czechoslovak and prescriptive authority.

20) Constitutional Act No. 330/1938 Coll. became effective differently than in the article I, look in the text.

21) Only president was approved to do so.

Coll. requiring the consent of the majority of the Slovak regional government²².

All these regulations require the consent of the president, who signed them together. And even in their similar validity for Ruthenia – it is relevant to these Regulations. The authors of this constitutional act were trying to create the system of mutual holdouts and counterweights. This had to be removed after closer study. It was considered to be as an attempt of the authorities to obtain the power. Article III of Constitutional Act No. 330/1938 Coll. legalised all the regulations which were passed on the basis of the previous enabling acts and also according to § 138 law about the defence of the country. The aim of this change was to eliminate all doubts about constitutionality of these regulations which could happen at the court that had the right to inspect legality of the statutory orders. The article was retroactive which was not in accordance with the basic human rights, a principle of human security or parliament democracy.

The final article IV of Constitutional Act No. 330/1938 Coll. contained clause by which the law became effective – with an exception of the article I of Constitutional Act No. 330/1938 Coll. This rule of law became effective in two different ways: the article I of Constitutional Act No. 330/1938 Coll. became effective 18. January 1939, the day of the Slovak Assembly meeting, other regulations of Constitutional Act No. 330/1938 Coll. became effective already on December 17, 1938, at the day of publishing. This final version of Constitutional Act No. 330/1938 Coll. was not in accordance with the original proposal of the government²³, which was presented to National assembly on 12. December 1938. The original text of the proposal of the norm, which was later published into Constitutional Act No. 330/1938 Coll. and which drastically influenced the society, was significantly different from its definitive form. Its definitive form uses the name: 'the authority to change the constitutional documents and constitutional laws of the Republic of Czecho-Slovak and the enacting of exceptional power' whereas the previous title was: 'the change of constitution of Czecho-Slovak Republic and the enacting of exceptional power'. According to Minister Dr. Sokol²⁴ it should have been obvious that the President was not empowered to publish a new constitution. The norm can be named differently but its content with anti democratic effects remains the same for the whole society. Not only the name was different. Several clauses, which Constitutional Affairs Committee had suggested to incorporate, were missing.

The original proposal did not take into account the fact that there were present also members of the Govern-

ment Ruthenia, not only Slovak regional government members on the government meeting. Therefore the Constitutional Affairs Committee suggested adding into the text the words: 'as well as at least one member of the Government Ruthenia'. It meant the government could not do any important proposal with the consent of at least one member of the Government. The Constitutional Affairs Committee suggested integrating into the changes of a society also representatives of the public authority in the Government Ruthenia which was considered to be undemocratic. While there was expected to be present at least a majority of Slovak regional government, therefore at least one member of the Government Ruthenia was not proportionally representing of minorities of the society. The Constitutional Affairs Committee proposed another change to the legal status of Ruthenia. There was third sentence added to the first paragraph of the I. Article: 'Provision of the preceding sentence shall apply mutatis mutandis to Ruthenia respect to the law on autonomy for Ruthenia, until it is established dream Ruthenia, the agreement replaces the agreement of the Government Ruthenia.' This addition was rationalized by status of Ruthenia as an autonomous country of Czechoslovakia. It also gave it the same legal status as Slovakia had had.

Another changes suggested by The Constitutional Affairs Committee were about the article II. In front of the word 'These' was added another word 'All'. It was necessary so approval and signature of the President would be required not only for the governmental issues which according to § 11, para. 2 of Constitutional Act No. 299/1938 Coll. belong to the National assembly, but also for the other regulations legislated according to article II of this Act. It was proposed that the article number III would be supplemented with this new sentence: 'The Art. III refers to the government regulations issued statements to this Act.' (It would mean another retroactive effect of the law). This suggestion was not accepted by The Constitutional Affairs Committee because previous regulation acts were not valid so the government could not pass any new regulations.

Not only was the passing of the legal rule very interesting but also the essay in Chamber of Deputies of National Assembly. Fact that debating of this proposal in the Chamber of Deputies of National Assembly was connected with debating about declaration of Prime Minister Beran on 156th meeting became very important for passing the enabling act. It meant that the ministers focused more on declaration of the Prime Minister Beran than on the actual enabling act and its possible consequences on the society. This step is not considered as

---

22) Look further: § 4 of the Constitutional Law no. 299/1938 Coll. About autonomy of Slovak Republic.

23) It was presented as a proposal of the government with the number 1937 by Beran government.

24) Dr. Sokol acted at the National assembly, December 14, 1938 as a correspondent of the Constitutional Affairs Committee.

very suitable. The debate did not discuss the proposal of the government very much. It might have had its reason to distract the attention from the serious problem to the general political problem. No one indicated any serious risks that this norm could bring. It is necessary to mention that the discussion was very vivid and the ministers expressed their opinions and emotions. They were often asked to calm down and some passages had to be deleted from stenography record.

Czechoslovakian government did not come with the proposal for power of attorney in December 1938 for the first time. In the article number 3 of the proposed proposal was mentioned the enacting of exceptional power. What was important was the difference between these enabling acts and proposal of the government which was presented in year 1938. While the previous enabling acts were only ordinary acts, the government asked for power of attorney in the form of the constitutional law. The correspondent of Constitutional Affairs Committee Dr. Sokol declared that this removed doubts which could be done to previous enabling from constitutional acceptability.

SUMMARY

In order to eliminate the doubts about the Constitutional Act No. 330/1938 Coll. Authority to change the Constitutional Charter and the constitutional laws of the Republic of Czechoslovak and prescriptive authority about enabling acts, the presented proposal contained a clause in the article number III, which corrects all governmental clauses which had been so far published on the basis of there mentioned enabling acts. The argument that explained the necessity of passing this law was that the President was given an authorisation where he had been selected by National Assembly. Another argument was that the authorisation was given to the government who had been trusted to and it was all in the interest of the state. All these changes in the Czech and Slovak society had a negative impact on the state and therefore the top representatives were asking to increase their power. Even this serious action into the parliament democracy did not bring the desired results.

JUDr. PhDr. Róbert Jáger, Ph.D.
Bankovní institút vysoká škola,
konzultačné stredisko Liptovský Mikuláš
robert.jager@centrum.sk

LITERATURE

1. BEŇKO, J. a KOL. *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II / Documents of Slovak national identity and statehood II*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 1998, 524 s. ISBN 80-88878-48-9.
2. BRÖSTL, A. a KOL. *Náčrt teorie práva / Outline of the Theory of Law*. 1. ed. Košice : Univerzita P. J. Šafarika, 1991, 121 s. ISBN 80-7097-156-8.
3. BRÖSTL, A., DOBROVIČOVÁ, G., KANÁRIK, I. *Základy štátovedy / Fundamentals of political science*. Košice : UPJŠ, 2004, 190 s. ISBN 80-7097-558-X.
4. ČIČ, M. a KOL. *Komentár k Ústave Slovenskej republiky / Commentary on the Constitution of the Slovak Republic*. Martin : Matica slovenská, 1997, 598 s. ISBN 80-7090-444-5.
5. Constitutional Act No. 330/1938 Coll. Authority to change the Constitutional Charter and the constitutional laws of the Republic.
6. Constitutional Law no. 299/1938 Coll. about autonomy of Slovak Republic.
7. HUBERT, P. *Uniformierter Reichstag. Die Geschichte der Pseudo-Volksvertretung 1933-1945 / History of pseudo-parliament 1933-1945*. Düsseldorf : Droste Verlag, 1992.
8. MICHALKA, W. *Das Dritte Reich . Dokumente zur Innen- und Außenpolitik*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München 1985.
9. MOSNÝ, P., LACLAVÍKOVÁ, M. *History of state and law on the territory of Slovakia I : from ancient times till 1848*. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2009. 93 s. ISBN 978-80-7380-221-9.
10. MOSNÝ, P., HUBENÁK, L. *Dějiny státu a práva na Slovensku /History of state and law in Slovakia*. Košice : Aprilla, 2006. 374 s. ISBN 978-80-89346-02-8.
11. Shorthand report about 157th meeting of Chamber of Deputies of National assembly from December 14, 1938.
12. SKALOŠ, M. *Historickoprávne aspekty slovensko-českých vzťahov. Rozdelenie ČSFR a ďalšia spolupráca / Historical aspects of Slovakian-Czech relations*. Division of Czechoslovakia and further cooperation. Banská Bystrica : PrF UMB, 2008.

ŽILINSKÝ SAMOSPRÁVNÝ KRAJ - PRÁVNE POSTAVENIE A FINANČNÉ MOŽNOSTI V KONTEXTE HOSPODÁRSKEJ KRÍZY¹

ŽILINA REGION - LEGAL STATUS AND FINANCIAL CAPABILITIES IN THE CONTEXT OF ECONOMIC CRISIS

Alexander Kelíšek, Jozef Klučka, Stanislava Strelcová

ABSTRAKT

Článok sa zaoberá finančnými možnosťami vyšších územných celkov pri riešení dopadov hospodárskej krízy. Na základe analýzy rozpočtu Žilinského samosprávneho kraja poukazuje na skutočnosť, že nedostatok finančných zdrojov na zmiernenie dopadov hospodárskej krízy je determinovaný externými a internými činiteľmi.

Kľúčové slová:

hospodárska kríza, rozpočtové príjmy, rozpočtové výdavky, vyšší územný celok

ABSTRACT

The article deals with the financial possibilities of higher territorial units in solving the impacts of economic crisis. Based on a budget's analysis of Žilina self-governing region points out that the lack of financial resources for reduction of the economic crisis impacts is determined by various external and internal factors.

Keywords:

Economic crisis, Budget revenues, Budget expenditures, Higher territorial unit

1) Príspevok bol spracovaný v rámci grantovej úlohy Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR VEGA 1/0699/10 Krízové scenáre socio-ekonomických dopadov hospodárskej krízy v regióne Žilinského samosprávneho kraja.

ÚVOD

Žilinský samosprávny kraj (ŽSK), podobne ako ostatné regióny Slovenska, bol v rokoch 2008 – 2010 konfrontovaný s konzekvenciami hospodárskej krízy. Dôsledky krízy boli predmetom opatrení na úrovni Slovenskej republiky, ktoré prijímala vláda a na úrovni samospráv, ktoré prijímali samosprávne orgány. Prijímané opatrenia boli určené existujúcim právnym rámcom, z ktorého sa odvíjajú finančné potreby a zdroje.

1. PRÁVNÝ A FINANČNÝ RÁMEC SAMOSPRÁVNEHO MODELU V SLOVENSKEJ REPUBLIKE

Sektor verejnej správy obsahuje ústrednú správu, územnú samosprávu a fondy sociálneho a zdravotného poisťenia. Územná samospráva je tvorená obcami, vyššími územnými celkami (VÚC) a rozpočtovými a príspevkovými organizáciami, ktoré založila územná samospráva.

Rozpočet verejnej správy sa zostavuje za štátny rozpočet a rozpočty ostatných subjektov verejnej správy. Predpoklady pre spracovanie rozpočtu verejnej správy sú:

- makroekonomická prognóza,
- strednodobý rámec príjmov,
- strednodobý fiškálny rámec,
- strednodobý výdavkový rámec.

Z uvedeného vyplýva, že príjmy VÚC sa odvíjajú od rozhodnutí pri tvorbe rozpočtu verejnej správy. Ten je determinovaný hlavne makroekonomickou situáciou – výškou a očakávanou dynamikou rastu HDP, mierou inflácie a predpokladom jej vývoja a očakávaniami rozvoja trhov. Pre Slovensko sú kľúčové trhy EÚ (hlavne Nemecka a Francúzska), pričom pre ŽSK (vzhľadom na hlavných zamestnávateľov) je významný aj rozvoj a ekonomická sila Číny a Ruska.

V období rokov 2002 – 2005 sa realizovala reforma územnej samosprávy, ktorá obsahovala prechod kompetencií, daňovú reformu a fiškálnu decentralizáciu. Z hľadiska spôsobu financovania kompetencií územnej samosprávy ide o financovanie preneseného výkonu štátnej správy a financovanie originálnych kompetencií.

Pre prenesený výkon štátnej správy sú v zmysle zákona určené finančné zdroje z rozpočtu. Predsedovia samosprávnych krajov však súčasnú situáciu vnímajú tak, že mnohé kompetencie boli presunuté zo štátu na samosprávne kraje bez príslušného finančného krytia. Riešenie vidia v prijatí tzv. francúzskeho modelu, podľa ktorého, ako uviedol predseda Trenčianskeho samosprávneho kraja Pavol Sedláček, „pokial' štát odovzdá regiónom kompetencie, musí ich odovzdať aj s peniazmi“ [1].

Originálne kompetencie samosprávnych krajov sú financované z daňových príjmov VÚC a tvoria ich následovne aktivity:

- a) riadenie školstva,
- b) zabezpečenie dopravy vo verejnom záujme (prostredníctvom autodopravcov),
- c) riadenie problematiky sociálnych vecí (domovy sociálnych služieb, útulky, ...),
- d) riadenie kultúry,
- e) riadenie údržby a rozvoja cestnej infraštruktúry (cesty II. a III. triedy).

Príjmy VÚC predstavujú predovšetkým dane z motorových vozidiel a dane z fyzických osôb (túto agendu finančne zabezpečujú daňové úrady v rámci regiónu), dotácie zo štátneho rozpočtu na základe vybraného počtu štatistických ukazovateľov (napr. počet obyvateľov, počet žiakov, rozloha VÚC a nadmorská výška a iné) a príjmy zo zdrojov EÚ. VÚC môže na plnenie úloh použiť aj prostriedky peňažných fondov, zisk z podnikateľskej činnosti, návratné zdroje financovania a združené prostriedky.

Zákon o rozpočtových pravidlách územnej samosprávy [2] exaktne stanovuje, že príjmy rozpočtu VÚC tvoria:

- a) výnos miestnej dane podľa osobitného predpisu,
- b) nedaňové príjmy z vlastníctva a z prevodu vlastníctva majetku VÚC a z činnosti VÚC,
- c) výnosy z finančných prostriedkov VÚC,
- d) sankcie za porušenie finančnej disciplíny uložené VÚC,
- e) dary a výnosy dobrovoľných zbierok,
- f) podiely na iných daniach v správe štátu,
- g) dotácie zo štátneho rozpočtu na úhradu nákladov preneseného výkonu štátnej správy,
- h) dotácie zo štátneho rozpočtu,
- i) účelové dotácie z rozpočtu obce alebo rozpočtu iného VÚC,
- j) prostriedky EÚ,
- k) iné príjmy.

Výdavková časť rozpočtu samosprávnych krajov pozostáva z financovania výkonu originálnych a prenesených kompetencií. Získané finančné prostriedky teda VÚC vynakladajú na úhradu:

- a) záväzkov vyplývajúcich z plnenia povinností stanovených osobitnými predpismi,
- b) výkonov samosprávnych pôsobností VÚC,
- c) výdavkov vyplývajúcich z preneseného výkonu štátnej správy,
- d) výdavkov spojených so správou a údržbou majetku VÚC,
- e) záväzkov vzniknutých so spolupráce s iným VÚC,
- f) záväzkov z medzinárodnej spolupráce,

- g) úrokov z prijatých úverov,
 h) výdavkov spojených s emisiou cenných papierov,
 i) ďalších výdavkov podľa stanovených predpisov.

Rámčovo možno členiť výdavky VÚC na fakultatívne a obligatórne. V rámci ŽSK je toto členenie v pomere 20 % : 80 %, tzn. že ŽSK vynakladá 80 % finančných prostriedkov na aktivity vyplývajúce z dlhodobých zmlúv a platných právnych predpisov. Uvedené determinuje možnosti samosprávneho kraja v reakcii na dopady krízy.

Postavenie VÚC (a teda aj ŽSK) je determinované prijatým rámcom (právne a finančne), z ktorého vyplýva, že:

- a) príjmy je schopný ovplyvniť veľmi obmedzene (deklarovaná podnikateľská činnosť v zákone je minimálna a disponibilný majetok určený na predaj je v súčasnosti minimálny),
 b) príjmy stanovené veľkosťou cestnej dane a podielom z dane fyzických osôb VÚC nemôže priamo ovplyvniť,
 c) výdavky sú determinované zo záväzkov, ktoré plynú z osobitných ustanovení (napr. dotovanie dopravy obyvateľstva v rámci VÚC) predstavujú významnú čiastku, súčasne však ich obmedzenie limituje mobilitu pracovnej sily a úroveň života v regióne,
 d) mzdové náklady na výkon samosprávnych funkcií sa odvíjajú z platných mzdových predpisov a znižovanie počtu zamestnancov je obmedzené,
 e) režijné náklady spojené s fungovaním VÚC a údržbou majetku VÚC predstavujú veľmi obmedzený zdroj úspor,
 f) významným zdrojom je úspora nákladov na údržbu ciest II. a III. triedy – skutočnosťou však je, že po zavedení mýta mnohí nákladní dopravcovia uskutočňujú prepravu po týchto cestách, čím sa zvyšujú požiadavky na ich údržbu a súčasne sa znižuje kvalita života v mnohých oblastiach VÚC.

Tabuľka 1:
Príjmové položky rozpočtu ŽSK

	ROZPOČET (V EUR)			NÁVRH ROZPOČTU (V EUR)		
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
BEŽNÉ PRÍJMY	124 597 623	135 503 517	127 773 426	130 141 294	133 525 939	137 365 229
Daňové príjmy	63 169 090	66 402 885	56 236 904	62 100 000	66 650 000	68 700 000
Nedaňové príjmy	7 122 884	7 805 271	8 541 786	9 300 000	9 443 648	9 791 122
Granty a transfery	54 305 649	61 295 361	62 994 736	58 741 294	57 432 291	58 874 107
KAPITÁLOVÉ PRÍJMY	6 631 084	7 925 502	20 416 119	3 119 546	0	0
Granty a transfery	6 079 567	5 851 410	20 134 644	2 889 546		
Nedaňové príjmy	551 517	2 074 092	281 475	230 000		
FIN. OPERÁCIE PRÍJMOVÉ	18 481 079	20 390 506	16 939 044	15 035 773	0	0
Príjmy z trans. s fin. A a P	3 548 164	3 820 829	7 690 018	5 598 444		
Prijaté úvery, pôžičky, ...	14 932 915	16 569 677	9 249 026	9 437 329		

Zdroj: [3], [4], vlastné spracovanie.

2. ANALÝZA ROZPOČTU ŽSK

Na to, aby sme mohli reálne zhodnotiť možnosti a najmä rezervy vo financiách ŽSK je potrebné previesť základnú analýzu rozpočtu samosprávneho kraja s retrospektívou od prvého roku krízy až po súčasnosť a posúdiť plánovaný návrh rozpočtu od roku 2011 do roku 2013. Nie všetky položky plánu sú kvantifikovateľné na niekoľko rokov vopred. Preto sa budeme zaoberať tými, ktoré sú známe.

Keďže rozpočet samosprávneho kraja pripomína klasickú súvahu obchodnej spoločnosti, aplikovali sme v rámci podielového a medziročného porovnania vertikálnu a horizontálnu analýzu finančného výkazu.

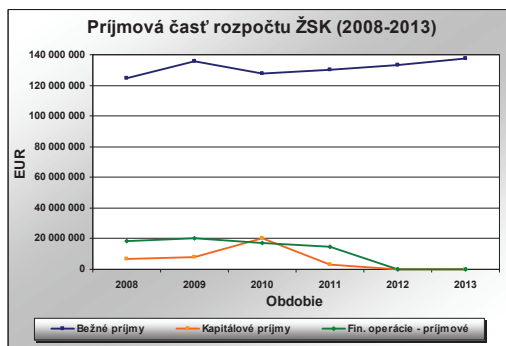
Špecifikom rozpočtu samospráv v SR je fakt, že samospráva zo zákona nemôže hospodáriť so schodkom v rozpočte na konci roka. Toto opatrenie predchádza prípadnému neprimeranému zadlžovaniu samospráv, ktoré by viedlo buď ku krachu alebo nútenej konsolidácii financií samosprávy zo strany vlády.

2.1. Vertikálna a horizontálna analýza príjmovej časti rozpočtu ŽSK

Z vertikálneho hľadiska môžeme príjmovú časť rozpočtu ŽSK rozdeliť do troch základných kategórií. Ide o bežné príjmy, kapitálové príjmy a príjmové finančné operácie, ktoré každoročne naplňajú rozpočet samosprávy na kladnej strane finančného rozpočtu. Z bežných príjmov približne 93 % tvoria daňové príjmy a granty, resp. transfery. Najnižšou položkou sú so 7 % nedaňové príjmy.

Kapitálové príjmy sú primárne tvorené grantmi a transfermi s priemerným podielom 89,5 %. V čase krízy, keď bola akákoľvek podnikateľská činnosť samosprávy

Graf 1:
Príjmová časť rozpočtu ŽSK v období rokov 2008-2013
(z toho plán 2011-2013)

Zdroj: [3], [4], vlastné spracovanie.

determinovaná ekonomickými podmienkami národného hospodárstva, bol prekvapením pozitívny vývoj nedaňových príjmov v roku 2009 (ovplyvnené expanziou ekonomiky SR), medzi ktoré patrí aj podnikateľská

činnosť samosprávy na úrovni 26%. V roku 2010 však príjmy z podnikateľskej činnosti klesli na úroveň 1% kapitálových príjmov v dôsledku nepriaznivého vplyvu finančnej a hospodárskej krízy. V plánovanom rozpočte na rok 2011 je badateľný návrat nedaňových príjmov na úroveň približne 7% kapitálových príjmov. Tento trend je možné považovať za výrazné zaostávanie podnikateľskej činnosti samosprávy za ostatnými príjmovými položkami rozpočtu.

V rámci príjmových finančných operácií je pozitívny vývoj zloženia tejto príjmovej časti rozpočtu badateľný. Kým v rokoch 2008 a 2009 tvorili prijaté úvery a pôžičky cca 81% celkových príjmov z finančných operácií, v nasledujúcich rokoch sa vytvára priestor na konsolidáciu tejto časti rozpočtu a priepasť medzi transfermi z finančných aktív a pasív a prijatými úvermi sa pomaly nelineárne vyrovnáva.

Z horizontálneho hľadiska budeme porovnávať len zmeny v príjmoch samosprávy v období rokov 2010 a 2011. Ide o pokrízové roky, ktoré nám môžu zela napovedať o stave a vývoji príjmovej časti rozpočtu

Tabuľka 2:
Výdavkové položky rozpočtu ŽSK

	ROZPOČET (V EUR)			NÁVRH ROZPOČTU (V EUR)		
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
BEŽNÉ VÝDAVKY	118 795 058	131 808 824	131 127 107	127 234 922	128 475 880	132 752 707
Vyššie územné celky	6 314 179	7 958 797	7 158 781	7 955 310	7 663 950	7 970 508
Voľby do VÚC	0	19 471	0	0	0	0
Správa zdrav. zariadení	596 793	715 060	697 072	1 058 304	1 006 219	1 056 530
Doprava	17 994 457	20 201 534	20 345 895	20 049 696	20 707 798	21 332 658
Zdravotníctvo	1 449 280	313 809	0	0	0	0
Kultúrne služby	6 474 640	7 078 360	6 413 000	5 511 069	5 776 122	6 064 929
Vzdelávanie	60 115 481	66 538 743	66 606 357	64 570 220	63 973 791	65 742 682
Sociálne zabezpečenie	25 253 535	27 704 850	26 823 361	26 935 718	28 748 000	30 185 400
Eurofondy	596 693	1 278 200	3 082 641	1 154 605	600 000	400 000
KAPITÁLOVÉ VÝDAVKY	27 097 987	26 807 993	31 214 725	18 126 993	2 159 012	1 716 824
Vyššie územné celky	1 458 640	971 064	448 996	471 000	0	0
Správa zdrav. zariadení	0	805 569	406 557	0	0	0
Doprava	6 169 422	2 884 635	15 779	0	0	0
Zdravotníctvo	8 512 547	5 034 198	615 010	537 673	0	0
Kultúrne služby	5 049 658	3 832 970	647 029	971 779	0	0
Vzdelávanie	3 490 108	4 223 671	1 933 483	1 187 175	0	0
Sociálne zabezpečenie	1 995 950	2 391 401	839 409	882 276	0	0
Eurofondy	421 662	5 387 052	25 953 929	13 955 090	2 159 012	1 716 824
Projektová dokumentácia		1 277 433	354 533	122 000		
Rezerva ŽSK		0	0	0	0	0
FIN. OPERÁCIE VÝDAVKOVÉ	2 655 514	2 718 582	2 786 757	2 934 698	2 891 047	2 895 698
Úvery, pôžičky, fin. výp.	0	58 089	23 235	55 000	0	0
Splácanie istín	2 655 514	2 660 493	2 763 522	2 879 698	2 891 047	2 895 698

Zdroj: [3], [4], vlastné spracovanie.

ŽSK. Tu je nutné rátať s ročným omeškaním príjmov oproti vývoju hospodárstva z dôvodu výberu daní ako fundamentálneho príjmu rozpočtu samosprávy. V sledovanom období v medziročnom porovnaní z bežných príjmov vzrástli daňové a nedaňové príjmy, pričom príjmy z grantov a transferov poklesli približne o 7 %. Ak hodnotíme kapitálové príjmy, je nutné poznamenať, že sme pri analýze vychádzali z 3. úpravy návrhu rozpočtu samosprávy na rok 2011 (ročne býva schválených približne 5 – 6 úprav), preto nie sú známe všetky prijaté kapitálové granty a transfery, ktoré samospráva v roku 2011 získala. Avšak aj napriek tomu môžeme pozorovať medziročný pokles nedaňových kapitálových príjmov (z podnikateľskej činnosti) o zhruba 18 %. V oblasti príjmov z finančných operácií sa v roku 2011 predpokladá nárast prijatých úverov a pôžičiek o 2 % a výraznejší pokles príjmov z transferov finančných aktív a pasív oproti roku 2010. Celkovo je možné zhodnotiť, že bežné príjmy vysoko presahujú zvyšné dve kategórie príjmovej časti rozpočtu ŽSK.

2.2 Vertikálna a horizontálna analýza výdavkovej časti rozpočtu ŽSK

Vertikálne porovnanie výdavkovej časti rozpočtu samosprávneho kraja má tri hlavné kapitoly a viacero podkapitol. Hlavnými položkami sú opäť bežné a kapitálové výdavky a výdavkové finančné operácie.

Približne polovica (50 – 51 %) bežných výdavkov samosprávy ide do oblasti vzdelávania, ktorá je v zákone zahrnutá v kapitole prenesené kompetencie pod gesciou jednotlivých samosprávnych krajov. Zhruba 20 % bežných výdavkov platí samospráva na sociálne zabezpečenie a 15 % na dopravu.

Z kapitálových výdavkov v roku 2010 oproti predchádzajúcim rokom výrazne poklesli položky vzdelávanie, zdravotníctvo, kultúrne služby a sociálne zabezpečenie. Je to následok jednak reformy kompetencií samosprávy a jednak ukončenia väčších rezortných projektov.

S blížiacim sa uzatvorením prvej fázy čerpania eurofondov v roku 2013 je badateľný pozitívny trendový vývoj

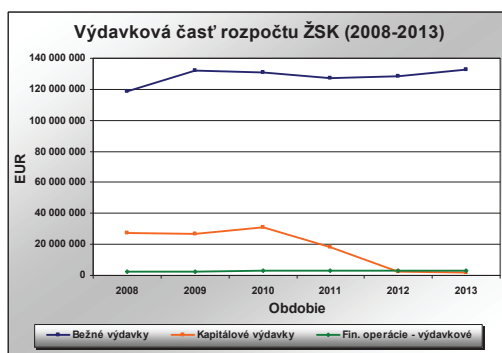
aj v príslušnej položke výdavkovej časti rozpočtu ŽSK. Výdavky na finančné operácie sú v prevažnej miere zastúpené splátkami istiny (99 %), ktorá bola v minulosti požíčaná.

Pri horizontálnom pohľade na výdavky ŽSK (po 3. úprave rozpočtu ŽSK) môžeme konštatovať, že bežné výdavky sa pohybujú v hodnotách 120 až 130 miliónov EUR ročne. V nasledujúcich rokoch je očakávaný mierny nárast týchto výdavkov, čo je v rozpore s politikou súčasnej vlády v oblasti zúženia výdavkov verejných financií, kde spadá aj financovanie samosprávy.

Najväčší nárast z kapitálových výdavkov zaznamenala v roku 2011 položka kultúrnych služieb, ktorá sa však len pomaly vracia do hodnôt z predkrízového obdobia (porovnanie: 2008 – 5,05 mil. EUR, 2011 – 0,97 mil. EUR).

Výdavkové finančné operácie pri absolútnom porovnaní hodnôt zaznamenávajú mierny nárast splácanej istiny (odhad 2011 do 3 mil. EUR), ktorá tvorí drvivú väčšinu tejto výdavkovej položky rozpočtu. Je to znakom pomalého rastúceho trendu zadlžovania sa ŽSK.

Graf 2:
Výdavková časť rozpočtu ŽSK v období rokov 2008-2013
(z toho plán 2011-2013)

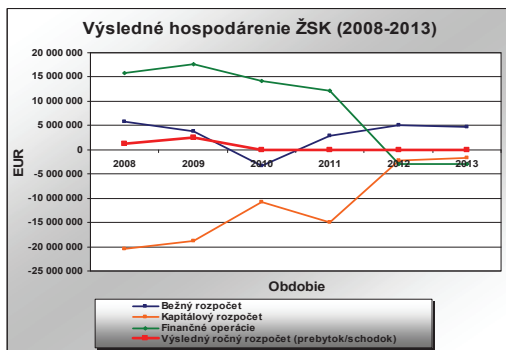
Zdroj: [3], [4], vlastné spracovanie.

Tabuľka 3:
Medziročné porovnanie konečného účtu rozpočtu ŽSK

(prebytok/schodok)	Rozpočet (v EUR)			Návrh rozpočtu (v EUR)		
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Bežný rozpočet	5 802 565	3 694 693	-3 353 681	2 906 372	5 050 059	4 612 522
Kapitál. rozpočet	-20 466 903	-18 882 491	-10 798 606	-15 007 447	-2 159 012	-1 716 824
Finančné operácie	15 825 565	17 671 924	14 152 287	12 101 075	-2 891 047	-2 895 698
Konečný rozpočet	1 161 227	2 484 126	0	0	0	0

Zdroj: [3], [4], vlastné spracovanie.

Graf 3:
Medziročné výsledné porovnanie hospodárenia ŽSK
v období rokov 2008-2013 (z toho plán 2011-2013)

Zdroj: [3], [4], vlastné spracovanie.

2.3. Výsledné medziročné rozpočtové hospodárenie ŽSK

V pred a pokrízovom období sú hlavnými príjmovými položkami záverečného účtu ŽSK finančné operácie a bežný rozpočet, ktoré vykrývajú poddimenzovanú časť kapitálového rozpočtu. Ani v najbližších rokoch nemožno čakať zlepšenie, pretože trend zrejmy z obrázku 3 je skreslený nedostatočnými informáciami pri zostavovaní plánu rozpočtu samosprávy na nasledujúce roky.

V roku 2010 zaznamenala bežná zložka rozpočtu ŽSK výrazný pokles z dôvodu zníženia výberu daní z príjmov FO v roku 2009, ktorý bol pre slovenskú ekonomiku najhorším krízovým rokom. Bežná zložka rozpočtu samosprávy v roku 2010 skončila so schodkom viac ako 3,3 mil. EUR. Samospráva tento výpadok vykryla krátením kapitálovej zložky zhruba o 50 %, pričom v roku 2011 počíta s jej postupným vyrovnávaním na úroveň z predkrízového obdobia. Finančné operácie každoročne dosahujú prebytok na úrovni okolo 15 mil. EUR.

Z Grafu 3 je zrejmy nepomer medzi jednotlivými zložkami rozpočtu ŽSK. Finančné operácie a bežné položky rozpočtu vykrývajú dlhodobu stratovú kapitálovú rozpočtovú položku. Pritom do budúcnosti z tohto stavu hrozí pre samosprávny kraj hneď niekoľko závažných rizík. Badaťelný je najmä klesajúci trend príjmov z finančných operácií. Závažným výdavkom, ktorý samospráve nedovolí udržať bežné položky v kladných číslach sú z reformného zákona tzv. výdavky na transfery z titulu prenesených kompetencií (45 %), ktoré výrazne zvýšia výdavky na položky vzdelávania, soc. zabezpečenia, kultúru, údržbu ciest a dopravu. Keďže samospráva zo zákona môže hospodáriť minimálne s vyrovnaným rozpočtom (táto možnosť bola využitá v roku 2010 aj v pláne pre nasledu-

júce obdobie), bude tento stav do budúcnosti v horizonte niekoľkých rokov neudržateľný.

3. OPATRENIA NA REDUKCIU NEPRIAZNIVÝCH DÔSLEDKOV KRÍZY

Na úrovni vlády sú možnosti redukcie dôsledkov krízy determinované poklesom HDP, rastom nezamestnanosti a ekonomickou recesiou, ktorá zvyšuje náklady na sociálne výdavky štátu. V takejto situácii vláda SR v krízovom období zriadila orgán so zastúpením predstaviteľov zamestnancov, zamestnávateľov a významných podnikov, ktorého cieľom bolo prijať opatrenia na minimalizáciu dôsledkov krízy. Rámčovo možno konštatovať, že prijaté opatrenia nemali systémový charakter a najvýznamnejšími opatreniami prijatými v tomto období boli:

- aplikácia „šrotového“,
- aplikácia tzv. flexikonta,
- aplikácia sociálnych podnikov.

Uvedené opatrenia mali v rámci ŽSK minimálny dopad na dôsledky krízy. Dôvody spočívajú v tom, že cieľovými trhmi jedného z najväčších zamestnávateľov v regióne, firmy KIA, sú trhy západnej Európy, Číny a Ruska, a v tom, že sociálne podniky nemohli zabezpečiť ekonomický rozvoj z objektívnych, ale aj subjektívnych dôvodov. Z objektívnych dôvodov v zmysle deformácie klasického trhového prostredia a počtu pracovných miest, ktoré dokopy 8 sociálnych podnikov vytvorilo. Podľa SGI – Inštitútu pre dobre spravovanú spoločnosť, sociálne podniky od svojho vzniku v roku 2008 do septembra 2009 zamestnali na trvalý pracovný pomer a na dohodu o vykonaní práce dokopy 348 ľudí so zníženou pracovnou schopnosťou pri dotácii z ESF vo výške 23,5 mil. EUR čo predstavuje 67 528,74 EUR na jedno pracovné miesto s viazanosťou udržania pracovného miesta na 6 mesiacov. Ďalších 321 ľudí bolo preškolených v rámci tohto pilotného projektu. Ak by sme do dotácie započítali aj týchto ľudí, potom dotácia na jedno pracovné miesto vychádza cca 35 127 EUR. Pre porovnanie, automobilka PSA Peugeot Citroën dostala v roku 2006 štátnu pomoc na jedného zamestnanca vo výške 32-tisíc EUR, pričom v prvej fáze vytvorila 1800 pracovných miest. Žilinská automobilka KIA Slovensko v roku 2007 pri rozširovaní výroby obdržala dotáciu niečo vyše 50-tisíc EUR na novoprijatého zamestnanca pri udržaní pracovného miesta po dobu 5 rokov. V tejto fáze rozširovania vytvorila 660 pracovných miest. Subjektívne dôvody sú oveľa závažnejšieho charakteru. Niekoľko podnikov v regióne, kde sa v blízkosti nachádzali sociálne podniky ohlásilo hromadné prepúšťanie alebo definitívne ukončenie podnikateľskej činnosti, pretože sociálne podniky im dokázali konkurovať za neprimerane zvýhodnených podmienok. Závažné je aj podozrenie Európskej komisie pre nedovolenú štátnu pomoc a vyšetrovanie polície SR pre netransparentné obchodné praktiky a verejné obstarávanie. Na záver je

nutné dodať, že z celkového počtu 8 sociálnych podnikov, dnes sú všetky buď definitívne zrušené alebo v procese likvidácie.

Daň z príjmu fyzických osôb predstavuje jeden z významných zdrojov príjmu VÚC. Tento príjem je realizovaný prostredníctvom štátnej správy a následne prerozdelený jednotlivým samosprávam. Limitom je úspešnosť výberu a celková ekonomická situácia krajiny. Ako vyplýva z tabuľky č. 4 v rokoch 2009 – 2011 došlo k výraznej odlišnosti medzi odhadom vlády a skutočnosťou. Na tieto činitele musela neskôr reagovať vláda SR, ale aj ŽSK. V tabuľke č. 4 je uvedený vývoj dane z príjmov fyzických osôb a pre porovnanie odhad vlády pri príprave rozpočtu v rokoch 2009 – 2011.

Ako vyplýva aj z právnej úpravy, ktorou sú určené kompetencie VÚC, ťažisko činnosti VÚC (ŽSK) nie je orientované na aktivizáciu podnikateľských činností počas krízy, ale na zabezpečenie prenesených činností – ktorými sú hlavne sociálna a zdravotná starostlivosť, kultúra a šport a údržba ciest II. a III. triedy.

Pre rok 2010 preto ŽSK prijal opatrenia, ktoré vychádzali z minulej skúsenosti ako aj zohľadnenia vlastných možností. Prijaté opatrenia boli [5]:

- nižší schválený rozpočet oproti prognóze poskytnutej Ministerstvom financií SR,
- aplikácia krízového manažmentu v rámci VÚC,
- formulácia priorít v rozpočte nasledovne:
  - zabezpečenie chodu bežnej prevádzky organizácií v pôsobnosti VÚC,
  - minimálne zásahy do miezd; úspory hlavne v položkách tovaru a služby,
  - nezvyšovanie záväzkov – udržanie stabilného CF,
  - efektívne vynakladanie zdrojov,
  - využitie eurofondov.

Do budúcnosti, aj vzhľadom na príznaky poukazujúce na prepuknutie ďalšej vlny recesie, bude potrebné prijať účinnejšie a predovšetkým systémové opatrenia.

ZÁVER

Z uvedeného je možné konštatovať, že na strane príjmov je ŽSK prioritne orientovaný na zdroje štátneho rozpočtu a zdroje EÚ a na strane výdavkov je objem obligatórných výdavkov výrazný. Možnosť získavania zdrojov z podnikateľskej činnosti je v zákone č.583/2004 daná, avšak zatiaľ na úrovni nielen samosprávnych krajov v podstate nerealizovaná. Tento fakt, ktorý sa potvrdil aj v predchádzajúcej finančnej analýze rozpočtu ŽSK, autori považujú za najväčší nedostatok hospodárenia samosprávnych krajov v SR. V horizonte niekoľkých rokov, keď obligatórne výdavky vzrastú a skončí sa obdobie čerpania eurofondov, je tento stav neutržateľný a rozví-

janie podnikateľskej činnosti na úrovni samosprávy, príp. vedení miest a obcí, je nevyhnutné.

Dôkaz o tom môžeme nájsť v období finančnej a hospodárskej krízy, keď krajská samospráva v roku 2010 zaznamenala obrovský výpadok daní. Vedenie ŽSK sa snažilo zmierniť dopady krízy najmä cestou šetrenia a krátenia výdavkov samosprávneho kraja. V rokoch 2009-2010 poklesol počet zamestnancov na Úrade ŽSK o 9% a bolo pozastavené vyplácanie odmien zamestnancom. V 125 organizáciách bolo rozšírené verejné obstarávanie a zavedené elektronické aukcie, čím kraj v organizáciách ušetril len na kancelárskych potrebách takmer 50-tisíc EUR. Krátenie výdavkovej časti rozpočtu v oblastiach, kde v minulosti dochádzalo k neefektívnemu nakladaniu s verejnými financiami je určitým posunom vpred. Funkčný problém samosprávneho systému na Slovensku to však nerieši. Do popredia sa tlačí otázka, ako bude samospráva ďalej zabezpečovať svoje spoločenské a hospodárske funkcie v momente, keď úroveň krátenia výdavkov dosiahne hraničnú funkčnú efektívnosť.

Samospráva sa nemôže dlhodobo chovať ako príspevková alebo rozpočtová organizácia, ktorej podstatnú časť príjmu tvoria dane vybrané od občanov žijúcich na jej území. Príjmovú časť svojho rozpočtu musí vo väčšej miere naplňovať aj podnikateľskou činnosťou, inak v horizonte niekoľkých rokov hrozí kolaps samosprávneho systému v SR. Potrebná je však aj zmena právneho rámca, ktorá by zabezpečila, že presun kompetencií by bol vždy spojený aj s presunom finančných prostriedkov na ich krytie.

Po príklady úspešných podnikateľských aktivít netreba ísť ďaleko. Možno je uviesť napr. samosprávu rakúskeho hlavného mesta Viedne, ktorá rozbehla výstavbu novej štvrte pomenovanej Aspern. Na ploche približne 240ha vystavajú developeri pod kontrolou magistrátu mesta 8 500 bytových jednotiek a kancelárske centrá pre 25 000 zamestnancov. Samozrejme, tak masívna výstavba je na Slovensku nereálna, ale ak sa na problém pozrieme z kompetenčného a príjmového hľadiska, je zreteľný jeden zásadný rozdiel. „Kým vo Viedni je magistrát majite-

Tabuľka 3:
Daň z príjmu fyzických osôb – ŽSK (v tis. EUR)

Rok	Skutočnosť (tis. EUR)	Odhad vlády	Rozdiel (tis. EUR)	Rozdiel (%)
2008	53 739	49 243	4 496	9,1
2009	50 736	59 629	-8 893	-14,9
2010	41 921	64 833	-22 912	-35,31
2011	47 500	71 689	-24 189	-33,7

Zdroj: [5].

lom pozemkov s presne naplánovaným budúcim využitím a usporiadaním architektúry, angažovanosť samospráv na Slovensku končí v momente predaja či prenájmu pozemku pre developerský projekt." [6] Namiesto participácie na podnikateľských projektoch krajské mesto Žilina balansuje na hranici nútenej finančnej správy, pretože mu hrozí plnenie prehratého súdneho sporu v objeme niekoľko desiatok miliónov eur. Tento spor sa ŽSK týka nepriamo, avšak v nadväznosti na vyššie spomínanú podnikateľskú aktivitu samospráv je podstatný. Samospráva by vo svojej podnikateľskej činnosti mala spolupracovať a zaangažovať vedenia jednotlivých miest v regióne, pričom krajské mesto by sa tak stalo jej strategickým partnerom. Ten je pre samosprávu dôležitý, pretože krajskému mestu z legislatívneho hľadiska patrí všetok verejný majetok na území mesta, pričom ŽSK v súčasnosti disponuje len majetkom nevyhnutným pre zabezpečenie jej fakultatívnych a obligatórnych záväzkov.

Ing. Alexander Kelíšek, PhD.

Žilinská univerzita v Žiline, Fakulta špeciálneho inžinierstva, Katedra krízového manažmentu
alexander.kelisek@fsi.uniza.sk

doc. Ing. Jozef Klučka, PhD.

Žilinská univerzita v Žiline, Fakulta špeciálneho inžinierstva, Katedra krízového manažmentu
jozef.klucka@fsi.uniza.sk

Ing. Stanislava Strelcová, PhD.

Žilinská univerzita v Žiline, Fakulta špeciálneho inžinierstva, Katedra krízového manažmentu
stanislava.strelcova@fsi.uniza.sk

LITERATÚRA

3x3 nápady ako vzdorovať kríze. *Ekonomický internetový časopis ŽSK*, rubrika Hospodárska kríza. [on line], Cit.: [2011-07-21], Dostupné na: http://www.ezisk.sk/821/3--3-NAPADY-AKO-VZDOROVAT-KRIZE_14905.aspx

ITA: SK8: Predsedovia krajov kritizujú systém financovania VÚC. [on line], Cit.: [2011-07-21], Dostupné na: <http://udalosti.noviny.sk/politika/27-05-2011/sk8-predsedovia-krajov-kritizuje-system-financovania-vuc.html>

Kríza preverila naše schopnosti – rozhovor s riaditeľom Úradu ŽSK Pavlom Holeštiakom, [on line], Cit.: [2010-10-12], Dostupné na: http://www.zilinskyvecernik.sk/index.php?option=com_content&task=view&id=22312&Itemid=71

MISTRÍK, L. Nová mini Viedeň, *TREND – extra reality (leto 2011)*, príloha časopisu Trend, str. 5, Bratislava, 2011.

MUCHOVÁ, Z. Napriek kríze sa Žilinský kraj snaží pomáhať. *Magazín Liptov*. [on line], Cit.: [2010-08-17], Dostupné na: <http://www.liptovmagazin.sk/index.php/samosprava/2452-ilina-napriek-krize-sa-ilinsky-kraj-snai-pomaha.html>

SK: Rozpočet a jeho úpravy v roku 2010, 6. úprava rozpočtu ŽSK na rok 2010. [on line], Cit.: [2011-07-19], Dostupné na: <http://www.regionzilina.sk/showdoc.do?docid=8522>

ULAHER, S. Dopad finančnej krízy na rozpočet ŽSK. prezentácia na seminári k projektu VEGA, Žilinská univerzita, Žilina, 2011.

Zákon č. 583/2004 o rozpočtových pravidlách územnej samosprávy a zmene a doplnení niektorých zákonov.

ŽSK: Rozpočet a jeho úpravy v roku 2011, 3. úprava rozpočtu ŽSK na rok 2011. [on line], Cit.: [2011-07-19], Dostupné na: <http://www.regionzilina.sk/showdoc.do?docid=8522>

ŽSK: Stránky ŽSK, [on line], Dostupné na: <http://www.regionzilina.sk/showdoc.do?docid=4>

BARRO-RICARDIÁNSKÁ EKVIVALENCE - TEORIE A PRAXE V PODMÍNKÁCH ČESKÉ REPUBLIKY

BARRO-RICARDIAN EQUIVALENCE - THEORY AND PRACTICE, THE CASE OF THE CZECH REPUBLIC

Petr Musil

ABSTRAKT

Cílem práce je analyzovat význam teorie Barro-ricardiánské ekvivalence v podmínkách české ekonomiky. Za prvé autor představuje teorii Barro-ricardiánské ekvivalence, a za druhé, srovnává teorii s vývojem národních úspor, úspor domácností a vládních úspor v daném období. Autor předpokládá, že existuje přímý vztah mezi veřejnými úsporami a mírou složené daňové kvóty. Vzhledem ke specifickým podmínkám, které musí být splněny k prohlášení, že teorie BR je platná, autor vyslovuje hypotézu, že Barro-ricardiánská ekvivalence v České republice nikdy nebyla platná.

Klíčová slova:

Barro – Ricardian ekvivalence, Česká republika, národní úspory

ABSTRACT

The goal of the paper is to analyze the relevance of the theory of Barro-Ricardian equivalence in the conditions of the Czech economy. The author firstly introduces the theory of Barro-Ricardian equivalence, and secondly, compares the theory with the development of the national savings, household savings and government savings during the specific period. The author supposes that there is a direct relationship between the public savings and the rate of compound tax quota. Due to the specific conditions that must be fulfilled to pronounce that the B-R theory is valid, the author places the hypothesis, that the B-R equivalence in the Czech Republic was never being valid.

Keywords:

Barro-Ricardian equivalence, Czech Republic, national savings

INTRODUCTION

Barro-Ricardian equivalence is one of the theoretical instruments of the neoclassical economics (and economists), which is used to argue against the activist fiscal policy. In general, this theory says, that the fiscal impulses of the government do not affect the national economy both in the long run and in the short run, or, the fiscal policy does not have any income effect. Although Ricardo introduced his theorem in his *Principles* or later in the *Essay on the Funding System*, he doubted of the validity of this theorem.

The goal of this paper is to introduce and analyze the theorem of Barro-Ricardian equivalence using the case of the Czech Republic. The author focuses on the development of main variables dealing with the B-R theorem – such as national, household and government savings in relationship with the development of the fiscal policy of the Czech government during the specific period. The hypothesis is that the B-R equivalence was never being fulfilled during the specific period.

1. BARRO-RICARDIAN EQUIVALENCE

We begin with the long term governmental budget constraint. From the short run point of view, it is possible (and it is very common) that the government creates budget surpluses or deficits. The governmental budget constraint “works” upon the same principles as the budget constraint of a household. And it is also necessary for the government, as for the household, to keep its budget even from the long run point of view, or, the government (as the household) cannot spend more than it assesses.

If the government today spends more than it gains on taxes, it is necessary to spend less than it gains on taxes tomorrow. So if:

$G_1 - T_1 > 0$, then the government creates a budget deficit.

G_1 ... current government expenditures
 T_1 ... current taxes

In the future the government has to pay back the volume of the security plus the interest of the debt. For the future taxes it stands:

$T_2 = G_2 + (G_1 - T_1) \cdot (1 + rG)$, where:

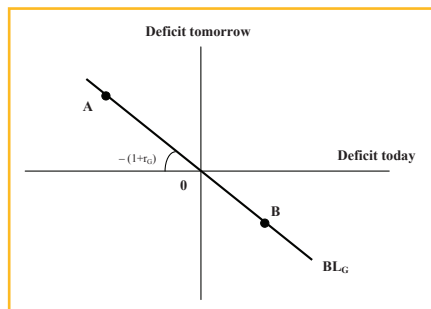
T_2 ... future taxes
 G_2 ... future government expenditures
 G_1 ... current government expenditures
 T_1 ... current taxes
 rG ... interest rate on the government debt

For the long run governmental budget constraint (expressed in the present value) it stands:

$$G_1 + (G_2/1 + rG) = T_1 + (T_2/1 + rG)$$

For this budget constraint we assume that the governmental initial debt equals to zero, and the government does not possess any initial wealth. We can also use the following figure to draw the government long run budget constraint.

Figure 1:
Long run government budget constraint

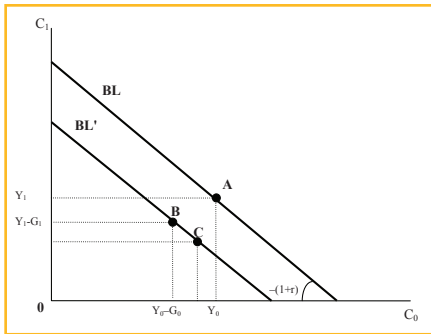
Source: Burda, Wyplosz (2009).

Regarding the government does not have any initial debt or wealth, the budget line intersects the axes origin. The budget line represents the fact, that if the government creates today a deficit, it must gain a surplus in the future and vice versa. If the government position is represented with spot A, the government created the budget surplus today, which allows creating the deficit in the future. If the government stands at spot B, it created today the budget deficit, which implies the future budget surplus creation. The slope of the government budget line is influenced with the real interest rate on governmental bonds. The higher real interest rate, the steeper the government budget line and the higher future surplus must be gained to payback the current deficit, and vice versa.

Now we can explain the basic principles of the Barro-Ricardian equivalence. B-R equivalence deals with the long run private sector budget constraint upon the existence of the public sector. B-R equivalence says, that the fiscal expansion today induces the equivalent increase of private savings, so the fiscal expansion does not have any impact on the volume of national savings on one hand, and the economic performance on the other hand (ceteris paribus of course). To explain the B-R equivalence we use the figure 2.

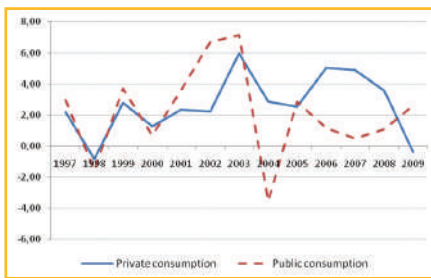
The budget constraint BL represents the situation of the household before the taxation. Spot A represents the initial income equipment of the household (Y_0 – income today, Y_1 – income tomorrow). If the government introduces the taxation, the disposable income of the household decreases in every period. We can say that the household’s budget line shifts leftwards to the BL' . Now the spot B represents the initial income equipment

Figure 2:
Household budget constraint and the B-R equivalence

Source: Burda, Wyplosz (2009).

Figure 3:
Private and public consumption in the Czech Republic 1997–2009 (y/y%, constant prices)

Source: Czech Statistical Office (2011), Czech National Bank (2011), own calculations.

of the household. The horizontal distance of spots A and B means the volume of taxes today, and the vertical one represents the volume of taxes tomorrow.

We now suppose that the government accepts some expansionistic fiscal policy, it decreases the taxes today, let's say. If the government does not reduce its expenditures as well, it implies that the government will have to increase the taxes in the future. This measure would lead to the shift of the household along the BL' downwards, let's say to the spot C. This would normally increase the consumption today (C_0), and decrease the consumption tomorrow (C_1), because of the future increase of the taxes. But we assume, that the households are forward looking, so they expect the future tax increase. That's why they do not increase their current consumption, but they start to create additional savings. Those additional private savings are the same volume as the decreased public savings (as a result of the current decrease of the taxes). The volume of additional private savings is represented by the horizontal distance of spots B and C. The government deficit is financed entirely with the additional private savings.

What more, the fiscal expansion does not have any income effect. Why? We have to realize, that if the government lends a unit (of currency or production) today, it pays back the same unit plus the interest ($1+r$). What is the present value of $1+r$? It equals to unity, so current unit of currency or production equals to the future unit of currency or production (computed in the present value).

There are also some important assumptions, which must be fulfilled if we want the B-R equivalence theorem to "work":

- households do not perceive the government bond as an additional wealth
- households are forward looking, so they know that current fiscal expansion implies future fiscal restriction
- the real interest rate for households and government is equal
- taxes do not distort the markets (they do not influence the volume of the economic output)
- tax burden is distributed equally within the population
- there are no loan restrictions

2. THE DATA

In further text we will look at the development of the main variables dealing with the Barro-Ricardian equivalence theorem. To identify the validity of B-R equivalence in the Czech Republic we will first of all look at the development of the private and public consumption in the figure 3.

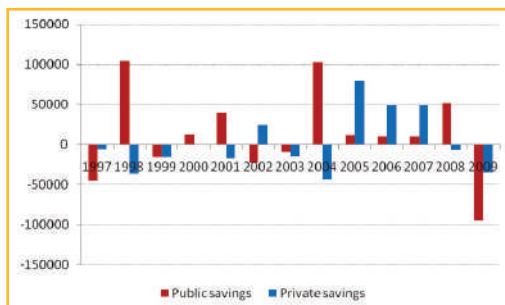
The development of public and private consumption shows that it is very likely that the B-R equivalence theorem is not valid in the Czech Republic in the analyzed period. In almost every year if the public consumption increases, the private consumption increases as well and vice versa. Only in last four years the public and private consumption developed against each other, which is conformal to the B-R equivalence theorem. But we are not able to say if this is the proof of the B-R equivalence or it is just a coincidence.

Now we will look at the development of the savings. First we will look at the absolute changes in private and public savings.

The above figure does not tell us much more than the previous one. The private and public savings in most years change at the same direction. There are only 5 exceptions (1998, 2001, 2002, 2004 and 2008), at that years if the public savings increased, private savings decreased and vice versa. It is also not a sufficient proof of the validity of B-R theorem. Now we look at the relative changes of public and private savings.

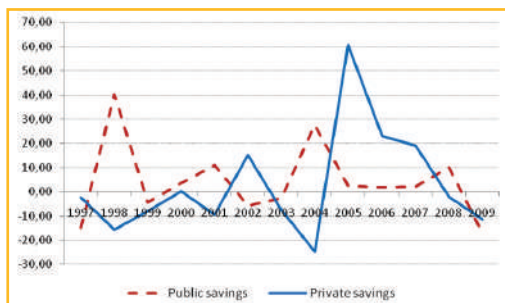
The development of relative changes of savings shows a bit of the B-R theorem proof. Public and private savings

Figure 4:
Absolute changes of private and public savings in the Czech Republic 1997 – 2009 (Mn. CZK, constant prices of 2000)

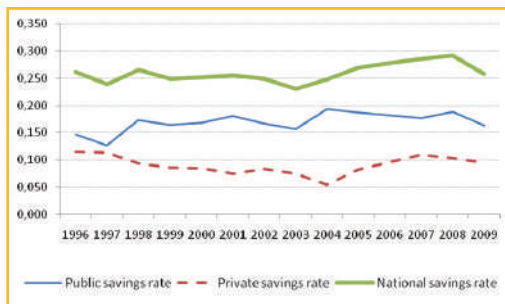
Source: Czech Statistical Office (2011), Czech National Bank (2011), own calculations.

Figure 5:
Relative changes of private and public savings in the Czech Republic 1997 – 2009 (y/y% changes, constant prices of 2000)

Source: Czech Statistical Office (2011), Czech National Bank (2011), own calculations.

Figure 6:
Saving rates in the Czech Republic 1996 – 2009 (share of gross disposable income)

Source: Czech Statistical Office (2011), Czech National Bank (2011), own calculations.

develop mostly against each other, except years 1999 – 2000 and 2009. But is that enough to pronounce that the B-R equivalence theorem is valid in the Czech Republic? Absolutely not. The theorem deals with the opposite and equivalent changes of public and private savings. In other words, the B-R theorem implies that if the public savings decrease by unity, the private savings increase by unity and vice versa, so the national savings remain unchanged.

The figure 6 shows the development of the savings rates – public, private and national. The rate represents the ratio of the public, private or national savings and the gross disposable income.

This figure tells us that from the long run point of view, the rate of national savings remain constant, and from the short run point of view it is oscillating around the 25% level.

CONCLUSION

We tried to find some path of the Barro-Ricardian equivalence in the development of the Czech national, public and private savings and the development of public and private consumption. We introduced the theory of B-R equivalence and then we tried to apply. We supposed that the public savings development includes the development of the taxation rate. According to the development of the consumption and savings in the Czech Republic between 1996 and 2009, we have to say that there is no sufficient proof of the validity of B-R equivalence theorem. But from the long run point of view, the rate of national savings seems to be constant – around 25% of gross disposable income.

Ing. Petr Musil, Ph.D.
Member of the Department of Economics and Social Sciences, BIVŠ
petrmusil1977@gmail.com

REFERENCES

1. BARRO, R. J. *Macroeconomics: a modern approach*. Thomson South-Western 2008. 492 p. ISBN 9780324178104.
2. Czech National Bank. ARAD database. www.cnb.cz
3. Czech Statistical Office: System of national accounts. www.czso.cz
4. RICARDO, D.; SRAFFA, P. (editor). *On the Principles of Political Economy and Taxation*. Liberty Fund Inc. 2004, 509 p. ISBN 978-0865979659.

BARIÉRY CASH POOLINGU V BANKÁCH PRE PODNIKY S MEDZINÁRODNOU EXPOZÍCIOU

BARRIERS TO CASH POOLING IN THE BANKS FOR THE COMPANIES WITH INTERNATIONAL EXPOSURE

Jozef Medveď, Adriana Šlajferčíková

ABSTRAKT

Cash pooling predstavuje efektívnejší manažment zostatkov na bežných účtoch podnikov v banke. Konsolidácia zostatkov z viacerých bežných účtov na jeden hlavný bežný účet predpokladá pre podnik vyšší kredit, či už ide o vyšší úrok z kreditnej konsolidovanej sumy, alebo o nižší úrok z debetnej sumy zostatku na hlavnom účte. Všetko v pomere k situácii, v ktorej by sa cash pooling neaplikoval. Banka ponúka podnikom rôzne formy a spôsoby cash pooling, a to aj na medzinárodnej úrovni. Pre jeho implementáciu na medzinárodnej úrovni treba splniť podmienky (legislatívne, ekonomické, technicko-technologické, a prípadne ďalšie administratívne). Ich nesplnenie vytvára bariéry, o ktorých možnej eliminácii hovorí príspevok. Cieľom príspevku je náčrt analýzy týchto bariér pre podniky realizujúce peňažné transfery na bežných účtoch so zahraničím, a prezentovanie možnosti ich eliminácie, alebo prispôbovanie podmienok pre cash pooling.

Kľúčové slová:

cezhraničný reálny cash pooling, cezhraničný fiktívny cash pooling, bariéry uplatnenia cash pooling v podnikoch na medzinárodnej úrovni.

Klasifikácia JEL: G21, G29.

ABSTRACT

Cash pooling serves for the realisation of more effective management of the balances on the current accounts of the companies in the bank. The consolidation of the balances from the several current accounts on one main current account supposes the creation of the advantage for the company – a higher interest from the credit consolidated amount, or a lower interest from the debit amount of the balance on the main account, in the comparison with the situation of no use of cash pooling. The bank offers for the company the different types and ways of use of cash pooling, also on the international level. For its implementation on the international level, it is necessary to fulfil the conditions (legislative, economic, technically-technological, eventually the other administrative). Non-fulfilling of the mentioned conditions creates the barriers for the implementation of cash pooling in the companies on the international level. The purpose of the paper is the analysis of these barriers for the companies, which perform financial transfers on the current accounts in framework of the foreign countries, and the presentation of the ways of the elimination of the barriers, or the adaptation of the conditions for the implementation of cash pooling.

Keywords:

cross-border physical cash pooling, cross-border notional cash pooling, the barriers for the implementation of the cash pooling in the companies on the international level.

JEL classification: G21, G29.

ÚVOD – PODSTATA CASH POOLINGU

Cash pooling je nástroj slúžiaci na konsolidáciu zostatkov na bežnom účte. Pre podnik ako dopytovú stránku znamená jeho využitie možnosť efektívneho manažmentu zostatkov na bežnom účte – konsolidovaním zostatkov z viacerých bežných účtov (podriadené účty) na jeden bežný účet (hlavný účet) získa podnik vyšší kreditný úrok z kladnej sumy zostatkov na hlavnom účte, resp. zaplatí podnik nižší debetný úrok zo zápornej sumy zostatkov na hlavnom účte, v porovnaní so situáciou, keby cash pooling nevyužil. Pre banku predstavuje cash pooling príležitosť udržať alebo získať klienta, a umožňuje vytvárať dlhodobý partnerský vzťah „banka – podnik“. Niektorí autori (Krajčiek, 2009) uvádzajú, že na strane klientov bánk dochádza k úsporám nákladov a na strane bánk ide o významný marketingový nástroj. Ďalší z autorov (Hong, Vannfors, 2000) označujú cash pooling ako dohodu dojednanú medzi bankou a podnikom tak, aby bolo jeho realizáciou zabezpečené uspokojenie špecifických potrieb podniku. V publikácii Price Waterhouse (1986) sa vymedzuje cash pooling ako koncentrácia účtu alebo súbor účtov v určenej banke.

Konsolidovať možno nielen účty jednej firmy, ale i rozdielnych, navzájom prepojených spoločností, pričom väčšinou ide o majetkové, prípadne obchodné a personálne prepojenie.

1. MOŽNOSTI IMPLEMENTÁCIE CASH POOLINGU V PODNIKOKCH

Banky môžu ponúkať niekoľko možností cash pooling, čo prezentuje nasledujúca klasifikácia podľa viacerých hľadísk:

1) podľa počtu mien bežných účtov cash pooling

- a) **jednomenový** cash pooling – do cash pooling sú zahrnuté len zostatky bežných účtov v určitej, jednej mene,
- b) **viacmenový** cash pooling – do cash pooling sú zahrnuté zostatky bežných účtov vo viacerých menách, pričom je potrebné určiť v zmluve hlavnú menu a kurz, ktorým sa budú prepočítavať zostatky na vedľajších účtoch v cudzích menách,

2) podľa spôsobu distribúcie úrokov v systéme cash pooling

- a) cash pooling s úrokmi vyplatenými **na hlavnom účte, kde aj ostávajú,**
- b) cash pooling s úrokmi vyplatenými **na hlavnom účte, ale distribuujú sa na vedľajšie účty,**

3) podľa pôsobnosti cash pooling

- a) **domáci (tuzemský)** cash pooling – všetky účty cash pooling sú vedené v jednej krajine,

- b) **cross-border (cezhraničný)** cash pooling – účty cash pooling sú vedené v rôznych krajinách,

4) podľa typov transferov zostatkov účtov cash pooling

- a) **reálny** cash pooling – je založený na reálnych denných transferoch kreditných a debetných zostatkov z vedľajších účtov na hlavný účet, možno ho členiť ešte z dvoch hľadísk

- i) podľa počtu transferov zostatkov účtov cash pooling

- (1) **jednosmerný** cash pooling – zostatky na vedľajších účtoch sú na konci dňa nulové a nasledujúci deň sa nepresúvajú z hlavného účtu späť,

- (2) **dvojsmerný** cash pooling – zostatky na vedľajších účtoch sú na konci dňa nulové a nasledujúci deň sa rovnaké čiastky z hlavného účtu presunú na jednotlivé vedľajšie účty späť,

- ii) podľa výšky sumy predstavujúcej zostatky na vedľajších účtoch cash pooling na konci dňa

- (1) **zero balance** pooling – na konci dňa sa na vedľajších účtoch nachádzajú nulové zostatky,

- (2) **targeting balancing** pooling – na konci dňa sa na vedľajších účtoch nachádzajú sumy zostatkov, na ktorých sa banka a klient dohodli,

- b) **fiktívny** cash pooling – nedochádza k fyzickému prevodu finančných prostriedkov z vedľajších účtov a zostatky sa fiktívne konsolidujú na jednom hlavnom účte.

2. PODMIENKY PRE IMPLEMENTÁCIU CASH POOLINGU V PODNIKOKCH S MEDZINÁRODNOU EXPOZÍCIU

V súčasnosti – v období finančnej a hospodárskej krízy, jej následkov aj na podnikateľský sektor, má implementácia cash pooling pre podniky omnoho väčší význam, pretože jeho využitím dochádza k efektívnejšiemu manažmentu zostatkov na bežných účtoch podnikov, čo je dôležité pre naplnenie cieľa likvidity, a vo väčšine prípadoch na medzinárodnej úrovni, keďže podniky sa snažia nepôsobiť len v jednej krajine, práve naopak, rozširujú svoju sieť pôsobnosti aj na zahraničie. Z jednotlivých druhov cash pooling môže podnik využiť v praxi cezhraničný reálny cash pooling alebo cezhraničný fiktívny cash pooling. Uvedené spôsoby realizácie cash pooling nemožno uplatniť v podnikoch za každých okolností – dochádza k tomu vtedy, ak podnik nespĺňa legislatívne, ekonomické, technicko-technologické a ďalšie administratívne podmienky, čo generuje bariéry pre implementáciu cash pooling v podnikoch s medzinárodnou expozíciou.

Klient sám zvažuje, či, aký a v akom rozsahu môže cash pooling využívať z hľadiska daní a legislatívy. Najmä pri medzinárodných štruktúrach je to dôležité, pretože sa môžu vyskytnúť prípady, keď je bankou navrhnutý pooling pre firmu prínosom z hľadiska finančnej efektívnosti, no neskôr sa môžu prejaviť negatívne dôsledky, napríklad daňové alebo právne (Kláseková, 2004). Nie všetky spôsoby realizácie cash poolingu možno uplatniť vo všetkých krajinách.

Legislatívnou podmienkou pre uplatnenie cezhraničného fiktívneho cash poolingu v podnikoch je možnosť uskutočňovať ho na základe legislatívy všetkých krajín, v ktorých má podnik vedené bežné účty. Vo všeobecnosti možno reálny cash pooling (tuzemský alebo cezhraničný) využiť vo všetkých krajinách, čo pri fiktívnom cash poolingu (realizovanom ako tuzemský alebo cezhraničný) neplatí. Legislatíva niektorých krajín nepovoľuje, resp. zakazuje využitie fiktívneho cash poolingu. Autori Griffiths a Zink (2003) uvádzajú krajiny, v ktorých nie sú takéto poolingové dohody povolené (napríklad USA, Mexiko, Japonsko, Brazília, Thajsko). Fiktívny cash pooling je bežný v rámci niekoľkých krajín, či už menovej eurozóny, alebo len v Európskej únii bez účasti eurozóny, alebo mimo Európskej únie. Ako argumentáciu možno uviesť štúdiu KBC Bank (<https://www.kbc-merchantbanking.com/>), ktorá charakterizuje europool, resp. cezhraničný fiktívny cash pooling, a prezentuje, že sa uvedený druh cash poolingu vzťahuje k účtom, ktoré sú vedené v rámci KBC Bank v Belgicku, Holandsku, Francúzsku, Veľkej Británii, Nemecku, Španielsku, a v rámci jednotlivých pobočiek KBC Bank v Českej republike, na Slovensku, v Poľsku a Maďarsku. Na základe tejto informácie možno jednoznačne dedukovať, že v daných krajinách sa môže realizovať fiktívny cash pooling. Ďalšia štúdia Swedbank (<http://www.swedbank.com/>) uvádza, že v pobaltských krajinách (Estónsko, Lotyšsko a Litva) uvedená banka ponúka aj fiktívny cash pooling, aj zero balancing, z čoho vyplýva, že sa v rámci uvedených krajín môže realizovať fiktívny cash pooling. Pri realizácii tuzemského fiktívneho cash poolingu musí legislatíva konkrétnej krajiny povoľovať jeho poskytovanie bankami a využívanie podnikmi a pri realizácii cezhraničného fiktívneho cash poolingu musí legislatíva každej krajiny, v ktorej sú účty cash poolingu vedené, povoľovať jeho poskytovanie bankami a využívanie podnikmi.

Medzi ekonomické podmienky uplatnenia cezhraničného reálneho aj fiktívneho cash poolingu v podnikoch patria:

- dosahovanie vysokých, resp. vyšších ročných obrátov podniku,
- dosahovanie vysokých, resp. vyšších kreditných zostatkov na bežných účtoch podniku,
- zapojenie bežných účtov s kreditnými aj debetnými

zostatkami do systému cezhraničného reálneho, resp. fiktívneho cash poolingu,

- značné množstvo bežných účtov, zapojených v systéme cezhraničného reálneho, resp. fiktívneho cash poolingu (táto podmienka nemusí byť striktné splnená, ale pre podnik je lepšie, ak ju splní),
- prepojenie podniku využívajúceho cezhraničný reálny, resp. fiktívny cash pooling s ďalšími klientmi, s ktorými obchoduje (táto podmienka nemusí byť striktné splnená),
- ekonomická stabilita podniku,
- zapojenie len bežných účtov do systému cezhraničného reálneho, resp. fiktívneho cash poolingu,
- vedenie všetkých bežných účtov v rámci jednej bankovej skupiny.

Okrem uvedeného poznáme názory, ktoré prezentujú, že banky pri posudzovaní klienta zohľadňujú nielen počet jeho účtov a zostatky na nich, ale aj využívanie iných produktov, a že pravidla „veľkí“ klienti sú pre banky rozhodujúci, pričom ich význam je v tom, že s týmito klientmi je peňažnými tokmi prepojených mnoho ďalších klientov (Kláseková, Krajčček). Domnievame sa, že ak podnik splní všetky dôležité ekonomické podmienky pre uplatnenie akéhokoľvek druhu cash poolingu, množstvo bežných účtov zapojených do systému cash poolingu nie je pre jeho využívanie až také podstatné. Pracovníci v oblasti cash poolingu z bankovej praxe uviedli, že množstvo účtov pri rozhodovaní banky o tom, či poskytnúť klientovi cash pooling, alebo nie, nie je dôležité. Pre banku je určite lepšie, ak má príležitosť prostredníctvom cezhraničného reálneho alebo fiktívneho cash poolingu získať nielen bonitného klienta, ale aj ďalších klientov, ktorí s ním obchodujú, ale nie je to podmienka, ktorá by musela byť splnená podnikom, aby mohol využívať cash pooling.

Všetky účty vstupujúce do cash poolingu sú bežné účty, ktoré musia byť v najoptimálnejšom prípade vedené v rámci jednej bankovej skupiny.

Technicko-technologickou podmienkou pre využitie cezhraničného reálneho aj fiktívneho cash poolingu v podnikoch je splnenie požiadavky na vysoko sofistikovaný vnútrobankový informačný systém, čo možno považovať za slabú stránku cash poolingu.

K ďalším podmienkam pre implementáciu cezhraničného reálneho alebo fiktívneho cash poolingu v podnikoch možno priradiť:

- odborníkov špecializujúcich sa na oblasť cezhraničného reálneho aj fiktívneho cash poolingu,
- úplnú alebo čiastočnú orientáciu banky na segment korporátnej klientely,
- existenciu takého typu spoločnosti, kde presuny peňažných prostriedkov medzi jej účtami sú žiaduce pre:

- reálny cash pooling s významom najmä pri účtoch jednej firmy, ktorá vedie osobitne účty jednotlivých prevádzkarní, účet na výplatu miezd či zber hotovosti (využívajú ho napríklad distribučné spoločnosti), pričom tržby jednotlivých prevádzkarní sa každý večer presunú na jeden hlavný účet a firma lepšie riadi likviditu a môže realizovať centrálné nákupy,
- pri fiktívnom cash pooling, ktorý využívajú firmy v holdingovej štruktúre, či inak ekonomicky, obchodne a personálne prepojené spoločnosti, pri ktorých nie je možný reálny presun peňazí, prípadne nie je žiaduci,

– evidenciu vnútro podnikových pôžičiek.

Ak do cash pooling vstupuje viacero právnických osôb, možno cash pooling považovať za istú formu medzipodnikových pôžičiek, čo má za následok určité účtovné a daňové dopady, a preto banka obvykle odporúča svojim klientom pred realizáciou cash pooling konzultáciu a riešenie konkrétnej navrhovanej štruktúry s daňovým poradcom. Názor možno ďalej zdôvodniť, že v podstate s istými obmedzeniami platí – pokiaľ je uskutočňovaný fiktívny cash pooling, netýkajú sa ho kapitálové a daňové obmedzenia. Z toho plynie, že poskytovanie vnútro podnikových pôžičiek sa vzťahuje na cezhraničný reálny cash pooling, a to preto, lebo pri reálnom cash pooling sa reálne pokrývajú debetné zostatky na účtoch niektorých právnických osôb kreditnými zostatkami z účtov iných právnických osôb, čím právnické osoby, ktoré disponujú kreditnými zostatkami na svojich účtoch, „poskytnú pôžičku“ právnickým osobám, ktoré majú na svojich účtoch debetné zostatky. V prípade uskutočňovania cezhraničného reálneho cash pooling je preto nevyhnutné evidovať všetky vnútro podnikové pôžičky.

Veľmi dôležitou podmienkou poskytnutia cash pooling z strany banky je uzatvorenie písomnej zmluvy medzi klientom a bankou (tento typ zmluvy nie je právne upravený, čo znamená, že k vyhotovenej zmluve o vedení bežného účtu sa priloží tzv. dodatok o cash pooling). V jeho obsahu musia byť:

- identifikácia klienta,
- meny bežných účtov,
- definovanie čísla hlavného účtu
- definovanie čísiel vedľajších účtov,
- definovanie kreditnej aj debetnej úrokovej sadzby vzťahujúcej sa na celkový kreditný, resp. debetný zostatok na hlavnom účte,
- výška poplatkov za vedenie účtov.

Existuje niekoľko dôvodov, pre ktoré môže banka vypovedať zmluvný vzťah o poskytovaní cash pooling klientovi. Jedným z nich, a prioritným, je zánik akejkoľvek zmluvy o bežnom účte, ktorý je súčasťou cash pooling.

3. BARIÉRY IMPLEMENTÁCIE CASH POOLINGU V PODNIKOKCH S MEDZINÁRODNOU EXPOZÍCIOU A MOŽNOSTI ICH ELIMINÁCIE

Nesplnenie podmienok pre implementáciu jednotlivých druhov cash pooling v podnikoch s medzinárodnou expozíciou vedie k vzniku bariér ich uplatnenia. Niektoré bariéry možno eliminovať úplne, pri iných to nie je možné a je preto nutné prispôsobiť podmienky pre uplatnenie cash pooling.

Ak niektoré entity určitého podniku pôsobia v krajine, ktorá nedovoľuje realizáciu fiktívneho cash pooling a iné entity podniku sídlia v krajinách, ktorých legislatíva realizáciu fiktívneho cash pooling nezakazuje, podnik ako celok nespĺňa legislatívnu podmienku pre uplatnenie cezhraničného fiktívneho cash pooling. Naopak, na cezhraničný reálny cash pooling sa uvedené legislatívne obmedzenia v jednotlivých krajinách nevzťahujú – znamená to, že ho možno využívať v rámci každej krajiny. Nemožnosť podniku implementovať cezhraničný fiktívny cash pooling v rámci krajín, kde pôsobia jeho entity, a kde je jeho uplatnenie zakázané legislatívou, nemôže byť úplne eliminovaná, ale môže byť sčasti zmiernená využitím iného druhu cezhraničného cash pooling – reálneho, čo má ale za následok „vznik“ určitých jeho efektov negatívnych pre podnik. Ide o negatívny efekt v podobe poplatkov za transakcie v rámci cezhraničného reálneho cash pooling a poplatkov za menové konverzie v prípade, že sa realizuje ako viacmenový. Problémom je, ak ide o podnik, v rámci ktorého reálne transfery peňažných prostriedkov medzi účtami cash pooling nie sú možné, alebo sú nežiaduce. Podnik je v takejto situácii nútený využívať cezhraničný fiktívny cash pooling, ale ak je jeho implementácia v niektorej krajine pôsobnosti podniku legislatívne zakázaná, v takom prípade nemožno ani čiastočne zmierniť prekážku jeho uplatnenia v podniku. Legislatívnu bariéru pre uplatnenie cezhraničného fiktívneho cash pooling možno sčasti zmierniť aj iným spôsobom – jeho súčasťou sa stanú bežné účty entít v podniku, ktoré pôsobia v rámci krajín, kde uskutočňovanie fiktívneho cash pooling nie je zakázané legislatívou, pričom bežné účty entít, ktoré pôsobia v krajinách, kde legislatíva nepovoľuje uskutočňovanie fiktívneho cash pooling, by zostali nezačlenené v systéme cezhraničného fiktívneho cash pooling. Úplne eliminovať legislatívnu bariéru možno iba jedným spôsobom, a to povolením pre implementáciu fiktívneho cash pooling legislatívou v krajinách, kde pôsobia entity určitého podniku, ktorý chce uvedený typ cash pooling využívať na medzinárodnej úrovni.

Ak podnik nedosahuje vysoké ročné obraty, ktoré by sa prejavili vo vyšších kreditných zostatkoch na jeho bežných účtoch, prezentujeme názor, že banka mu cash pooling neposkytne. Vysoká bonita klienta – podniku (vo forme dosahovania vysokých ročných obrátov

a disponovania vyššími kreditnými zostatkami na jeho bežných účtoch) je pre banku pri poskytovaní reálneho aj fiktívneho cash poolingu veľmi dôležitá, o to viac, ak sa majú v podniku uplatniť na medzinárodnej úrovni. Nesplnenie uvedených dvoch ekonomických podmienok generuje ekonomické bariéry pre implementáciu cezhraničného reálneho aj fiktívneho cash poolingu v podnikoch, ktoré nemožno úplne eliminovať, ale sčasti ich zmierniť, a to spôsobom, pri ktorom banka poskytuje podniku možnosť realizácie cezhraničného reálneho alebo fiktívneho cash poolingu, ale za menej priaznivých stanovených určitých parametrov pre podnik. Neznamená to, že uvedené druhy cezhraničného cash poolingu sú pre podnik automaticky nevýhodné. Ide len o určité odlišnosti (či odlišnosť) od podnikov, ktoré dosahujú každoročne vysoké obraty a disponujú vyššími kreditnými zostatkami na svojich účtoch, a predstavujú preto pre banku oveľa bonitnejších klientov. V prípade, že banka umožní aj menej bonitnému klientovi – podniku, ktorý nedosahuje každoročne vysoké obraty, a nedisponuje preto vyššími kreditnými zostatkami na bežných účtoch, realizáciu cezhraničného reálneho alebo fiktívneho cash poolingu, spravidla si účtuje vyššie poplatky súvisiace s jednotlivými typmi cezhraničného cash poolingu, ako pri veľkom podniku s vysokými ročnými obratmi a vysokými kreditnými zostatkami na bežných účtoch, ktorý pre banku predstavuje veľmi bonitného klienta (uvedenú informáciu nám poskytli pracovníci v oblasti cash poolingu z bankovej praxe). Banka sa tiež môže rozhodnúť, že veľmi bonitnému klientovi – podniku s dosahovanými vysokými obratmi každý rok a následne aj s vysokými kreditnými zostatkami na bežných účtoch v bankách, nebude účtovať žiadne poplatky v prípade realizácie cash poolingu (uvedenú informáciu nám poskytli pracovníci v oblasti cash poolingu z bankovej praxe). Poskytovanie cezhraničného reálneho alebo fiktívneho cash poolingu pre menej bonitného klienta – podnik možno iba vtedy, ak spĺňa ekonomické podmienky aspoň sčasti, čo znamená, že podnik musí dosahovať ročné obraty v určitej výške, hoci sú nižšie, ako v prípade ročných obrátov veľmi bonitných klientov, a takisto aj disponovať kreditnými zostatkami v určitej výške, hoci sú nižšie v komparácii s kreditnými zostatkami na bežných účtoch veľmi bonitných klientov. Neplnené ekonomické podmienky aspoň na určitej úrovni vedú k vytvoreniu dvoch ekonomických bariér, ktoré nemožno nijakým spôsobom eliminovať, pretože poskytnutie cezhraničného reálneho alebo fiktívneho cash poolingu by bolo pre málo bonitný podnik nevýhodné.

Do systému cezhraničného reálneho aj fiktívneho cash poolingu musia byť zapojené nielen kreditné, ale aj debetné zostatky na bežných účtoch. Len tak sa dosiahne hlavný merateľný pozitívny efekt pre podnik – vyšší kreditný úrok, resp. nižší debetný úrok po využití cash poolingu v komparácii so situáciou, keby ho podnik nevyužil. V prípade nesplnenia uvedenej podmienky by z určitého

uhla pohľadu šlo o ekonomickú bariéru, pretože zapojenie iba kreditných zostatkov do cezhraničného reálneho alebo fiktívneho cash poolingu neprinesie podniku hlavný merateľný pozitívny efekt, a v takom prípade nemá zmysel cash pooling realizovať. Úplná eliminácia danej bariéry je možná iba vtedy, ak by v konkrétny deň mal podnik, resp. všetky jeho entity na bežných účtoch kreditné zostatky, ale ďalšie obchodné dni by sa situácia zmenila a na niektorých bežných účtoch by sa vyskytovali už aj debetné zostatky. Uvedená situácia môže nastať kedykoľvek, to znamená aj v prípade, že už podnik využíva cezhraničný reálny alebo fiktívny cash pooling, pretože výška jednotlivých zostatkov na bežných účtoch sa neustále mení. Nesplnenie ekonomickej podmienky – zapojenia kreditných aj debetných zostatkov na bežných účtoch do systému cezhraničného reálneho alebo fiktívneho cash poolingu nie je možné, a ak áno, tak len v rámci stavu zostatkov v určité konkrétny deň.

Pri poskytovaní cezhraničného reálneho alebo fiktívneho cash poolingu podniku nie je pre banku rozhodujúce množstvo bežných účtov zapojené do systému cash poolingu. Nie je to podmienka, ktorá by musela byť striktné splnená, aby mohol byť cezhraničný reálny alebo fiktívny cash pooling v podniku implementovaný.

Ďalšou ekonomickou podmienkou, ktorú treba, aby podnik splnil, je jeho ekonomická stabilita. Spočíva v tom, že podnik musí v dlhšom časovom horizonte dosahovať vysoké ročné obraty, a na základe toho disponovať s vysokými kreditnými zostatkami na bežných účtoch, a to nielen v čase expanzie, ale aj v čase hospodárskej recesie. V súčasnosti ešte pretrvávajú negatívne dôsledky finančnej a hospodárskej krízy na podnikateľský sektor. Je zrejmé, že v období hospodárskej recesie budú mať podniky so splnením uvedenej ekonomickej podmienky pre uplatnenie cash poolingu problémy, ale domnievame sa, že aj v takom období je možné dosahovať vyššie ročné obraty, a aj vyššie kreditné zostatky na bežných účtoch, samozrejme na úrovni adekvátnej k hospodárskej recesii. Ak ale podnik nespĺňa uvedenú ekonomickú podmienku aspoň na určitej minimálnej hranici, vytvára sa ekonomická prekážka uplatnenia cezhraničného reálneho aj fiktívneho cash poolingu, ktorú nemožno eliminovať úplne, ani čiastočne zmierniť. Za jej odstránenie považujeme jedine opätovné dosiahnutie ekonomickej stability podniku.

Pre banku je v každom prípade lepšie, ak môže okrem podniku, ktorý využíva cezhraničný reálny alebo fiktívny cash pooling, získať aj ďalších klientov, ktorí sú s ním prepojení finančnými tokmi. Pre samotnú implementáciu cezhraničného reálneho alebo fiktívneho cash poolingu nie je nevyhnutné zo strany podniku splniť uvedený aspekt.

Ak podnik disponuje niekoľkými bežnými účtami, a niekoľkými vkladovými účtami v banke, a má záujem za-

hmúť ich všetky do systému cezhraničného reálneho alebo fiktívneho cash pooling, ide o ďalšiu ekonomickú bariéru pre ich uplatnenie. Súčasťou cash pooling, môžu byť len bežné účty – ide o podmienku, ktorá je stanovená zo strany banky preto, lebo banka získaním peňažných prostriedkov v podobe kreditných zostatkov na bežných účtoch získa zdroje za nízku cenu. Uvedenú bariéru nemožno úplne eliminovať, možno ju len čiastočne zmierniť, a to spôsobom, že sa do systému cezhraničného reálneho alebo fiktívneho cash pooling zahrnú len bežné účty.

Za ďalšiu ekonomickú bariéru implementácie cezhraničného reálneho alebo fiktívneho cash pooling v podniku možno považovať aj skutočnosť, ak bežné účty, ktoré sa majú stať súčasťou cash pooling, nie sú vedené v rámci jednej bankovej skupiny. Uvedenú prekážku nemožno úplne eliminovať, možno ju iba čiastočne zmierniť, a to spôsobom, že sa do systému cezhraničného reálneho alebo fiktívneho cash pooling zahrnú len bežné účty, ktoré by boli vedené v rámci jednej bankovej skupiny, a ostatné by zostali nezaradené v rámci cash pooling. Neexistuje iný spôsob, ako aspoň čiastočne zmierniť túto prekážku, pretože nemožno vyvinúť bankový informačný systém, na ktorý by boli napojené všetky banky, a cez ktorý by bolo možné evidovať stav všetkých účtov aj všetky transakcie v rámci cash pooling.

Nesplnenie technickej podmienky zo strany banky v podobe bankového informačného systému, ktorý bude schopný zachytávať a evidovať všetky transakcie v rámci cezhraničného reálneho a fiktívneho cash pooling, predstavuje hlavnú technickú bariéru ich uplatnenia v podniku. Pri cezhraničnom fiktívnom cash pooling je nevyhnutné, aby bankový informačný systém evidoval transakcie zostatkov medzi bežnými účtami v rámci neho, transakcie v podobe prerozdelenia úrokového bonusu medzi účastníkov tohto druhu cash pooling, a aj stav jednotlivých účtov, ktoré sú jeho súčasťou. Pri cezhraničnom reálnom cash pooling musí bankový informačný systém evidovať transakcie zostatkov medzi bežnými účtami v rámci neho, prípadne transakcie v podobe prerozdelenia dosiahnutého kreditného úroku medzi účastníkmi tohto cash pooling (resp. transakcie v pomere, v akom sa účastníci tohto cash pooling budú podieľať na platení debetného úroku, ak taká situácia počas využívania cash pooling nastane), a aj stav jednotlivých účtov, ktoré sú jeho súčasťou. Ak banka nedisponuje informačným systémom s uvedenými požiadavkami, vzniká technická prekážka poskytnutia cezhraničného reálneho aj fiktívneho cash pooling podniku. Jej úplná eliminácia je možná iba v prípade, že banka bude mať k dispozícii informačný systém s konkretizovanými požiadavkami. Čiastočné zmiernenie technickej bariéry nie je možné, pretože bankový informačný systém musí byť schopný v rámci realizácie a evidovania všetkých položiek pri cezhranič-

nom reálnom aj fiktívnom cash pooling spĺňať všetky potrebné parametre.

Nutnosť realizovať skutočné vnútropodnikové pôžičky medzi viacerými právnickými osobami a evidovať ich v účtovníctve sa vzťahuje na uskutočňovanie cezhraničného reálneho cash pooling. Realizácie cezhraničného fiktívneho cash pooling sa táto charakteristika netýka, pretože pri ňom dochádza iba k fiktívnemu pokrytiu debetných zostatkov kreditnými, nie k reálnemu, čo znamená, že nedochádza k poskytovaniu reálnych vnútropodnikových pôžičiek medzi právnickými osobami. V prípade nesplnenia uvedenej podmienky pre implementáciu cezhraničného reálneho cash pooling dochádza k vzniku bariéry, ktorú možno eliminovať spôsobom, že podnik bude musieť evidovať v účtovníctve všetky pôžičky medzi jednotlivými entitami v rámci cezhraničného reálneho cash pooling.

Za veľmi dôležitú podmienku, ktorá musí byť jednoznačne splnená zo strany banky pre poskytovanie cezhraničného reálneho aj fiktívneho cash pooling, je určitý počet expertov, schopných poznať všetky informácie v rámci uvedených oblastí, a schopných sa bez problémov orientovať v problematike nielen pred poskytovaním jednotlivých druhov cezhraničného cash pooling, ale aj po ich poskytnutí podniku. V prípade vzniku bariéry vyplývajúcej z nesplnenia danej podmienky ju nemožno eliminovať iným spôsobom, ako dôkladným vyškolením expertov na problematiku cezhraničného reálneho aj fiktívneho cash pooling z bánk v dostatočnom počte.

V prípade, že sa banka zo segmentačného hľadiska orientuje skôr na retailových klientov, a nie na korporátnu klientelu, môže vznikáť určitá bariéra pre poskytovanie cezhraničného reálneho aj fiktívneho cash pooling. Cash pooling sa vo všeobecnosti poskytuje len veľmi bonitným klientom, a predpokladá sa, že sú nimi hlavne veľké podniky, ktoré patria do segmentu korporátnej klientely. Jediný spôsob, ako úplne eliminovať bariéru poskytovania cezhraničného reálneho aj fiktívneho cash pooling, je zmena orientácie banky v segmente klientov tak, aby sa banka v značnej miere zameriavala na vytváranie, modifikáciu a rozširovanie produktovej škály na veľkú korporátnu klientelu, ktorej následne možno poskytnúť aj cezhraničný reálny alebo fiktívny cash pooling. Za čiastočné zmiernenie uvedenej bariéry možno považovať čiastočnú zmenu orientácie na korporátnu klientelu, čo znamená, že banka sa bude zameriavať nielen na retailových klientov pri poskytovaní svojich produktov, ale aj na korporátnych klientov.

V prípade, že má podnik vedených niekoľko bežných účtov, ktoré má záujem začleniť do súčasti cezhraničného reálneho alebo fiktívneho cash pooling, a dôjde k zániku akejkoľvek zmluvy o bežnom účte, ktorý by mal byť zahrnutý do systému niektorého z nich, vytvára sa ba-

riera pre cash pooling. K prekážke cash poolingu môže dochádzať aj v prípade, že nastane zánik akejkoľvek zmluvy o bežnom účte, ktorý je súčasťou cash poolingu – banka môže v takomto prípade vypovedať zmluvný vzťah s klientom. Jedinou možnosťou, ako čiastočne zmierniť uvedenú bariéru, je začlenenie bežných účtov, ku ktorým existujú platné zmluvy, do cezhraničného reálneho alebo fiktívneho cash poolingu.

ZÁVER

Cieľom príspevku bol náčrt analýzy bariér cash poolingu pre podniky realizujúce peňažné transfery na bežných účtoch so zahraničím, a prezentovanie možností ich eliminácie, alebo prispôsobovanie podmienok pre cash pooling.

Implementáciou cash poolingu v praxi, najmä na medzinárodnej úrovni, zabezpečuje podnik efektívnejší manažment zostatkov na jeho bežných účtoch. Existujú určité spôsoby uskutočňovania cezhraničného cash poolingu, ktoré možno uplatniť len za predpokladu splnenia niektorých podmienok (legislatívnych, ekonomických, technicko-technologických, a iných administratívnych), v opačnom prípade sa generujú bariéry pre uplatnenie jednotlivých druhov cezhraničného cash poolingu. Identifikovali sme, že niektoré prekážky možno eliminovať úplne alebo čiastočne (pri čiastočnej eliminácii ide o prispôsobovanie podmienok pre cezhraničný cash pooling), a niektoré nemožno odstrániť.

Pre prezentovanie systemizovaného a uceleného pohľadu na problematiku bariér cash poolingu pre podniky s medzinárodnou expozíciou a možností ich eliminácie sme rozvinuli poznanie, pôvodné názory a prístupy niektorých autorov z predmetnej problematiky tak, že prinášame nové myšlienky do špecifickej problematiky cash poolingu na medzinárodnej úrovni. Treba ich hľadať v tom, že v príspevku sme nielen pomenovali bariéry pre podniky, ktoré realizujú peňažné transfery na bežných účtoch so zahraničím, ale sme ich usporiadali a systemizovali možnosti ich eliminácie, alebo adaptovanie podmienok na cash pooling (medzinárodná úroveň). Príspevok istým spôsobom predstavuje originálny pohľad na skúmanú problematiku, preto autori považujú ambíciu príspevku obsiahnutú v cieľi za splnenú.

SUMMARY

The purpose of the paper was the analysis of the barriers of cash pooling for the companies, which perform financial transfers on the current accounts in framework of the foreign countries, and the presentation of the ways of the elimination of the barriers, or the adaptation of the conditions for the implementation of cash pooling.

By the implementation of cash pooling in the practice, mainly on the international level, the company ensures more effective management of the balances on its current accounts. The certain ways of the realization of cross-border cash pooling exist, but it will be possible to perform these if some conditions (legislative, economic, technically-technological and the other administrative) are fulfilled. No fulfilling of the mentioned assumptions creates the barriers for the use of the individual types of cross-border cash pooling. We identified, that it is possible to eliminate some barriers totally or partly (the partial elimination means the adaptation of the conditions for the implementation of cash pooling), and the other barriers cannot to be eliminated.

For the presentation of the systemized and comprehensive view on the area of the barriers of cash pooling for the companies with the international exposition and of the ways of their elimination we extended the knowledge, the original opinions and approaches of several authors from the mentioned area so that we bring the new ideas in the specific area of cash pooling on the international level. It is necessary to search these in that we not only designated the barriers for the companies, which perform financial transfers on the current accounts in framework of the foreign countries, but also we ordered these and we systemized the ways of the elimination of the barriers, or the adaptation of the conditions for cash pooling (the international level). The contribution presents original and unique view on the researched area, therefore the authors consider the ambition of the contribution included in the aim as fulfilled.

*Prof. Ing. Jozef Medved', PhD.
prorektor BIVŠ pre SR,
Bankovní inštitút vysoká škola
zahraničná vysoká škola Banská Bystrica
jozef.medved@bivs.sk*

*Ing. Adriana Šlajferčíková, PhD.
Katedra bankovníctva a poisťovníctva,
Bankovní inštitút vysoká škola
zahraničná vysoká škola Banská Bystrica
adriana.slajfercikova@bivs.sk*

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

Cash Pool. [online]. Swedbank.[cit. 2011-08-02].

Dostupné z WWW: <<http://www.swedbank.com/services/corporate/cash-management/cash-pool/index.htm>>

GRIFFITHS, H. S., ZINK, J. W. 2003. Crossborder Pooling: Notional vs. ZBA. *International Treasurer* [online]. 2003 [cit. 2011-07-29]. Dostupné z WWW: <http://www.treasuryalliance.com/assets/publications/structures/Treasury_Alliance_Cross-Border_Pooling.pdf>.

HONG, L., VANNFORS, M. 2000. *Euro cash pooling and shared financial services*. [online]. Goteborg : Graduate Business School, 2000 [cit. 2011-07-29], s. 35 – 49. Dostupné z WWW: <http://gupea.ub.gu.se/dspace/bitstream/2077/2407/1/Liang_1999_6.pdf>.

Informácie získané od pracovníkov v oblasti cash pooling-u z bankovej praxe.

KLÁSEKOVÁ, M. 2004. Cash pooling: viac účtov, jeden zostatok. *Trend* [online]. Roč. 2004, č. 29, 22. 07. 2004 [cit. 2011-07-29]. Dostupné z WWW: <<http://podnikanie.etrend.sk/podnikanie-firemne-financie/cash-pooling-viac-uctov-jeden-zostatok.html>>. ISSN 1336-2674.

KRAJÍČEK, J. 2008. Nové trendy v bankovníctví. *Zborník z konferencie* [online]. Technická univerzita v Košiciach, 2008 [cit. 2011-08-02], s. 438 – 442. Dostupné z WWW: <<http://www3.ekf.tuke.sk/konfera2008/zbornik/files/prispevky/krajicek.pdf>>.

KRAJÍČEK, J. 2009. Cash management a bankovní krize. 1. vyd. *Evropské finanční systémy 2009* [online]. Masarykova univerzita, Ekonomicko-správní fakulta, 2009 [cit. 2011-07-29], s. 143 – 147. Dostupné z WWW: <<http://is.muni.cz/do/1456/sborniky/2009/evropske-financni-systemy-2009.pdf>>. ISBN 978-80-210-4882-9.

PRICE WATERHOUSE. 1986. *Euromoney international treasury management handbook: Volume I: Techniques*. Euromoney publications, 1986. 229 s. ISBN 1-870031-00-8.

Setting up a Cash-pool. [online]. 2010. CBC. [cit. 2011-08-02]. Dostupné z WWW: <<https://www.kbcmmerchantbanking.com/WPP/D9e01/~E/~WP/~BZKMXCN/-BZ-KUQ29/BZKL90G/BZKLGSP/BZKMX5T/BZKLGU3>>.

**VYBRANÉ PŘÍSPĚVKY Z KONFERENCE
FINANČNÍ KRIZE, JEJÍ FISKÁLNÍ
DŮSLEDKY, KONSOLIDACE**

*SELECTED LECTURES FROM THE
CONFERENCE THE FINANCIAL CRISIS
AND ITS FISCAL CONSEQUENCES,
CONSOLIDATION*

WHAT CAN WE LEARN FROM THE CRISIS?

GETTING BACK TO BASICS IN A STRANGE LAND

John Hudson

ABSTRACT

The economic crisis has moved to stage two, the sovereign debt stage focused on the Euro. It is unlikely to be the last stage, but its resolution will fundamentally change the map of Europe, with a much tighter fiscal and political union amongst what will probably initially be smaller than the current Eurozone. If, as it should eventually prove, it is a success, we might expect other countries to join or rejoin the Eurozone. Those who chose not to, risk becoming marginalised. But at the moment the economic crisis has damaged the trust and confidence of EU citizens in their institutions. We examine this decline in trust with respect to the ECB and also individual attitudes to the ECB, fiscal policy versus debt reduction, financially helping other EU countries, bank taxation and regulation. The success of the new Eurozone will depend upon the new institutions and the institutional framework which deals with the fundamental causes of the current problem. These must include not just controls on individual countries spending and borrowing, but also on governance. They must also include a policy focusing on economic growth and that means innovation, in a way that the EU has only paid lip service to in the past. The financial sector can have a major role to play in this as, they channel savings to firms, both large and small, to finance not just R&D and innovation, but also their day to day finances. This has, over the centuries, been the basic role of banks. In this way they can both restore their own reputation, but also keep the EU at the forefront of world nations and its citizens prosperous and fulfilled.

INTRODUCTION

The crisis has, so far, gone through two phases. The lack of adequate regulation in many economies led to the banking sector supporting an unbalanced and unsustainable expansion of credit, particularly at a time when real interest rates were low. Much of this credit was poorly targeted at, e.g., homeowners who were over-mortgaged and critically exposed when house prices fell. The financial sector also became over-leveraged and engaged in excessive risk taking, based on what it regarded as "sophisticated financial engineering". Stage one of the

crisis followed the Lehman Brothers collapse and the realisation that securitization had led to a situation where banks were holding assets which were not only of dubious value, but to a considerable extent of unknown value. This sparked a credit crisis as banks became unwilling to lend to each other on a short-term basis and, as they attempted to restore margins, to anyone on a long term basis. Central banks stepped in with quantitative easing in a bid to boost liquidity on an unprecedented scale. The crisis then developed a new twist as recession began to bite, particularly in the "old world" of Europe and North America. The recession threatened to become depression and with the spectre of the 1930s hanging over them, governments began to run substantial deficits in a bid to give a Keynesian style boost to the economy, as well as to save many banks from collapse. This was however done from a position of substantial debt accumulation built up over a number of years. This leads into stage two of the crisis which revolves around sovereign debt. The growth of borrowing pushed public debt to worrying levels as a proportion of GDP. The initial stages of this second phase of the storm have centred around the Euro in general and Greece, Italy, Spain, Portugal and Ireland (the GIISP countries). The first four were not encountering problems simply because of the recent Keynesian boost to their economies, but rather because of longer term problems in part linked to poor governance.

To an extent stage one was caused by irresponsible banking in some countries enamoured with the possibilities of making large profits through dealing in new financial markets with newly developed financial instruments. To an extent they were encouraged by some governments who saw this as a route to prosperity for their countries. The fundamental causes of the second stage of the crisis lie with public sector spending exceeding revenue over a prolonged time period. In part this was due to too ambitious spending plans in the main linked to welfare and defence. But in part it was due to an insufficient tax base caused by economies which were becoming relatively uncompetitive and also due to tax avoidance and evasion. In recent months governments have tended to focus on the expenditure side. In this paper we will be focusing on the competitive aspects of the problem.

It is of course impossible to predict with certainty how the crisis will progress. But it is the job of economists not simply to explain the past and the present, but also to try to shine a light on tomorrow. So with "a government health warning" that what follows is just one of several scenarios, and with the realisation that something is almost certain to happen which few now envisage, we will proceed. It seems unlikely that all of the GIIPS can stay within the Eurozone. It is not simply that at least some of these countries need to devalue their currencies to regain competitiveness, some are also less dynamic, have more governance problems and are more business unfriendly than other countries within the Eurozone. That will create problems, as private sector banks throughout and beyond the Eurozone are exposed to possible sovereign debt default. But this exposure is already having an impact, and as a result banks share prices throughout Europe and the wider world are both volatile and low. In any case whether these countries leave the Eurozone or not, there is going to have to be a closer fiscal and perhaps political union than we have had to date. The EU will then split into two parts, an inner core and an outer core of countries. The question is whether this inner core of countries will eventually replace the EU itself?

But this is far from the end of the story. There will be substantial repercussions on bond and CDS markets. Fiscal policy has been rewritten. It is obvious that running fiscal deficits for reasons of short term stabilisation is dangerous. This does not mean that Keynesian policy is dead, but that it is shackled within the overall need to keep the debt below a certain upper limit. It is a policy to be used only at times of need. Indeed there is even a case that governments should aim for zero debt in the long-term, which will of course have even greater implications for the bond markets. More generally, financial markets will be subject, and are being subjected, to tighter regulation in a bid to limit the possibility and impact of future crises. Finally, every part of the crisis proceeds with a series of waves. If some countries, not just EU ones, but also for example Japan, do default on their debt what could the political ramifications be? Will the world continue to hold US\$ as its primary reserve asset, and if they stop what will be the ramifications for the US? Finally recovery will take time. First we have to emerge from the crisis, although we will probably emerge into a land with different political and financial structures than we have now. Then governments need to get their finances into order. In my view Europe, and possibly North America, are looking at a decade of low growth. For the Czech Republic, a critical issue is whether or not to join the Euro, as regardless of any treaty commitments, no country is actually certain to enter until it actually does so. But this is more than a decision relating to the currency, it is a decision on whether to be on the inside or the outside of Europe's core group of countries.

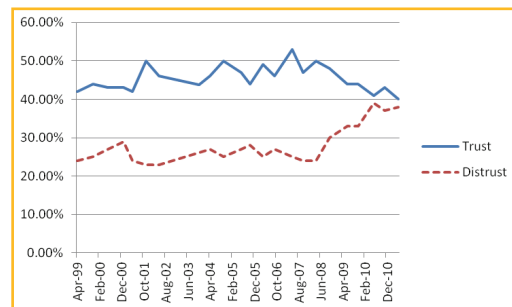
Thus although at the end of 2011 joining the Euro does not look like a fantastic option, the land may look very different two or three years down the line. Equally the crisis is more than a sovereign debt crisis, that is its most visible manifestation, but underlying it are other equally serious problems. We will both explore these and argue that now long lasting solution to the EU's woes will be evident until these underlying causes are tackled.

This is the background to this paper. We will explore public attitudes to the crisis on a number of dimensions showing that there is declining trust in institutions such as the ECB and low levels of trust with respect to big business. Institutions need to restore this trust, but a first priority is to emerge from the crisis into a situation where we can reasonably expect growth. That may take some time, but we will argue that a critical aspect for the EU in particular lies in generating new innovations. There is a critical role here for the EU and national governments, with clear implications for the composition of public expenditure. But, as in the past, it is a role they may only half heartedly embrace. Equally there is also a role for the financial sector in channelling savers' funds to firms who will use that money to invest and develop new products and processes. In this respect we need to get back to basics and in doing so the financial sector and business can restore their reputations.

1. LOSING FAITH IN THE EU

Not surprisingly people are losing confidence in the European Union and its institutions¹. In Germany support for the ECB rose gradually from 1999. This was typical in many countries, but not all; France was an exception, as a new institution fought to gain credibility. However, with the onset of the crisis, trust in the ECB began to fall and more spectacularly distrust began to rise.

Figure 1:
Trust in the ECB

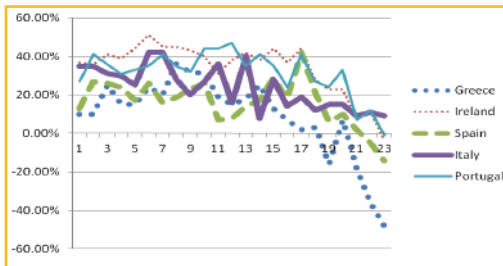

Derived from Eurobarometer surveys, the remaining respondents "did not know".

1) We should not overstate this, such confidence is still higher in many countries than for national institutions.

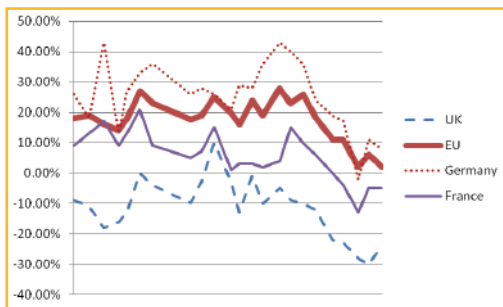
Across the EU as a whole there is now a bare majority of people who trust the ECB versus those who distrust it. This has come about both through a decline in trust per se, plus a reduction in "don't knows" who would appear to have largely moved into the "distrust camp". This decline in trust is mirrored in the two power houses of Europe, France and Germany, with the French being more sceptical than Germany. Finally, the sceptical UK has become still more distrusting of the ECB, with net trust,

Figure 2:
Net Trust in the ECB

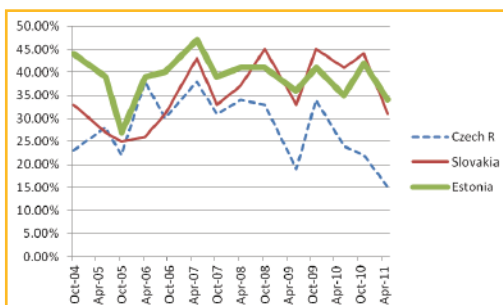
Derived from Eurobarometer surveys, represents difference between trust and distrust of the ECB.

Figure 3:
Net Trust in the ECB

Derived from Eurobarometer surveys, represents difference between trust and distrust of the ECB.

Figure 4:
Net Trust in the ECB

Derived from Eurobarometer surveys, represents difference between trust and distrust of the ECB.

i.e. the gap between trust and distrust, at times reaching 30%. Amongst the countries who have been at the eye of the storm, there are similar movements although as they initially were more trusting of the ECB than the EU average, their fall has been greater. In Greece, a massive 72% now distrust the ECB.

This decline in trust is partially reflected in "new Europe". For example, the Czech Republic, although still with higher net trust than for the EU as a whole, whilst for Slovakia and Estonia, it is holding up very well indeed.

2. INDIVIDUAL ATTITUDES TO THE CRISIS

We now analyse individual data from recent Eurobarometer surveys carried out in November/December 2010 (Eurobarometer 74.2) and August/September 2010 (Eurobarometer 74.1) of the EU member countries. The surveys cover the population of the respective nationalities of the European Union member states aged fifteen years and over, although we restrict our analysis to those aged between 18 and 97. In general, approximately 1000 people were surveyed in each country. Eurobarometer sometimes includes data on applicant countries, but we will restrict our analysis to the EU27. The Eurobarometer surveys are carried out by TNS Opinion and Social Consortium at the request of the European Commission. The basic sample design is a multi-stage, random probability one. The surveys are designed to be representative in terms of the distribution of the resident population of the respective EU nationalities with respect to metropolitan, urban and rural areas. All interviews are face to face, in people's homes and in the appropriate national language.

The dependent variables in our regression analysis represent different facets of the crisis. From Eurobarometer 74.1 they include independent variables relating to willingness to help other countries in the EU, financial regulation of e.g. bonuses and whether fiscal policy should be used prior to cutting public spending to boost the economy. From the Eurobarometer 74.2 data set we analysed trust in the ECB, attitudes to bank taxation and regulation. Independent variables include age, a measure of education, gender and location and employment status. All the variables are defined in an appendix at the end of this paper.

Because the dependent variables are discrete, sometimes binary, they are estimated using ordered probit or binomial probit regression.

Figure 5 summarises the responses for financially supporting other EU countries. At this time more than half of those expressing an opinion were in favour of this. Amongst the countries of "old Europe" Germany was least in favour, whilst the countries of "new Europe"

were considerably less in favour of this, with those in the Czech Republic being particularly sceptical.

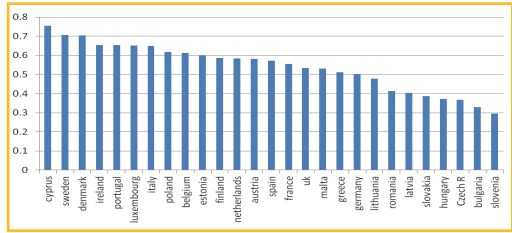
Figure 6 shows attitudes to the EU taxing bank profits and regulating bank wages. The two tend to match, but not exactly. There are wide differences between countries. Ireland, Cyprus and Greece are the most in favour of taxing profits, Luxembourg, Poland and Malta the least in favour. In terms of regulating bank wages Ireland, Slovenia, Germany and Spain are most in favour. In general, those most caught up in the euro-phase of the crisis tend to be most in favour of such taxation and regulation. People in the Czech Republic appear to be quite strong in favouring profits tax, but less so in regulating wages.

We now summarise the regression results, which are shown in detail in an appendix. First with respect to whether there should be a fiscal expansion before measures to get the budget deficit down come into action, support rises with age and then at 40 years begins to turn down. There is evidence that more well off people tend to be in favour, hence manual workers are less in favour, whilst those with many consumer durables more in favour. However those who own their own house tend to be less in favour. Although tentative, this is consistent with people being influenced by whether they are savers or borrowers. Richer and older people are more likely to have savings and be in favour of delaying dealing with the fiscal deficit as they may be less concerned with the consequent rise in interest rates. If this is indeed the case it suggests a public who are capable of sophisticated analysis.

In terms of readiness to help other countries, this declines with age until 57 years and then starts to increase. Hence for most people such willingness declines with age. It is greater for men, more educated people, for those who are not having difficulty paying bills and for those who perceive themselves at a high social level. It is also greater in regions characterised by high levels of education. Hence in this respect willingness has many of the characteristics of a normal good, with such willingness tending to rise with affluence. The final regression relates to perceptions of whether financial regulation would be effective. Such perceptions unambiguously increase with age and tend to be more positive for the better off as reflected by the significance of ability to pay bills, ownership of consumer durables and home ownership.

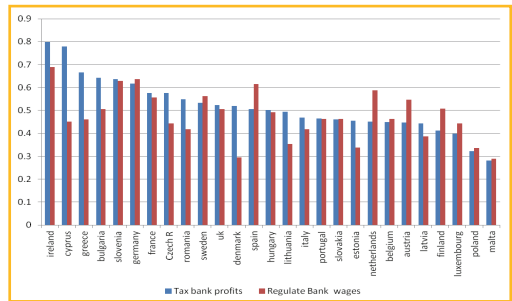
We now turn to look at trust in the ECB. This increases with the level of education and individual prosperity, is greater for men, less for manual workers, the unemployed and those living in villages and declines with age. Hence in this case trust in the ECB seems dictated by personal circumstances and level of education. In terms

Figure 5:
Support for financially helping other EU countries

Source: Eurobarometer 74.1, calculated by author.

Figure 6:
Attitudes to taxing bank profits and regulating bank wages

Source: Eurobarometer 74.2, calculated by author. The proportions represent those strongly in favour amongst those who had a view. The majority of the remaining responses were "fairly in favour". The proportions who were opposed were small.

of attitudes to bank regulation, there are overwhelming proportions of people in favour throughout the EU. Such support increases with age for both taxing bank profits, taxing bank transactions and limiting excessive bank pay. Support is also greater in all three cases for the unemployed. But support declines with the level of self-perceived social status and for those who live in cities or large towns. The latter could be linked to greater direct knowledge of the banking sector or it could reflect a greater probability of being employed in the banking sector. Of course all these variables will be also impacted upon by people's attitudes to the EU, as the questions relate to EU taxing and regulating.

The analysis has revealed widespread willingness to regulate and tax the financial sector, which may well reflect public perceptions that the sector is in part to blame for the crisis, but also that many in the sector have not been that adversely affected. This mood is reflected in proposals within the EU and wider to increase bank regulation, although the main reason for such policies must be to reduce the possibility for such crises arising in the future. There are systematic differences in attitudes in all these variables. Hence whether a country helps

other countries, with e.g. bail-outs, or engages in fiscal policy expansion/debt reduction, it will be pleasing parts of society more than others, which may be divisive and fuel protest movements of the sort we have seen across the world in 2011. This is particular the case as many of the fault lines are roughly between the "haves" and the "have nots".

3. RESTORING CONFIDENCE, RESTORING THE ECONOMY

The surveys above also show that people tend to trust SMEs much more than big companies. They also wish action and funding to be directed towards SMEs and re-training/education in a bid to extricate the EU from the crisis. It would be wrong to say this is misguided, but still it to an extent misses the point. The EU can only compete against Asia and North America if it makes products the world wants to buy. At this point that does not simply mean good quality shoes and cars. It means innovative new products such as tablets, e.g. the IPAD, and new drugs. The EU recognises this and, in words at least, is putting considerable emphasis on innovation, and innovation not just to promote growth but also to help reduce greenhouse gas emissions and mitigate the impact of climate change. Indeed innovation was at the heart of the Lisbon Strategy designed to make the EU the most

competitive and dynamic knowledge-based economy in the world. But Europe's actual record, as opposed to the rhetoric, on innovation is not that good.

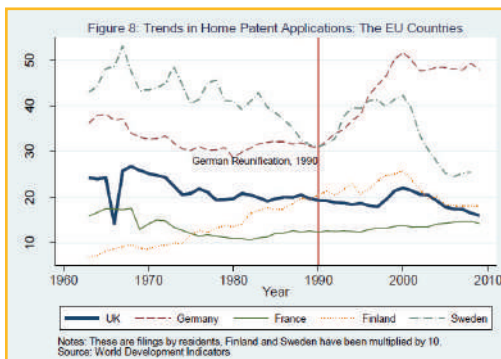
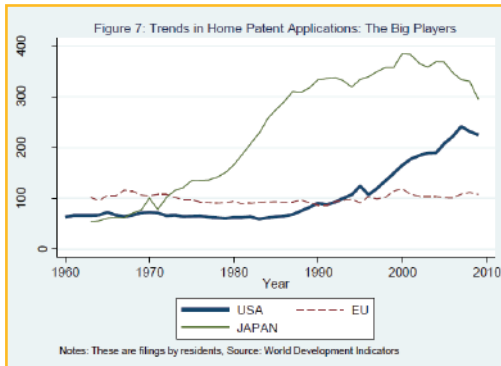
Figure 7 reflects this in showing home patent applications. Now patents are not the full story of innovation and home patents are only a partial view on total patent activity. Nonetheless the graph tells a story of how the EU has fallen behind. Patent applications in the EU have been flat, despite all the rhetoric about innovation coming out of Brussels, the EU has fallen far behind its competitors. The only encouraging point from the EU's perspective is that, unlike the USA and Japan, patent applications have not yet shown signs of falling in the wake of the economic crisis. But it is too early to say whether this denotes a definitive change in the EU's performance. Compared to the EU, South Korea's level of applications is remarkable, with a population of less than 50 million people it has more home patent applications than the whole of the EU. Japan is still a major, perhaps the major, source for innovations despite a flattening out and then a decline in recent years. The USA on the other hand saw a boom in patent applications beginning in the late 1980s, up to a point at which in raw numbers it has almost caught up with Japan.

Within the EU, Germany's performance is notable, although to what extent this has been influenced by reunification is not clear. Finland too has also had a strong performance and is in per capita terms arguably the innovation leader within the EU. But in recent years it too has been falling behind again.

In "new" Europe the picture is still more depressing. Innovation scarcely features in the new EU countries. In strong contrast to this the several developing countries are emerging as major centres of innovation, particularly India and perhaps even more so China, although again it is difficult to be certain to what extent this is a shift to more of a market based economy or a genuine innovation acceleration.

As already emphasised home patents are far from a full picture on innovation. But the trends are representative. The conclusion reached by the EU on the basis of its innovation scoreboard, is that the EU is failing to close the innovation performance gap with its main international competitors, the US and Japan. It has also concluded that the emerging economies are catching up with the EU, with China doing so rapidly. Within the EU, the best performers were the Scandinavian countries of Sweden, Denmark and Finland, followed by Germany. The UK was in the second ranked tier of "innovation followers" and the Czech and Slovak Republics in the third ranked tier.

This is reflected in the comments of Vice-President Antonio Tajani, Commissioner for Industry and Entrepreneur-

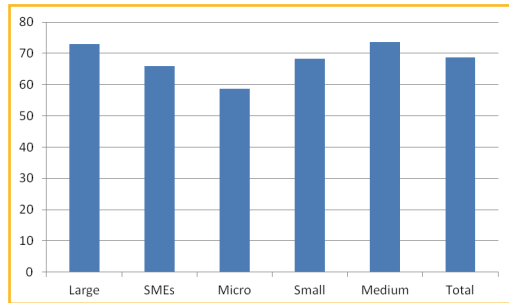
ship. "The Scoreboard shows that we need to step up our efforts in making Europe more innovative in order to catch up with our main competitors and recover the path of robust and sustainable growth" whilst the Commissioner for Research, Innovation and Science, Maire Geoghegan-Quinn, commented² "This new and improved Innovation Union Scoreboard highlights the innovation emergency in Europe. Innovation is as essential to a successful modern economy as water is to life. It is at the core of economic policy-making and the main way economies create jobs. So today's Scoreboard is a central plank of the Europe 2020 Strategy. We want Member States to make full use of it to build on their strengths and to address weaknesses."

One of the main problems limiting innovation is access to finance, at both the research and the development stages. More generally firms are also hindered by access to short term finance in running their day to day business activities. Figure 9 shows that most firms who apply for finance to banks get it in full. This does not mean that everyone who wants finance gets it, as the sample of firms who apply is self selecting. Firms who do not believe they will get finance will not apply. There are also substantial variations between firms, with small and micro firms faring worse than larger firms. Figure 10 shows even larger variations between countries. Germany sees the highest proportion of applications being met in full, followed by France. The other countries fall a long way short, particular Spain. The survey does not have details on other individual countries, which is a pity. Overall they show relatively poor satisfaction of firms needs in these "other countries". However, included in this sample are Netherlands, Finland and Belgium who one suspects satisfy a high proportion of requests. If so, some of the other countries will be performing very poorly. Throughout the EU countries there has been a toughening in the loan conditions. For example with respect to collateral requirements 30% (6%) firms indicated that these had been increased (decreased) in the "other Euro" countries. As we shall see later this may be linked with more stringent regulatory requirements with respect to capital ratios.

4. EU PRIORITIES

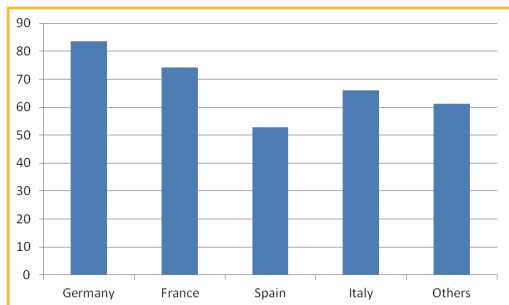
There tends to be overall agreement that the EU should focus its resources on those areas where there is added value from doing so at the Community level (Tabellini, 2003). The traditional economic justification for public intervention is market failure with respect, for example, to economies of scale, externalities and public goods. The justification for EU intervention is that the EU can take advantage of these economies of scale which are denied

Figure 9:
Proportions of firms getting the full bank credit they apply for in the Eurozone

Source: SAFE - Survey on the Access to Finance of small and medium-sized Enterprises - September 2010 to February 2011, ECB.

Figure 10:
Proportions of firms getting the full bank credit they apply for by country

Source: SAFE - Survey on the Access to Finance of small and medium-sized Enterprises - September 2010 to February 2011, ECB.

to even the larger governments. Smaller governments, of course potentially gain even more. Significant economies of scale, as well as externalities, are believed to exist for basic research and development (R&D) and defence policies (Tabellini, 2003; Neheider and Santos, 2011). A further rationale for the EU budget is to compensate potential losers in the European integration process (Folkers, 2002). Thus the high "net payer position" of Germany is often explained by the fact that the German economy benefits strongly from the single market due to its geopolitical position at the heart of Europe (Heinemann et al, 2010). Although, as we saw earlier, this does not mean the Germans are that happy to be cast in this role.

Unfortunately the EU has not met all of the above criteria for intervention, nor is its rhetoric with respect to innovation and competitiveness matched by its actions. The bulk of EU money has not gone on the areas identi-

2) Both sets of comments were made in connection with the new Innovation Union Scoreboard, see http://ec.europa.eu/enterprise/newsroom/cf/itemlongdetail.cfm?displayType=news&tpa_id=197&item_id=4867 (accessed, 1 December, 2011)

fied above, but on structural adjustment spending and agriculture, which together have tended to systematically account for 80% of EU expenditures. Thus Neheider and Santos (2011) argue that the Lisbon objective commitments to increased competitiveness did not reduce the share spent on agriculture and structural policies. In recent years the structural adjustment funds have taken the form of a "Cohesion Fund", providing funds for countries and not regions as in the structural funds. Eligibility for the Cohesion Fund was set at a GDP per capita of less than 90 per cent of the community's average, thus ensuring that only Spain, Portugal, Greece and Ireland would qualify for support. Following the mid-1990s enlargement, special provision for thinly populated regions facilitated the provision of funds to the new Nordic Member States (Baldwin et al., 1997).

Further modest reforms followed in the Agenda 2000 framework to prepare for the EU's enlargement to the east (Iozzo et al., 2008). Additional exemptions, with rebates for Germany, the Netherlands, Austria and Sweden, were also added. This typifies the way EU policy evolves, constrained by history, and opportunistic in the need to seek unanimous agreement amongst member countries. Neheider and Santos (2011) argue that a majority of member states would like to have a Cohesion policy focused exclusively on poor regions. However, a minority disagree and implicitly are blocking reform. Similar road blocks to reform revolve around agriculture and, e.g. the concept of an EU tax.

The budget proposed for the period 2014-2020 still sees agriculture getting a large proportion of spending. It is intended to fall over the period, but by 2020 "sustainable growth, natural resources", the bulk of which is agriculture related will still account for over 34% of the budget. This is in part justified by the observation that 70% of agricultural funding is no longer national and there are economies of scale in EU provision over that of the nation state. In comparison €80 billion, or 8% of the budget, is to be allocated for research and innovation. It is intended that this will be complemented by support for innovation in the structural funds. But are these priorities right? Is the money for innovation sufficient in a world where success is driven by technological progress?

Dissatisfaction with the EU's budget is longstanding. It is the outcome of a bargaining process between the 27 nations and also the EU itself and exhibits a degree of path dependency, with the budget the way it is, because that is the way it was yesterday. Concern that money is being spent inappropriately has been voiced for many years (Padoa-Schioppa, 1987). Conflict among member states regarding the distribution of net financial burdens has

been allowed to "contaminate the entire design of the EU budget" with very negative consequences in terms of equity, efficiency and transparency (de la Fuente et al, 2010). In this conflict some countries have a stronger voice than others (Blankart and Koester, 2008). The present crisis offers an opportunity, and a need, for a resolution of this conflict. The EU will change, institutional structures and arrangements will be rewritten, some of the biggest road blocks to reform will be sidelined. But will this then result in a genuine push for innovation, growth and competitiveness? Perhaps.

CONCLUSIONS

Research suggests that a positive macroeconomic environment is a prerequisite for productivity growth and structural reform (Dullien and Schwarzer, 2009). If so then the current economic situation suggests there will be little progress for the next decade. But the current problems are so great that it is just possible they will force change on the EU and its member states. Similarly, in a New Growth Theory context, Aghion and Howitt (2006) argue that macroeconomic fluctuations may adversely impact on companies. R&D, especially if financial markets are underdeveloped and firms may thus be unable to bridge periods of low earnings with fresh credit. Well one cannot say financial markets in the UK and France are underdeveloped, but in the current situation there is reason to believe that credit is not finding its way to firms in as sufficient volume as is desirable.

One can make a comparison with a family once rich, but having grown lazy, trying to keep their position in society by running up the credit card bills. As their debt grows, they face crisis and realise they must cut their spending and sell off some of their assets. Is this the real problem, the real solution? Should they not be working harder instead? Arguably Europe has been living on past glories. It wants to maintain its relative position of prosperity in the world, but is not prepared to put in the work necessary to achieve this, nor to put the finance in areas which matter. Populations have been protected with unrealistic retirement ages, unfinanced public services, poor governance and a protection of special interest groups such as the farmers. In innovation terms only the Scandinavian countries, together with Germany, are competing with the best in the world. The EU pays lip service to innovation, but in reality prioritises subsidising agriculture and is constrained by nationalistic rivalry and perceived self-interest³. The Eurozone created monetary union without the necessary condition of fiscal union or at least fiscal co-ordination and control. It was built on unrealistic hopes. The result has been crisis. It is not clear how or when we will emerge from this, although emerge we will, but

3) It needs to be emphasised that in the face of climate change and factors such as soil erosion, innovation is needed in agriculture and can be of benefit to farmers.

---

when we do the land will be a different and somewhat strange one.

A glimpse of this land was given in a recent speech by José Manuel González-Páramo of the ECB⁴. He argued that at the Euro Summit of 26 October, Euro area countries committed to adopt balanced budget rules and to base their budgets on independent growth forecasts, although one hopes that they perform better than the UK's "Office of Budget Responsibility". They have also agreed that countries in the Excessive Deficit Procedure – at the time 14 out of 17 euro area countries – will allow the Commission to examine draft national budgets and monitor budget execution. There have also been reform programmes begun in a number of euro area countries, some imposed by EU-IMF demands for structural change. These deal with pension reforms, opening up closed sectors of the economy and modernising public administration. González-Páramo argues that this level of engagement of the EU in individual countries goes further than what we see in many federal countries. But these changes go nowhere near far enough and as stated earlier there needs to be still closer fiscal and political union between the countries who remain in the Eurozone, and this almost certainly will happen.

At this point we reach two speed Europe, with a major group of inner core countries pushing through closer integration, which raises the question where does this leave the EU as currently constituted and also the countries in the outer core? At the least there will be a widening gap between the two. Of course over time other countries may seek to join, or rejoin, the new Eurozone, but they will face much stricter and more realistic tests before this will be allowed. But both sets of countries need to realise that if we are to make progress then it needs to be on a number of dimensions, prioritising innovation, prioritising firms, manufacturing and services. They, and the science of economics per se, must realise too that prosperity cannot be based on borrowing, without a clear road map on how the borrowing will be repaid and how it will benefit the country's productive competitiveness. The time when we could borrow to prop up the welfare state or consumer living standards, with no return on productivity, has probably gone. Nor can prosperity be built upon the artificial world of "sophisticated financial engineering". But it would be wrong to believe the crisis is limited to the EU. The political system in the USA is on the edge of breakdown and despite a reasonable record on growth, this has not delivered rising living standards to the median family, where living standards in 2010 were below what they were in 1997. Is the picture in India and China better? Possibly, but they face problems linked to governance and corruption and

it is far from clear they can continue progressing at their current rate without fundamental reform.

And the banks? Of course the banking sector will face, and is facing reforms, both internationally and nationally. But it is naive to believe that this will mean the end of bank crises. In a few decades time people will have forgotten about this and change the rules, just as happened with deregulation in the 1990s when people forgot the lessons of the Wall Street crash. But more than that, regulators tend to regulate for yesterday's problems, not tomorrow's and with a world changing and evolving rapidly that means regulation will fight a continuous battle to be fit for purpose. Perhaps as relevant as regulation is to try and enhance the moral code of business in general, not just banking. There will always be dishonest people and it again is naive to believe we can always change behaviour, but how many business or finance degrees have a compulsory course on ethics? Such a change is in tune with the mood of our times. But banks in particular, and business in general, have a long way to go to restore public confidence in them, not just in Europe but across the globe and particularly North America. This generalised lack of trust is probably unfair, most people who work in banking are engaged in traditional activities of channelling savings to borrowers who will use them to finance investment in firms or houses. If we can get back to doing this more regularly, then not only will the banks restore their reputation, but there may be cause for optimism for the economies of Europe and the world too. But in an odd twist, the very reforms which are being proposed and implemented in terms of higher capital ratios may, in the short term make it more difficult for the banks to land to anyone. A strange land indeed.

Professor John Hudson,
Department of Economics,
University of Bath, UK
j.r.hudson@bath.ac.uk

---

4) In a speech at Oxford University on the 24th November 2011.

REFERENCES

- BALDWIN, R. E., FRANCOIS, J. F. and PORTES, R. D. (1997) The costs and benefits of eastern enlargement. The impact on the EU and Central Europe, *Economic Policy*, 12, 125–176.
- AGHION, P. AND HOWITT, P. (2006) Joseph Schumpeter Lecture appropriate growth policy: a unifying framework. *Journal of the European Economic Association*, 4, 269–314.
- BLANKART, C.B. AND KOESTER, G.B. (2008) Refocusing the EU budget – an institutional view. Mimeo, Humboldt-University Berlin.
- DE LA FUENTE, A., DOMENECH, R., RANT, V. 2010 Addressing the net balances problem as a prerequisite for EU budget reform: a proposal, *CESifo Economic Studies*, 56, 221-250.
- DULLIEN, S. AND SCHWARZER, D. (2009) Bringing macroeconomics into the EU budget debate: how and why, *Journal of Common Market Studies*, 47, 153-174.
- FOLKERS, C. (2002) Politische Ökonomie und Reform des europäischen haushalts- und Finanzsystems. In *Die Europäische Union aus politökonomischer Perspektive*, eds. H. Hegmann and B. Neumärker, 229–63. Marburg: Metropolis Verlag.
- HEINEMANN, F., MOHL, P AND OSTERLOH, S. (2010) Reforming the EU budget: reconciling needs with political-economic constraints, *European Integration*, 32, 59-76.
- IOZZO, ALFONSO, MICOSI, STEFANO, AND SALVEMINI, MARIA TERESA (2008), A new budget for the European Union? CEPS Policy Brief No. 159.
- NEHEIDER, S., SANTOS, I. (2011) Reframing the EU budget decision-making process, *Journal of Common Market Studies*, 49, 631-51.
- PADOA-SCHIOPPA, T. (1987) Efficiency, stability and equity - A strategy for the evolution of the economic system of the European Community. Oxford: Oxford Univ. Press.
- TABELLINI, G. (2003) Principles of policymaking in the European Union: an economic perspective. *CESifo Economic Studies* 49, 75–102.

APPENDIX: DATA DEFINITIONS

Eurobarometer 74:1

Inter-country help	Attitudes to the view that in times of crisis, it is desirable for [our country] to give financial help to another EU Member State facing severe economic and financial difficulties. Coded 1 (totally disagree) to 4 (totally agree).
Financial regulation	Attitudes to the view about the effectiveness of stricter financial market players (e.g. regulating traders' bonuses). Coded 1 (not at all effective) to 4 (very effective).
Fiscal Policy	A binary variable coded 1 if the respondent believe that to emerge from the crisis rapidly there should first be measures to boost the economy before those to reduce public spending.

Eurobarometer 74:2

Trust ECB	A binary variable =1 if the responded tended to trust the ECB.
Tax Banks' profits	Attitudes to the EU taxing bank profits. Coded 1 (strongly opposed) to 4 (strongly in favour).
Tax financial transactions	Attitudes to the EU taxing financial transactions. Coded 1 (strongly opposed) to 4 (strongly in favour).
Bank wage regulation	Attitudes to the EU regulating wages in the financial sector (i.e. trader's bonuses). Coded 1 (strongly opposed) to 4 (strongly in favour).

Explanatory Variables

Gender	male=1, female=0.
Age:	The age, in years, of the respondent.
Education	Age at which the individual finished full time education Coded: 1, <16 years; 2 16-19 years; 3 >19 years. Regional education is the average level of education in the individual's region where they lived.
Village	Coded 1 if the respondent lives in a rural area or village, otherwise 0.
Town	Coded 1 if the respondent lives in a small or middle sized town, otherwise 0.
City	Coded 1 if the respondent lives in a large town or city.
Manual worker	Coded 1 if the respondent is a manual worker, otherwise 0.
Unemployed	Coded 1 if the respondent is unemployed, otherwise 0.
House person	Coded 1 if the respondent is not working in a paid occupation, but looking after the home.
Pay bills	Relates to whether the respondent had difficulty paying bills in the previous twelve months. Coded 1 (most of the time) to 3 (almost never/never).
Social level	Self-perceived level in society, coded 1 (the lowest) to 10 (the highest).
Consumer durables	The number of consumer durables (from: TV, DVD, CD, Computer) the individual had.
Own house	Coded 1 if the respondent owned their own house/apartment which they had paid for, otherwise 0.
Mortgage house	Coded 1 if the respondent owned their own house/apartment which they were paying for, otherwise 0.

Notes: 2 data sets are used: Eurobarometer 74.1 August-September 2010 and Eurobarometer 74.2 November-December 2010.

APPENDIX: REGRESSION RESULTS

Variable	Eurobarometer 74.1			Eurobarometer 74.2			
	1	2	3	4	5	6	7
	Fiscal Expansion	Financial Help	Financial Regulation	Trust ECB	Tax Bank Profits	Tax Transactions	Regulate Bank Wage
Regional Education	0.1633* (2.21)	0.3401** (5.30)	0.1174 (1.75)	0.1632** (2.74)	-0.0559 (1.02)	-0.1010 (1.91)	-0.1051 (1.92)
Age	0.0081** (2.92)	-0.0054* (2.24)	0.0078** (3.05)	-0.0015** (2.82)	0.0183** (7.30)	0.00866** (3.53)	0.0108** (4.31)
Age ²	-0.0102** (3.56)	0.0047 (1.94)	-0.0051 (1.95)		-0.0136** (5.38)	-0.0021 (0.86)	-0.006* (2.39)
Education	0.0127 (0.89)	0.1133** (9.26)	0.0102 (0.78)	0.173** (12.59)	-0.002 (0.16)	-0.0224 (1.80)	0.0012 (0.10)
City	-0.00013 (0.01)	0.0065 (0.38)	-0.0341 (1.88)	0.0377 (1.90)	-0.0404** (2.21)	-0.0427* (2.42)	-0.0425* (2.34)
Male	0.0299 (1.71)	0.0467** (3.10)	0.0137 (0.85)	0.1911** (11.11)	0.007 (0.44)	0.017 (1.11)	-0.0061 (0.39)
Manual worker	-0.0783** (2.88)	-0.055* (2.33)	-0.0306 (1.22)	-0.095* (3.58)	-0.00096 (0.04)	0.04 (1.67)	0.0145 (0.59)
Unemployed	0.0283 (0.88)	-0.0232 (0.83)	0.0462 (1.54)	-0.1022** (3.33)	0.0826** (2.87)	0.0649* (2.36)	0.0636* (2.23)
House person	-0.0605 (1.77)	-0.0347 (1.18)	-0.0609 (1.91)	-0.0858* (2.38)	0.0093 (0.28)	-0.0091 (0.28)	0.0035 (0.10)
Pay bills	0.0146 (0.97)	0.107** (8.20)	0.0315* (2.25)	0.163** (11.56)	0.0136 (1.03)	0.0008 (0.06)	0.0079 (0.56)
Social level	-0.0073 (1.12)	0.0402** (7.16)	-0.0125* (2.09)	0.1061** (17.50)	-0.0262** (4.69)	-0.0235** (4.36)	-0.0362** (6.50)
Consumer durables	0.0393** (4.17)	0.0046 (0.56)	0.0169 (1.95)				
Own house	-0.0692** (2.93)	0.022 (1.08)	0.0725** (3.33)				
Mortgage house	-0.0233 (0.93)	0.0206 (0.96)	0.0608** (2.65)				
Belgium	-0.2201** (3.67)	0.1193* (2.33)	0.0523 (0.96)	0.0262 (0.43)	0.0394 (0.74)	0.1524** (2.96)	-0.0577 (1.07)
Denmark	0.4469** (7.12)	0.1762** (3.38)	-0.2779** (5.04)	0.0486 (0.80)	0.132* (2.44)	0.0231 (0.44)	-0.5779** (10.81)
Germany	-0.557** (8.76)	0.0588 (1.09)	0.3262** (5.70)	-0.1696** (3.00)	0.4329** (8.33)	0.6397** (12.65)	0.3251** (6.15)
Greece	-0.3263** (4.74)	0.1111 (1.88)	-0.0324 (0.52)	-0.6035** (9.01)	0.6014** (9.86)	0.4532** (7.83)	-0.0847 (1.42)
Spain	-0.2108** (2.68)	0.3361** (4.97)	0.1462* (2.03)	-0.3251** (4.84)	0.0213 (0.35)	0.2908** (4.76)	0.3005** (4.77)
France	-0.2794** (4.42)	0.0866 (1.61)	-0.0051 (0.09)	-0.4623** (7.64)	0.3477** (6.31)	0.4736** (8.89)	0.0937 (1.69)
Ireland	0.3142 (1.64)	1.054** (6.35)	0.6096** (3.51)	-0.1456* (2.24)	0.9972** (15.33)	0.1165* (2.03)	0.4826** (7.78)
Italy	-0.1851** (2.58)	0.4106** (6.52)	-0.1454* (2.22)	-0.1761** (2.64)	0.1202* (1.99)	0.4822** (8.06)	-0.1074 (1.76)
Luxembourg	-0.039 (0.20)	1.131** (6.69)	0.288 (1.62)	0.1261 (1.72)	-0.1187 (1.86)	0.0023 (0.04)	-0.1562* (2.43)
Netherlands	0.3625 (1.90)	0.7687** (4.66)	0.3972* (2.30)	-0.0692 (1.16)	-0.0238 (0.45)	-0.4352** (8.38)	0.1712** (3.16)
Austria	-0.3224** (4.38)	0.2867** (4.55)	0.0039 (0.06)	-0.0527 (0.78)	-0.0159 (0.26)	0.4459** (7.45)	0.126* (2.03)
Portugal	-0.5449** (5.89)	0.6305** (7.90)	-0.1108 (1.33)	0.1673* (2.13)	0.0618 (0.86)	0.294** (4.21)	-0.2044** (2.84)
Sweden	-0.0367 (0.61)	0.1755** (3.42)	-0.0231 (0.43)	-0.0607 (1.02)	0.1178* (2.21)	-0.2252** (4.36)	0.0066 (0.12)

Notes: Estimated by ordered probit apart from equations (1) and (4) which were estimated by binomial probit. (.) denotes t statistic, ** denotes significance at the 1%/5% levels, X2 is the likelihood ratio statistic. The coefficient on the country dummy variables are in comparison with Finland. For example the significant negative sign on the Czech Republic coefficient in equation (1) means it is less in favour of fiscal expansion than the Finns, but we can see that the Cypriots tend to be even less in favour. Choosing another country than Finland as comparator would change nothing substantial. Variables defined in data appendix.

FINANČNÍ KRIZE A JEJÍ FISKÁLNÍ DŮSLEDKY

Pavel Dvořák

Dámy a pánové,

na téma finanční krize jsem v minulých letech hovořil mnohokrát. V minulosti se posluchači často ptali proč se tímto tématem zabývám, když v České republice žádná krize není. Dnes se naopak o finanční krizi mluví a píše tolik, že se zdá, že už nelze nic nového říci. Všechno už bylo řečeno. Všichni všechno vědí – všechno už bylo v novinách. Zbývají už jen tři zajímavé otázky:

1. Kdy tato finanční krize skončí?
2. Jak skončí?
3. Co lze v rámci hospodářské politiky udělat pro to, aby skončila co nejdříve a s co nejmenšími dalšími ztrátami?

Problém je v tom, že na tyto otázky neznají odpověď nejen podnikatelé, bankéři a politici, ale ani nositelé Nobelovy ceny za ekonomii. Říci pravdu si mohou dovolit jen úspěšní investoři jako např. Marc Faber, který v listopadovém rozhovoru pro CNBC prohlásil: „Mám jasný názor, a to takový, že nikdo neví, co bude dál“.

Jasný se zdá být alespoň hlavní současný problém. V důsledku aktuálních událostí v Evropě je nyní pozornost zcela soustředěna na probíhající suverénní dluhovou krizi – především na otázku zabránění rozpadu eurozóny.

Já jsem ale přesvědčen o tom, že dluhová krize v Evropě je jen dílčí událostí, kterou lze pochopit pouze v kontextu již více než tři roky probíhající globální systematické finanční krize. **V tomto kontextu není zásadním nebezpečím, které evropská dluhová krize přináší, rozpad eurozóny, ale kolaps evropského bankovního systému.**

Abych mohl tento svůj názor vysvětlit zaměřím se v úvodu (zcela v souladu s tématem konference) na vztah finanční krize a veřejných financí. Ten se totiž v současnosti zásadně a **definitivně mění**, což má významné důsledky!

V minulosti byly veřejné finance málokdy bezprostřední příčinou finanční krize, ale vždy jí byly silně zasaženy. Veřejný dluh tradičně sloužil jako bezedný rezervoár kam byly beztretně odkládány nejen fiskální problémy běžných fiskálních období, ale vždy také nesplacitelné dluhy vytvořené nadměrnou úvěrovou expanzí v soukromém sektoru. Tento tradiční přesun dluhového břemene ze soukromého sektoru měl vždy za následek mohutné zvýšení veřejného zadlužení.

Tento názor potvrzují výsledky nedávno uveřejněné studie Reinhartové a Rogoffa¹, kteří ve své analýze významnějších bankovních krizí v poválečném období zjistili ve všech analyzovaných případech mohutný následný růst veřejného zadlužení. Ve třech letech po finanční krizi se vládní dluh postižených zemí takřka zdvojnásobil – vzrostl o 86 %.

Tento obvyklý pokrizový nárůst veřejného dluhu je způsoben tím, že je do jeho rámce přesunuto dluhové břemeno, vzniklé v soukromém sektoru a zatěžující bankovní sektor. Pro označení tohoto tradičního pokrizového přesunu nedravných soukromých dluhů do dluhu veřejného použili Radelet a Sachs² ve své analýze poslední systematické finanční krize v Asii koncem devadesátých let, zcela oprávněný pojem socializace.

Díky tomuto přesunu dluhového břemene se soukromý sektor vždy z finanční krize dostal bez větších ztrát a ekonomika začala zase fungovat. Právě v důsledku tohoto postupu byla recese v případě Asijské krize krátká.

Tento tradiční postup řešení finančních krizí na úkor veřejných financí **bylo možné použít opakovaně, protože neměl žádné negativní důsledky!!**

1. Veřejný dluh sice rostl, ale díky jeho anonymitě zdánlivě nikdo nebyl poškozen. Nikdo nebyl znepokojen. HDP rostl také (podíl dluhu k HDP v konjunktuře do-

1) Reinhart, Rogoff, 2011.

2) „The original private loans were effectively socialized.“ Radelet, Sachs (1998).

Tabulka 1:
Vládní dluh v mld. euro

	1996	2005	2009	2010	2010/96
IRSKO	43	45	105	148	344 %
ŘECKO	98	195	298	329	336 %
PORTUGALSKO	54	95	126	160	296 %
V. BRITÁNIE	401	769	949	1162	290 %
FRANCIE	712	1138	1489	1591	223 %
ŠPANĚLSKO	320	391	560	639	200 %
NĚMECKO	1096	1522	1762	2079	190 %
NIZOZEMÍ	236	266	347	371	157 %
ITÁLIE	1213	1511	1760	1843	152 %
BELGIE	268	278	327	341	127 %
EUROZÓNA			7116	7837	
EU27			8768	9828	

konce klesal). Navíc nárůst veřejného dluhu probíhal ve většině případů mimorozpočtově, tzn. bez veřejné kontroly (s využitím speciálních vládních agentur, jejichž působení bylo na počátku vždy mimo systém veřejných financí).

2. Zásadním důvodem pro zdánlivou neinvazivnost růstu vládního zadlužení je to, že **vládní dluh nebyl a není splácen!!** Jde o významnou specifiku veřejného dluhu, která vedla v šedesátých letech Buchanana k názoru, že vláda nemůže být insolventní. Základním důsledkem je, že absolutní objem veřejného dluhu ve většině zemí neustále roste!! Např. v USA se v období 1950 – 1980 podíl vládního dluhu k HDP snížil o téměř 40 procentních bodů zatímco jeho absolutní objem se ve stejném období ztrojnásobil. V Evropě je kontinuální růst absolutního objemu vládního dluhu patrný z tabulky 1.

Finanční krize minulosti byly tedy v naprosté většině případů vyřešeny na úkor veřejných financí!

Řekl jsem finanční krize – co mám ale vůbec na mysli? Vzhledem k tomu, že neexistuje obecně uznávaná teorie finančních krizí, neexistuje ani obecně uznávaná terminologie³, což způsobuje značné komunikační problémy.

Existuje nepřehledná změť desítek (dnes možná už stovek) dílčích modelů finančních krizí, které se už koncem devadesátých let Eichengreen pokusil utřídit do několika generací. Tím se situace ještě více zkomplikovala, což nakonec sám uznal⁴. Přesto je jeho klasifikace vhodná k stručnému popisu vývoje chápání pojmu finanční krize,

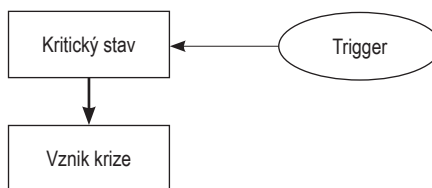
který musím na tomto místě alespoň stručně připomenout, aby bylo možné vysvětlit novost konceptu systematické finanční krize.

Tradiční typologie člení finanční krize na krize bankovní, měnové a dluhové. Tyto typy finančních krizí pak zkoumá relativně samostatně a odděleně, což odráží modelová generační logika. U prvních dvou generací modelů (1979 – 1996) byl pojem finanční krize ztotožněn s krizí měnovou. Třetí generace modelů (1997 – 2000) přináší v důsledku asijské finanční krize zřejmý posun – postupně je uznána souvislost krizí měnových a bankovních a k jejich označení je používán pojem „twin crises“.

V současnosti probíhá posun k modelům čtvrté generace, které chápou bankovní, dluhové a měnové projevy krize jako **vzájemně související projevy systematické finanční krize**. Přesto že tento názor není dosud všeobecně uznán, považují jej za správný! Jsem pevně přesvědčen, že obě největší finanční krize moderní historie Asijská (chápaná jako měnová) i krize probíhající (zpočátku označovaná jako bankovní (hypotéční) jsou stejné povahy. **Jde o událost, kterou můžeme označit jako systematická finanční krize⁵**. Pro tuto událost jsou typické dva podstatné rysy:

1. Nelze ji typově jednoznačně zařadit – není to ani krize pouze bankovní, ani pouze měnová ani pouze dluhová. Bankovní, měnové i dluhové projevy se vyskytují paralelně (s proměnlivou kauzalitou).
2. Základní společnou příčinou paralelně se vyskytujících bankovních, měnových a dluhových problémů je **nadměrná úvěrová expanze!**

Protože souvislost měnových, dluhových a bankovních projevů krize je proměnlivá, je průběh systematické finanční krize vždy jiný a je velmi obtížné ho modelově zachytit. Při vysvětlení tohoto pojmu lze použít jednoduché a velmi obecné schéma:

Při značném zjednodušení jde o kombinaci **kritického stavu**, který je charakterizovatelný proměnlivou kombi-

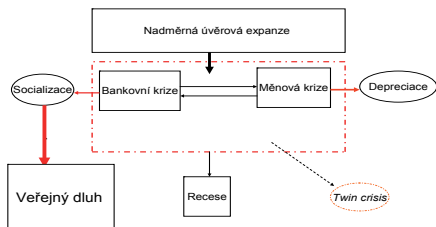
3) Tento problém je patrný zvláště v češtině.

4) „I deserve the blame for having coined this terminology, which seems to have produced as much confusion as clarity“. Barry Eichengreen, „The EMS crisis in retrospect“, NBER working paper, 8035, 2000, December.

5) Bližší viz Dvořák, 2008, kapitola 10.

nací fundamentálních veličin, zvyšujících zranitelnost ekonomiky finanční krizí a náhodného spouštěcího momentu (**triggeru**). To, že trigger je náhodný, způsobuje, že ve dvou zemích ve stejné fundamentální situaci, v jednom případě finanční krize vznikne a ve druhém nikoliv. Tento fakt způsobuje, že vznik finanční krize nelze predikovat a vysvětluje selhání většiny sofistikovaných predikčních modelů⁶.

Při naznačeném chápání podstaty systematické finanční krize je hlavním problémem definice kritického stavu – tzn. určení kombinace fundamentálních veličin, která zvyšuje zranitelnost ekonomiky finanční krizí. Jde vždy o působení více faktorů⁷, v případě systematické finanční krize je však součástí kritického stavu také nadměrná úvěrová expanze. Průběh systematické finanční krize pak můžeme velmi zjednodušeně znázornit takto:

Základní příčinou jejího vzniku je nadměrná úvěrová expanze. Ta může být způsobena jak nadměrným přílivem kapitálu, tak nízkými úrokovými sazbami. Dočasně levné peníze umožňují financovat neefektivní a spekulativní projekty (v Minského terminologii⁸ narůstá počet Ponzi financing units).

Vznikají nezdravé úvěry financující spotřebu a spekulaci, případně neefektivní investice. Takové úvěry jsou nesplacitelné z výnosů úvěrovaných aktivit. Po zpětném růstu úrokových měr či odlivu kapitálu musí být špatné investice (označitelné v terminologii rakouské školy jako „malinvestment“) likvidovány. Tímto postupem vysvětluje monetární teorie cyklu vznik recese.

Můžeme ale postupit dále⁹. Jsou-li totiž tyto investice financovány úvěrem, problém recesí nekončí – v ekonomice zůstane velký objem nesplacitelných dluhů, který vede k nárůstu objemu klasifikovaných úvěrů. Bankovní sektor se dostává do potíží. Pokud byly nezdravé úvěry poskytnuty domácími bankami vzniká bankovní krize,

byly-li poskytnuty bankami zahraničními, vzniká krize měnová. Obě krize se navzájem umocňují – proto pozorujeme v těchto případech často situaci označovanou jako twin crisis. Důsledkem je credit crunch a recese, která je obvykle považována za důsledek krize finanční. Při tomto průběhu ale existuje řešení pro oba problémy (existují dva kanály, kterými lze uvést ekonomiku zpět do rovnovážného stavu). Depreciace (která ukončí měnovou krizi) a socializace nezdravých soukromých dluhů (která ukončí krizi bankovní). Banky obnoví úvěry, recese skončí a obnoví se ekonomický růst. Podle tohoto schématu byla vyřešena Asijská finanční krize. Cenou je nárůst veřejného dluhu. Jak už ale bylo řečeno, tuto cenu nikdo neplatí – veřejný dluh není splácen, pouze rolován.

Z uvedeného vyplývá důležitá poznatek: **Závěrečnou fází systematické finanční krize je vždy likvidace dluhového břemene**, vytvořeného nadměrnou úvěrovou expanzí v soukromém sektoru (zatěžujícím banky). Až tou krizí končí! Základní formou likvidace dluhového břemene vytvořeného finanční krizí byl v minulosti vždy jeho **přesun do veřejného dluhu**.

Tentokrát je ale průběh systematické finanční krize **zásadně odlišný** – domnívám se, že v důsledku suverénní dluhové krize¹⁰ je tato změna definitivní.

Důvodem je **zásadní změna povahy finančních vztahů**, ke které došlo v posledních patnácti letech. Právě změna charakteru všech tří základních typů finančních vztahů (vztahů úvěrových, pojistných i vztahů veřejně finančních) dala úvěrové expanzi a tím i současné systematické finanční krizi tak obudné rozměry a znemožnila její tradiční řešení!!

A. Nejvýznamnější změny se týkají vztahů úvěrových. V posledních dvaceti letech došlo k významné změně motivace obou subjektů úvěrového vztahu i samotné povahy úvěrové transakce.

a) **Došlo ke změně charakteru dlužníka** (růst významu i objemu zadlužení domácností, jehož objem v některých zemích převyšil objem zadlužení státního i firemního¹¹). Významně se zvýšila úloha cizích zdrojů ve finančním i nefinančním sektoru. V řadě zemí zadlužení bank, domácností i nefinančních podniků převýšilo zadlužení vládní, což vedlo k významnému

6) Blíže viz Dvořák, 2008 , kapitola 9.

7) Např. u modelů první generace vytvářely takovou kombinaci monetizované nadměrné rozpočtové schodky, deficit běžného účtu a pevný kurs.

8) Viz Minského hypotézu finanční nestability, např. in Kindleberger, 1982.

9) Viz Dvořák, 2007.

10) V textu používám pojem suverénní dluhová krize jako obdobu anglického výrazu sovereign debt crisis. Tzn. k označení problému s refinancováním vládního dluhu. K terminu mohou být výhrady. Je samozřejmě možné použít i alternativní pojmy – např. vládní dluhová krize.

Tabulka 2:
Přehled o zadlužení jednotlivých subjektů vybraných evropských zemí v % HDP

2009	Vlády	Nefinanční instituce	Domácnosti	Finanční instituce	Celkem
Japonsko	197 %	95 %	69 %	110 %	471 %
Velká Británie	59 %	110 %	103 %	194 %	466 %
Španělsko	56 %	141 %	87 %	82 %	366 %
Francie	80 %	114 %	44 %	84 %	323 %
Itálie	109 %	83 %	41 %	82 %	315 %
Švýcarsko	37 %	75 %	118 %	84 %	313 %
USA	67 %	79 %	97 %	53 %	296 %
Německo	73 %	69 %	64 %	80 %	285 %

nárůstu celkové zadluženosti. Následující tabulka podává přehled o zadlužení jednotlivých subjektů vybraných evropských zemí v % HDP.

b) Současně došlo i ke změně charakteru věřitele:

– **Banky přestaly být finančními zprostředkovateli**, sloužícími reálné ekonomice. Zvýšil se význam investičního bankovníctví, což znamenalo přesun úvěrových aktivit od podpory reálné ekonomiky k finančním spekulacím. Předkrizová míra zisku ve finančním sektoru významně převýšila míru zisku v reálné ekonomice.

– **Růst velikosti bank** (nadmárodní charakter úvěru). Objem bankovních rozvah převýšil objem HDP států, ve kterých sídlí:

Island	Kaupthing	623 % HDP
Švýcarsko	UBS	484 % HDP
Island	Landsbanki	374 % HDP
Švýcarsko	Credit Suisse	290 % HDP
Nizozemí	ING	290 % HDP
Belgie	Fortis	254 % HDP
UK	RBS	126 % HDP

Závažným důsledkem je, že banky již nejsou fiskálně zachránítelné! (viz Island).

– **Růst podílu cizích zdrojů v bankách.**

c) Změna povahy vlastní úvěrové transakce. Základním rysem jsou finanční inovace – především **securitizace**, jejíž podstatu dobře vystihl Stiglitz při projevu před americkým výborem kongresu 21. října 2008: „Securitization was based on the premise that a fool was born every minute. Globalization meant that there was a global landscape on which they could search for those fools. And they found them everywhere“.

Z ekonomického hlediska je zásadním negativním důsledkem securitizace oddělení původního věřitele a dlužníka. Anonymizace dluhu vede k neschopnosti konečného věřitele posoudit úvěrové riziko, v situaci, kdy toto riziko původní věřitel vůbec nebere v úvahu. To zároveň mění formu projevu dluhové krize v bankovních rozvahách. Nejde již o klasifikované úvěry původních věřitelů, ale o toxická aktiva jiných bank!!! Popsaný proces přispívá k nadměrnosti úvěrové expanze a v konečném důsledku znamená zásadní narušení negativní zpětné vazby. Problémy se splácením dluhu již nedopadají na původního věřitele.

B. V posledních letech došlo i k významné změně charakteru vztahů pojistných, která se dosud plně neprojevila, brzy se však projeví. Zásadní je růst propojení aktivit bank a pojišťoven – především v oblasti kontraktů označovaných jako credit default swap. Tento produkt, původně vyvinutý jako nástroj pojištění, sloužící ke krytí rizika defaultu emitenta dluhopisu se stal nástrojem spekulace¹². Objem existujících kontraktů není znám, dosahuje však řádu bilionů USD. Protistranami kontraktů typu CDS v případě vládních dluhopisů je deset největších evropských bank. Tato skutečnost představuje nové velmi vážné riziko a **umocňuje potenciální negativní důsledky propojení suverénní dluhové krize a krize bankovní.**

Významné evropské banky tak nejsou v případě nebezpečí státního defaultu ohroženy pouze držbou vládních dluhopisů, ale i potenciální povinností proplatit související kontrakty CDS!

C. Třetí a rovněž velmi významnou změnou charakteru finančních vztahů v posledních dvaceti letech bylo definitivní opuštění doktríny vyrovnanosti veřejných financí. Dlouhodobé užívání deficitního rozpočtového modelu posunulo vnímání únosné míry zadlužení daleko za hranice ekonomické normality. Míra zadlužení zemí eurozóny byla dlouho před krizí nad maastrichtskou úrovní, což vedlo v řadě zemí k neschopnosti absorbovat bezproblémově negativní dopad finanční krize na veřejné finance.

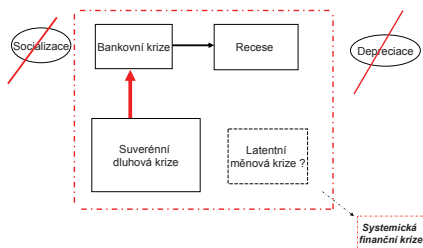
Rovněž zde došlo k narušení negativní zpětné vazby! **Veřejné výdaje jsou závislé nikoliv na daních, ale na úvěru!!** Objem veřejných výdajů tak již není limitován politicky nepřijemnou povinností vybrat potřebné daně.

Navíc při dané míře zadlužení závisí funkce veřejného sektoru na kontinuálním rolování veřejného dluhu! **Současná finanční krize je tak nebezpečná právě proto, že tento dosud bezproblémový proces byl zásadně narušen!**

11) K takovým zemím patří i USA, kde finanční krize vznikla.

12) Kontrakty typu naked CDS umožňují spekulovat na default emitenta dluhopisu i v případě, že spekulant vůbec tento dluhopis nedoručí.

Můžeme tedy uzavřít tuto část analýzy poznatkem, že od roku 2008 až dosud **se jedná o jedinou, kauzálně propojenou událost!** Jen tak je možné objasnit její podstatu. Jen tak je možné ji léčit! Je nutné odmítnout názory, že finanční krize v roce 2008 a současná suverénní dluhová krize jsou dvě samostatné, nesouvisející události. **Jde o systemickou finanční krizi, jejíž základní příčinou je nadměrná úvěrová expanze.** Její průběh je však v důsledku naznačených změn odlišný od průběhu tradičního. Lze jej zjednodušeně charakterizovat takto:

První fází této systemické finanční krize byla bankovní krize v USA. Vlivem zmíněné změny charakteru finančních vztahů (především securitizace) byly důsledky vertikálně i horizontálně globální (zasáhla všechny sektory a to nejen v USA, ale i v Evropě, kde nebyla zpočátku přiznána a přetrvávala v latentní podobě)¹³.

Bankovní krize vyvolala obvyklou recesi, kterou je ale v tomto případě nutno netradičně chápat nikoliv jako důsledek systemické finanční krize, ale **jako její integrální součást**. To nám umožní formulovat tři významné závěry:

1. Současná recese není běžným cyklickým výkyvem.
2. Jako fáze finanční krize má specifický charakter a musí být specificky léčena – tradiční léčba není účinná, protože recese nemůže skončit bez odstranění původní příčiny vzniku SFK, která leží v ohromném objemu vytvořených nezdravých úvěrů.
3. Může být proto ukončena pouze po odstranění masivního dluhového břemene, které dosud leží především v evropských bankách. **Bez jeho likvidace recese (ani bankovní krize) neskončí!**

Zásadním problémem je, že **tentokrát jsou tradiční nástroje jeho likvidace** (dluhový i měnový kanál obnovy rovnováhy) **blokovány**. **Velikost vzniklého dluhového břemene převýšila absorpční schopnost veřejných financí**. V důsledku toho přesun dluhového břemene

Tabulka 3:
Tempo růstu podílu vládního dluhu k HDP

	EU17	Řecko	Itálie	Portugalsko	Španělsko	Irsko
2007	66,2	105,4	103,6	68,3	36,1	25,0
2008	69,9	110,7	106,3	71,6	39,8	44,4
2009	79,3	127,1	116,1	83,0	53,3	65,6
2010	85,4	142,8	119,0	93,0	60,1	96,2
2010/2007	129,0 %	135,5 %	114,9 %	136,2 %	166,5 %	384,8 %

tentokrát probíhal v letech 2008-2009 velmi pomalu a v nepostačujícím rozsahu, což způsobilo, že bankovní krize a následně i recese nabyla chronického charakteru.

Vznik suverénní dluhové krize v Evropě pak tento obvyklý způsob likvidace dluhového břemene definitivně znemožňuje. Její zničující dopad na banky je základním důvodem, který zapojuje také suverénní dluhovou krizi do logiky finanční krize systemické. Jen v jejím rámci je možno správně pochopit její důsledky!

Průběh systemické finanční krize je tentokrát modifikován také dočasným utlumením jejich obvyklých měnových projevů¹⁴, způsobeným především existencí měnové unie v Evropě¹⁵, ale i specifickým postavením USD.

EVROPSKÁ SUVERÉNNÍ DLUHOVÁ KRIZE

Suverénní dluhová krize sama o sobě není rozhodně nic neobvyklého. Manasse- Roubini¹⁶ zjistili v období 1970 – 2002 celkem 54 takových případů. Proč má tentokrát tak zničující účinky?

Základním důvodem je to, že vznikla jako fáze systemické finanční krize. V tomto kontextu je zásadní problém v tom, že:

- **bankovní dluhové břemeno**, vzniklé špatnými úvěry firmám a domácnostem (v securitizované formě), **není kam přesunout**,
- toto břemeno je zvýšeno nezdravými úvěry státu. Toxickými se stala ta nejbezpečnější aktiva! Tím se stala situace poškozených bank neudržitelnou.

Značně komplikujícím faktorem je i to, že dluhová krize vznikla v měnové unii, kde s takovou možností nebylo ani v nejmenším počítáno.

Pokud jde o důvody vzniku této krize, je častý názor, že jde o samostatnou krizi, která vznikla bez souvislos-

13) V roce 2008 a 2009 se projevila jen v některých zemích – v Irsku, UK, Nizozemí a Německu. V těchto zemích byly náklady stabilizace bankovního sektoru značné. V Irsku 41 % HDP. V Nizozemí a UK kolem 14 % HDP.

14) Měnové důsledky této finanční krize se ještě mohou projevit a to s nebyvalou silou. Především v případě rozpadu eurozóny, ale mohou postihnout i země mimo eurozónu (viz např. současné měnové problémy Maďarska).

15) Past měnové unie vyřadila i jeden z obvyklých nástrojů řešení obnovy rovnováhy – depreciaci (který byl úspěšně využit v USA i v UK!).

16) Manasse – Roubini, 2005.

Tabulka 4:
Předkrizový stav veřejných financí vybraných zemí eurozóny

2007	EU 17	Řecko	Itálie	Portugalsko	Španělsko	Irsko
Celkové příjmy v % HDP	45,3	40,0	46,4	41,1	41,1	36,8
Celkové výdaje v % HDP	46,0	46,3	47,9	44,3	39,2	36,7
Rozpočtové saldo (+deficit)	0,7	6,4	1,5	3,1	-1,9	-0,1
Příspěvek růstu nomin HDP	-3,4	-7,4	-4,2	-3,4	-2,6	-1,6
SFA	0,7	0,3	-0,4	4,6	1,1	1,8
Změna dluhu (-sniženi)	-2,2	-0,7	-3,0	4,3	-3,4	0,2
Poměr hrubého dluhu k HDP	66,2	105,4	103,6	68,3	36,1	25,0

ti s událostmi roku 2008, která by vznikla, i pokud by nedošlo k bankovní krizi a následné recesi. Tento názor vychází z předpokladu, že příčinou jejího vzniku byla fiskální nedisciplína, vysoké státní zadlužení. S tímto názorem **je nutno polemizovat** především proto, že dvě ze tří zemí postižených v úvodu této dluhové krize měly předkrizové veřejné finance v pořádku. Portugalská fiskální nerovnováha byla přibližně v úrovni průměru eurozóny. Irsko bylo fiskálně vzorné.

Důvod vzniku dluhové krize neleží ve fiskálním fundamentu! Její podstata není fundamentální, ale psychologická. Investoři si na irském a řeckém případě uvědomili, že možnosti růstu veřejného dluhu jsou (vzhledem k velikosti problémů bank) tentokrát omezené. Uvědomili si (dostí pozdě), že i vládní obligace jsou rizikových aktivem.

To vedlo k nahlédnutí nebezpečnosti a tím i ukončení dlouhodobé tolerance předkrizové výše vládního zadlužení. Důsledkem je diferenciací před krizí jednotné rizikové prémie vládních dluhopisů konkrétních zemí v rámci měnové unie. Její růst vytlačil výnosy vládních obligací zemí s vysokým zadlužením do úrovní, které převyšují všechny reálné možnosti jejich krytí z daňových výnosů. Důsledky evropské dluhové krize v kontextu systemické finanční krize jsou velmi závažné:

- Buchananova představa o bezproblémovém refinancování vládního dluhu se ukázala jako mylná. Veřejné finance již nejsou bezplatným odkladistým problémem, ale dalším zdrojem tenze! V rámci systemické finanční krize tak vzniká **nová zničující pozitivní zpětná vazba mezi suverénní dluhovou krizí a krizí bankovní**. Zatím je zjevná pouze z části (pozornost je věnována pouze expozici bank v držbě vládních dluhopisů¹⁷⁾ – ale jde hlavně o CDS. Tento problém zatím zůstává skryt.

Tabulka 5:
Expozice bankovního sektoru vůči zemím PIIGS (v mld. USD)

Francie	646	25,0 % HDP
Německo	533	16,1 % HDP
UK	347	15,4 % HDP
Nizozemí	151	19,2 % HDP
Španělsko	27	9,0 % HDP
USA	147	1,0 % HDP

– Druhým velmi negativním důsledkem suverénní dluhové krize v rámci finanční krize systemické je **definitivní zviditelnění neschopnosti hospodářské politiky tuto krizi zastavit**. Suverénní dluhová krize v rámci měnové unie nemá známé a hlavně neinvazivní řešení. Nad státy již nikdo není!! Na této úrovni neumíme řešit ani nelikviditu, natož insolventci!! Neexistuje žádný nadnárodní věřitel poslední instance ani systém řešení insolvence na úrovni států.

Můžeme tedy formulovat další dílčí závěr. Probíhající suverénní dluhovou krizi je nutno chápat **jako třetí fázi finanční krize systemické, která probíhá již třetím rokem**. Protože blokuje tradiční socializaci soukromého dluhu, nutně není její poslední!

V závěru příspěvku se vrátím zpět k dvěma ze tří původních otázek (třetí se pokusí zodpovědět přední čeští odborníci v rámci diskusního panelu).

KDY TATO FINANČNÍ KRIZE SKONČÍ?

Nebude to dříve, dokud nebude zlikvidováno vytvořené dluhové břemeno, které je bohužel nyní větší než kdy jindy (jde o soukromý i veřejný nezdravý dluh!). To je problematické vlivem negativního působení dluhové a bankovní krize.

17) Zde samozřejmě nejde pouze o banky, ale i o hedgeové fondy a o fondy sociálního pojištění, které často drží svá aktiva hlavně ve vládních obligacích.

1. tradiční způsob likvidace bankovního břemene je blokován suverénní dluhovou krizí,
2. břemeno nadměrného veřejného dluhu nelze restrukturalizovat kvůli problémům bank.

Proto v dohledné době neskončí ani jedna fáze probíhající systematické finanční krize! Pravděpodobný je pomalý a bolestivý proces postupného oddlužování v rámci new normal, o kterém hovoří často neprávem kritizovaní představitelé Pimca B.Gross a M. El Erian.

- A) **Bankovní krize v Evropě bude** v důsledku suverénní dluhové krize **pokračovat**. Zde je hlavní problém. Zatím drží evropské banky nad vodou půjčky ECB, ale v situaci, kdy je zjevná pofidérnost vládní garance vkladů, existuje akutní nebezpečí runu v evropském měřítku. Navíc situace bank se bude dále zhoršovat protože se kazí všechna aktiva¹⁸.
- B) **Recese bude rovněž pokračovat**. Při pokračování bankovní krize bude ochota bank poskytovat nové úvěry reálné ekonomice nadále velmi nízká. Navíc jsou všechny potenciální kanály oživení na straně agregátní poptávky blokovány. Soukromá spotřeba a investice jsou blokovány předlužením domácností a firem. Export paralelností recese a vládní výdaje předlužením vlád.
- C) **Pokračovat bude i suverénní dluhová krize**. Ta je nyní v kritické fázi (riziková prémie Španělska a Itálie překročila úroveň, kdy menší země už žádaly o pomoc). Tyto země nejsou zachránitelné v rámci ESFS. Jediným řešením by byl evropský dluhopis, což by ale znamenalo naprosté popření podstaty veřejných financí a supersocializaci. Navíc hlubší fiskální integrace, která podmiňuje toto řešení, je politicky nereálná.

Nebude-li výše vládního dluhu alespoň částečně odesána (podobně jako v případě Řecka), podíl dluhu k HDP ve všech zemích nutně dále poroste. Možnosti snížení tohoto podílu jsou politicky nákladné a v recesi nemožné. Roste nejistota nejen v otázce kdo koupí nově emitované vládní obligace, **ale hlavně za jakou cenu**.

Na tomto místě je nutné poznamenat, že dosud respektovaný ukazatel podílu dluhu k HDP nyní ztrácí význam. **V praxi rozhoduje objem refinanční potřeby, který v mnoha zemích dosahuje ročně výše čtvrtiny HDP.**

Lze tady konstatovat, že všechny tři fáze systematické finanční krize budou pokračovat a navzájem se negativně ovlivňovat. Možnosti hospodářské politiky jsou v této fázi velmi omezené.

Politická nezbytnost i dosud přežívající Tinbergenovská víra ve schopnost hospodářské politiky vyřešit všechny problémy reálné ekonomiky, vedly k živelnému vzednutí nové mohutné vlny státního intervencionismu **v situaci, kdy je národní stát velmi slabý!!** ekonomicky (v měnové unii i politicky!).

Slabost vlád si vynutila, že rozhodujícím subjektem hospodářské politiky se staly centrální banky, které nesly a nesou hlavní tíži boje s projevy všech tří fází systematické finanční krize. Nové netradiční formy měnové politiky (především quantitative easing) zabránily zhroucení globálního finančního systému při panice v první fázi bankovní krize a dočasně zakryly sumární insolvenční. Byl tak získán čas na přesun dluhového břemene z bank. Ten však jak bylo ukázáno nemohl být využit.

Tabulka 6:
Vládní refinanční potřeba (v % HDP)

	2010			2011		
	Splatný dluh	Deficit	Celkem	Splatný dluh	Deficit	Celkem
Řecko	13,6	9,6	23,2	15,7	8,0	23,7
Itálie	20,3	4,5	24,8	18,5	4,0	22,5
Belgie	17,8	4,6	22,4	18,2	3,5	21,7
Portugalsko	11,6	7,3	18,9	16,1	5,9	22,0
Francie	14,3	7,0	21,3	14,1	5,9	20,0
Španělsko	14,8	9,2	24,0	13,4	6,1	19,5
Irsko	6,5	32,2	19,0	8,7	10,3	19,0
UK	5,3	10,4	15,7	7,0	8,5	15,5
Německo	8,5	3,3	11,8	9,1	1,7	10,7
Japonsko	43,4	9,5	52,9	47,5	10,3	57,8
USA	15,4	10,6	26,0	17,6	9,6	27,3

18) V rozvahách evropských bank stále leží exportovaná toxická aktiva z USA (často oceněná ještě v původní účetní hodnotě), klesá hodnota stále většího objemu vládních obligací. Důsledky případné korekce na akciových trzích by byly zničující. Ve hře je samozřejmě i „časovaná bomba“ splatnosti kontraktů typu CDS na vládní obligace defaultujících zemí. Banky v současné situaci nelze rekapitalizovat – není z čeho.

Toxických aktiv se zbavily pouze největší banky v ekonomicky nejmocnějších zemích (ani to není jisté). Normální krizová situace (nedostatek likvidity v situaci solventnosti) se změnila na **ekonomicky paradoxní přebytek likvidity v situaci insolvence**.

Je nutno konstatovat, že hospodářská politika nebyla úspěšná v boji ani s jednou fází systemické finanční krize:

- Bankovní krize byla léčena „dodáním likvidity“ s předpokladem následného oddlužení obnovou růstu a tradiční socializací. Sám pojem „dodání likvidity“ byl ale od počátku zavádějící. Je-li problémem insolvence, dodaná likvidita nemůže být bez problémů vrácena! Banky jsou dále vážně zasaženy.
- Recese byla léčena tradiční fiskální expanzí, která ale míří mimo cíl. Přes mohutné vládní stimulační programy nezaměstnanost dále roste.
- Pokud jde o suverénní dluhovou krizi, **všechna dosavadní řešení dluh nelikvidují – pouze umožňují jeho další rolování!** Jejich cílem není odstranění příčiny, pouze technické umožnění dalšího refinancování splatných dluhů a zabránění suverénním defaultům.
- ESFS je zoufalou snahou posunout socializaci do vyššího (tentokrát už posledního) patra. Roste rovněž význam dříve nemyslitelné monetizace vládního dluhu země eurozóny ze strany ECB. Ale ani ona toto břemeno nelikviduje, naopak ho zvětšuje. Problém neřeší, pouze zakrývá. Monetizace dluhu v měnové unii je závažnější problém než v USA. ECB může držet dluhopisy členských zemí jen dočasně. Velmi pravděpodobná je proto zpětná fiskalizace.
- Problematické jsou i negativní měnové důsledky zvyšování objemu rozvah centrálních bank a zvyšování podílu vládních dluhopisů v jejich aktivech. V této souvislosti je velmi znepokojivé nedávné vyjádření bývalého guvernéra Fed A. Greenspa-

na, který v rozhovoru pro CNBC 7. srpna 2011 uvedl: „Spojené státy mohou splatit jakýkoliv svůj dluh, protože za tímto účelem můžeme vždy tisknout peníze. Pravděpodobnost defaultu je tedy nulová.“

JAK TATO NEJVĚTŠÍ POVÁLEČNÁ SYSTEMICKÁ FINANČNÍ KRIZE SKONČÍ?

Nelze být optimistou! Shrňme dílčí závěry:

Základní problém nebyl vyřešen. Dluhové břemeno nebylo zlikvidováno ale navýšeno! Údaje v tabulce 7 ukazují růst objemu zadlužení všech sektorů v posledních dvou letech (srovnej údaje s údaji Tabulky 2).

Předlužení je léčeno dalším dluhem, což způsobilo jeho narůst do rozměrů, které se vymykají všem existujícím možnostem účinné hospodářsko-politické reakce a překračují existující institucionální možnosti. **Bez likvidace všeobecného předlužení však tato finanční krize neskončí.**

Existující možnosti charakterizuje, na základě analýzy 45 významnějších epizod oddlužení, studie institutu Mc Kinsey¹⁹, která uvádí tři základní v minulosti uplatněné strategie. Masivní default, likvidaci dluhu ekonomickým růstem a likvidaci vysokou inflací. V současných podmínkách je nejpravděpodobnější poslední možnost. Domnívám se, že **poslední fází této finanční krize bude inflace!** Je to sice jed, ale spolehlivě zničí všechny dluhy. To si vlády (i centrální banky) bohužel velmi dobře uvědomují.

Nepochybně dojde i k zesílení kurzových volatilit. Každopádně lze očekávat **mimořádné redistribuční důsledky**, ke kterým vedou i vynucené pokusy o konsolidaci veřejných financí.

Tabulka 7:
Růst objemu zadlužení všech sektorů v posledních dvou letech

2011	Vlády	Nefinanční instituce	Domácnosti	Finanční instituce	Celkem
Irsko	109 %	245 %	123 %	689 %	1166 %
Velká Británie	81 %	118 %	101 %	547 %	847 %
Japonsko	233 %	143 %	77 %	188 %	641 %
Španělsko	67 %	192 %	87 %	111 %	457 %
eurozóna	89 %	148 %	70 %	143 %	450 %
Francie	87 %	150 %	61 %	151 %	449 %
Portugalsko	106 %	149 %	106 %	61 %	422 %
Itálie	121 %	110 %	50 %	96 %	377 %
USA	100 %	90 %	92 %	94 %	376 %
Řecko	166 %	74 %	71 %	22 %	333 %
Německo	83 %	80 %	60 %	98 %	321 %

19) Mc Kinsey, 2010.

V této souvislosti je nutno upozornit na **nebezpečí růstu vlivu politických (ekonomicky iracionálních) faktorů!!** Suverénní dluhovou krizi neřeší ekonomové, ale politici, kteří budou pod rostoucím tlakem voličů postižených krizí i pokusy o její řešení. To dramaticky zvyšuje nebezpečí netržních řešení a nelze zcela vyloučit ani živelný kolaps finančního systému.

Pro vyloučení vzniku podobných událostí v budoucnosti je nezbytné odstranit v textu naznačené deformace charakteru finančních vztahů (úvěrových, pojistných i veřejně finančních). Především donutit banky a ostatní finanční instituce aby opustily dosavadní „parazitní“ model bankovnictví, regulovat investiční bankovnictví a znovu jej oddělit od bankovnictví komerčního, oddělit banky a pojišťovny, důsledně regulovat negativní finanční inovace (především securitizaci a derivátové operace), opustit pohodlný deficitní rozpočtový model (jsem jednoznačně pro zákon o vyrovnaném rozpočtu) a vyřešit postup v případě insolvence na úrovni států. O budoucnosti eurozóny nechci spekulovat. O té se rozhoduje v této chvíli na právě probíhajícím summitu.

prof. Ing. Pavel Dvořák, CSc.
Výzkumné centrum pro socioekonomická a humanitní studia BIVŠ
dvorakpah@seznam.cz

LITERATURA

DVOŘÁK, P. *Veřejné finance, fiskální nerovnováha a finanční krize*. C.H.Beck, 2008, 343 s. ISBN 978-80-7400-075.

DVOŘÁK, P. *Fiskální optimalizace a vliv finanční krize*. In *Problémy optimalizace rozpočtové a fiskální politiky*. VŠFS, Praha : Matfyzpress, 2010, s. 11-42. ISBN 978-80-7378-150-7.

DVOŘÁK, P. Monetární teorie cyklu, dluhový problém a finanční krize. *Politická ekonomie*, 2007, roč. LV, č.2, s. 183–205, ISSN 0032-3233.

EICHENGREEN, B. „The EMS crisis in retrospect“, NBER working paper, 8035, 2000, December.

MANASSE,P, ROUBINI,N. “Rules of Thumb” for Sovereign Debt Crises, IMF working paper, WP 05/42, 2005.

Mc Kinsey Global Institute, Debt and deleveraging. The global credit bubble and its economic consequences. January 2010.

MINSKY, H. P. The Financial-Instability Hypothesis: Capitalist processes and the behavior of the economy“, in Kindleberger and Laffargue, editors, *Financial Crises*,1982.

RADELET, S, SACHS, J. The East Asian Financial Crisis: Diagnosis, Remedies, Prospects

Harvard Institute for International Development, April 20, 1998.

REINHART, C. M, ROGOFF K, S. A decade of debt, NBER Working Paper 16827, February 2011.